

ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАЙОРОШІ МАРІЯ АНДРІЇВНА

УДК 94:[271.4(477.87)271.222(477)]«1919/1991»(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МУКАЧІВСЬКА ЄПАРХІЯ ТА ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ:
ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ
МІЖ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИМИ ПРОВІНЦІЯМИ
ТА ЇХНІМ КЛІРОМ (1919-1991)**

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів містить посилання на відповідне джерело

_____ М. А. Майороші

Науковий керівник: **Фенич Володимир Іванович**, кандидат
історичних наук, доцент

Ужгород–2021

АНОТАЦІЯ

Майороши М.А. Мукачівська єпархія та Галицька митрополія: інституційні та особистісні взаємини між греко-католицькими провінціями та їхнім кліром (1919–1991). – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «історія України». – ДВНЗ «Ужгородський Національний Університет»; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Ужгород; Львів, 2021.

У дисертаційному дослідженні вперше в українській історіографії порушено проблему взаємин між Мукачівською єпархією та Галицькою митрополією. На основі аналізу неопублікованих та опублікованих архівних джерел здійснено комплексне дослідження як інституційних відносин між церковними провінціями, так і особистісних взаємин між їхнім кліром. За хронологічні межі вибрано ХХ ст., яке було насичене трагічними подіями як Перша і Друга світові війни, репресивна політика радянської держави, яка була націлена на ліквідацію Греко-Католицької Церкви як інституції.

В дисертаційному дослідженні проаналізовано як вітчизняну, так і зарубіжну історіографію, в тому числі праці по загальній історії Греко-Католицької Церкви, а також дослідження, що безпосередньо стосуються вузької проблематики. Хоча за останні 30 років тема вивчення історії релігії є достатньо популярною в українській історіографії, однак комплексних досліджень з даного питання наразі немає. Авторкою вперше введено до широкого обігу архівні джерела, які до сих пір не піддавалися науковому аналізу. Репрезентативна джерельна база була зібрана в таких архівах: Державний архів Закарпатської області (Фонд 64 «Мукачівський Чернечий монастир» та фонд 151 «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії»), Центральний державний історичний архів м. Львова (Фонд 358 «Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит, Галицький Греко-Католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»),

Архів Інституту історії Церкви (інтерв'ю священників) та архів Управління СБУ в Закарпатській області (кримінальні справи репресованих священників). Особливої уваги заслуговують такі джерела, як епістолярна спадщина (листування між архиєреями двох церковних провінцій), розсекречені справи репресованого духовенства, а також інтерв'ю греко-католицьких священників, які пережили підпільний період і боролися за легалізацію Греко-Католицької Церкви. Позаяк основним джерелом вивчення цього періоду історії є людина, дослідницею було застосовано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу, реалізацію яких забезпечили наступні методи: історико-критичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, ретроспективний, критично-порівняльний.

Дослідження здійснювалося за хронологічно-тематичним принципом. Перша половина ХХ ст. була дуже насиченим періодом у відносинах між Мукачівською єпархією та Галицькою митрополією. Спочатку розглядаємо їх взаємини через призму реформи Чину святого Василя Великого в Мукачівській єпархії, яку здійснювали галицькі монахи. Хоч із суттєвими перешкодами, не з першої спроби, але все ж мети було досягнуто і в 1932 р. створено Карпатську провінцію св. Миколая ЧСВВ. Між протоігуменами Галицької провінції та протоігуменом ЧСВВ на Підкарпатській Русі велася активна переписка з приводу проведення реформи, вирішення формальних та юридичних питань приїзду галицьких монахів до Мукачівської єпархії. Листи, документи та протоколи засідань збереглися у фондах 64 та 151 Державного архіву Закарпатської області, а також «левова» частка матеріалів опублікована дослідником історії церкви Атанасієм Пекарем у «Записках ЧСВВ».

Значну роль в історії ГКЦ ХХ ст. відігравав митрополит А. Шептицький, який проводив активну діяльність по співпраці зі всіма «руськими» греко-католицькими архиєреями. Винятком не стали і мукачівські єпископи. Особливо тісними взаємини були за часів єпископа мукачівського Петра

Гебея (1924–1931). Митрополит А. Шептицький провів декілька з'їздів та конференцій всіх «руських греко-католицьких архиєреїв», де серед почесних гостей був і владика Петро Гебей. Такі заходи відбувалися у Велеграді, Львові, Ужгороді і, що дуже важливо, в Римі. Крім того, між митрополитом галицьким та мукачівським єпископом велося активне листування. Архиєрей Андрей Шептицький декілька разів був на Підкарпатській Русі, особлива увага до його візиту була прикута у серпні 1928 р. (у відпусті в монастирі у Мукачеві на Чернечій горі взяло участь 50 тис. чоловік).

Після смерті єпископа мукачівського П. Гебея взаємини між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією не були такими жвавими. Новий єпископ Олександр Стойка (1932–1943) хоч і зберіг теплі відносини з митрополитом Андреем Шептицьким, але тісної співпраці між двома архиєреями не спостерігалось. По-перше, владика О. Стойка мріяв про створення митрополії і повну автономію Мукачівської єпархії, чого частково було досягнуто 2 вересня 1937 р. (з цього моменту МГКЄ підпорядковується безпосередньо Римському апостольському престолу); по-друге, на заваді стали події 2 листопада 1938 р., коли за Віденським арбітражем Мукачівська єпархія була поділена політичними кордонами.

В дуже короткий період існування автономної Підкарпатської Русі на чолі з Августином Волошином і коли Апостольським адміністратором тієї частини Мукачівської єпархії був крижевацький владика Діонісій Няраді взаємними між двома провінціями знову активізувалися. Як А. Волошин, а особливо єпископ Д. Няраді були у дружніх стосунках з митрополитом галицьким А. Шептицьким, який радо вітав проголошення Карпатської України у 1939 р.

Зважаючи на ці події, активна співпраця між церковними провінціями закінчилася, принаймні на офіційному рівні. Після окупаційних режимів, а потім ліквідації Галицької митрополії та Мукачівської греко-католицької єпархії радянською владою у 1946 та 1949 рр., будь-які інституційні відносини між ними були унеможливлені. Греко-Католицька Церква у

радянській державі була «поза законом» і була змушена піти у «підпілля». У дисертації досліджено феномен «катакомбної церкви», а саме як священники обох провінцій пристосувалися до умов підпільного життя. Було виокремлено таку величну постать, як митрополит Йосиф Сліпий, який 18 років свого життя провів у засланні. Саме в табірних умовах і відбулося знайомство арештованих священників Мукачівської єпархії з галицьким митрополитом Й. Сліпим. В дисертації описано унікальний випадок висвячення митрополитом Йосифом Сліпим п. Володимира Маргітича із Закарпаття на священника в таборі. З о. В. Маргітичем авторці дослідження вдалося поспілкуватися особисто (в 2012 р).

Також прослідковано як особистісні взаємини між кліром «Церкви мовчання» вплинуло на подальшу долю ГКЦ і особливо процес легалізації. Не оминули увагою і Другий Ватиканський Собор та як його рішення сприймалося підпільним греко-католицьким духовенством по обидва боки Карпат. Також висвітлено питання підпільного навчання священників та уділення святих тайн висвячення галицькими архиєреями закарпатських священників у період «катакомб» та легалізації Греко-Католицької Церкви.

З часу виходу греко-католиків з підпілля пройшло більше тридцяти років. За цей період спільними зусиллями ієрархів, священнослужителів, вірних та громадських діячів зроблена колосальна робота зі збереження та примноження церковної традиції та історичної пам'яті. Дивлячись на сучасний стан справ ГКЦ в Україні, можна з впевненістю сказати, що УГКЦ та МГКЄ динамічно розвиваються.

Основні результати та зміст роботи обговорено на міжкафедральному семінарі кафедри модерної історії України та зарубіжних країн факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Положення й результати дослідження були оприлюднені в доповідях на конференціях міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів. Результати дисертаційної роботи висвітлені в науковій праці, у тому числі в

7 статтях у фахових наукових виданнях України, 5 статтях у інших виданнях, 1 – в зарубіжному виданні та 4 тезах за матеріалами конференцій.

Ключові слова: Греко-Католицька Церква, Галицька митрополія, Мукачівська греко-католицька єпархія, митрополит Андрей Шептицький, реформа ЧСВВ, галицькі монахи-василіяни, Львівський «собор», ліквідація ГКЦ на Закарпатті, легалізація ГКЦ.

SUMMARY

Maioreschi M.A. The Eparchy of Mukachevo and the Metropolitanate of Galicia: Institutional and Personal Relations between the Greek Catholic Provinces and Their Clergy (1919–1991). – Qualification work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of historical sciences (doctor of philosophy) on a specialty 07.00.01 «History of Ukraine». – Uzhhorod National University; Ivan Franko National University of Lviv. – Uzhhorod; Lviv, 2021.

In the dissertation research, for the first time in Ukrainian historiography was raised the problem of relations between two independent Greek Catholic provinces – the Eparchy of Mukachevo and the Metropolitanate of Galicia. Based on the analysis of unpublished and published archival sources, a comprehensive study of both the institutional relations between the ecclesiastical provinces and the personal relations between their clergy was carried out. The «short» twentieth century, which was full of tragic events such as the First and Second World Wars, the repressive policy of the Soviet state, which was aimed at the liquidation of the Greek Catholic Church as an institution, was chosen for chronological boundaries.

In the dissertation research were analyzed both domestic and foreign historiography, including works on the general history of the Greek Catholic Church, and research directly related to narrow issues. Although studying the history of religion has been quite popular in Ukrainian historiography for the last 30 years, there is currently no comprehensive research on this issue. The author first introduced into wide circulation archival sources, which have not yet been

subjected to scientific analysis. Sources such as the epistolary heritage (correspondence between the bishops of the two ecclesiastical provinces), the declassified cases of the repressed priesthood, and interviews with Greek Catholic priests who survived the underground and fought for the legalization of the Greek Catholic Church deserve special attention. Since the main source of study of this period of history is a person, the researcher used historical-critical, retrospective, critical-comparative and content analysis method.

The study was carried out on a chronological and thematic basis. The first half of the twentieth century was a very busy period in relations between the Eparchy of Mukachevo and the Metropolitanate of Galicia. First, we consider their relationships through the prism of the reform of the Order of St. Basil the Great in the Eparchy of Mukachevo, which was carried out by Galician monks. Although with significant obstacles and not on the first attempt, but still the goal was achieved and in 1932 the Carpathian province of St. Nicholas of the Order of St. Basil the Great was created. The archpriests of Galicia and Subcarpathian Rus actively corresponded about the reform, resolving formal and legal issues of the arrival of Galician monks in the Eparchy of Mukachevo. Letters, documents and minutes of meetings were preserved in the funds 64 and 151 of the State Archive of the Transcarpathian region, as well as the main share of materials were published by the researcher of the history of the church Athanasius Pekar in the «Notes of the Order of St. Basil the Great».

It was impossible to ignore the «era» of Metropolitan Andrey Sheptytsky. It was thanks to him that relations between the two Greek Catholic provinces were transferred to a new plane. Metropolitan of Galicia Andrey Sheptytsky was active in cooperation with all «Ruthenian» Greek Catholic bishops. The Mukachevo bishops were no exception. Relations were particularly close during the time of Bishop of Mukachevo Petro Gebey (1924–1931). Metropolitan Andrey Sheptytsky held several congresses and conferences of all «Ruthenian Greek Catholic bishops», where Bishop Petro Gebey was among the guests of Honor. Such conferences were held in Velegrad, Lviv, Uzhgorod, and most importantly in

Rome. In addition, there was an active correspondence between the Metropolitan of Galicia and the Bishop of Mukachevo, Bishop Andrey Sheptytsky visited Subcarpathian Rus several times, and special attention was paid to his visit in August 1928 (50 thousand people took part in the release at the monastery in Mukachevo on Chernecha Hill).

After the death of the Bishop of Mukachevo Petro Gebey, the relations between the Metropolitanate of Galicia and the Eparchy of Mukachevo were not so lively. Although the new bishop, Oleksandr Stoyka (1932–1943), maintained warm relations with Metropolitan Andrei Sheptytsky, there was no close cooperation between the two bishops. First, Bishop Oleksandr Stoyka dreamed of creating a metropolitanate and full autonomy of the Greek Catholic Church in Subcarpathian Rus, which was partially achieved on September 2, 1937 (the Eparchy of Mukachevo subordinate to the Pope); secondly, the events of November 2, 1938, when the Eparchy of Mukachevo was divided by political borders under the First Vienna Award, became an obstacle.

During the very short period of existence of the autonomous Subcarpathian Rus, headed by Avgustyn Voloshyn and when the Apostolic Administrator of that part of the Eparchy of Mukachevo was Bishop of Kryzhevac Dionysius Nyaradi, the mutual relations between the two provinces became more active again. Avgustyn Voloshyn, and especially Bishop Dionysius Nyaradi both were on friendly terms with Metropolitan of Galicia Andrey Sheptytsky, who warmly welcomed the proclamation of the Carpathian Ukraine in 1939.

But on this note, the active cooperation between the ecclesiastical provinces ended, at least at the official level. After the occupation regimes, and then the entry of the Metropolitanate of Galicia and the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo into the Soviet Union and their liquidation in 1946 and 1949, any institutional relations were impossible. The Greek Catholic Church in the Soviet state was «outlawed» and forced to go underground. In the dissertation was explored the phenomenon of the «catacomb Church», namely how the priests of both provinces adapted to the conditions of underground life. Was singled out such a majestic

figure as Metropolitan Josyf Slipyj, who spent 18 years of his life in exile. It was in the camp conditions that the arrested priests of the Eparchy of Mukachevo met the Metropolitan of Galicia Josyf Slipyj. The dissertation describes a unique case of the ordination by Metropolitan Josyf Slipyj of Volodymyr Marhitych from Transcarpathia to a priest in the camp. The author of the research managed to communicate with Volodymyr Marhitych personally (in 2012).

It is also traced how the personal relationships between the clergy of the «Church of silence» influenced the future fate of the Greek Catholic Church and especially the legalization process. The Second Vatican Council was not overlooked either, and how its decision was perceived by the underground Greek Catholic clergy on both sides of the Carpathians. The issues of underground studying of priests and giving sacred mysteries of the ordination of Transcarpathian priests by Galician bishops during the catacombs and the legalization of the Greek Catholic Church are also highlighted.

More than thirty years have passed since the Greek Catholics came out of the underground. During this period, the joint efforts of hierarchs, clergy, faithful and public figures have done tremendous work to preserve and increase the church tradition and historical memory. Looking at the current state of affairs of the Greek Catholic Church in Ukraine, it is safe to say that despite all the difficulties and contradictions that have befallen it, the Ukrainian Greek Catholic Church and the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo are developing dynamically.

The thesis and results of the research were discussed at the interdepartmental seminar of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries of the Faculty of History and International Relations of Uzhhorod National University.

The thesis and results of the study were presented in reports at conferences at the international, national and regional levels. The results of the dissertation are covered in scientific work, including 5 articles in scientific journals of Ukraine, 5 articles in other publications and 4 abstracts based on conference proceedings.

Keywords: Greek Catholic Church, the Metropolitanate of Galicia, the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo, Metropolitan Andrey Sheptytsky, reform of the Order of St. Basil the Great, Galician Basilian monks, Lviv Cathedral, liquidation of the Greek Catholic Church in Transcarpathia, legalization of the Greek Catholic Church.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Майороші М. Відносини Мукачівської греко-католицької єпархії та Галицької митрополії на сторінках офіційних видань – «Благовісник» і «Патріярхат». *Мандрівець*. 2012. № 3. С. 27–31.

2. Майороші М. А. Галицька митрополія і Мукачівська єпархія: складні стосунки в умовах окупаційних режимів (1939–1944 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Історія». 2021. № 1. С. 43–50.

3. Майороші М. Галицькі монахи-василіани і реформа ЧСВВ у Мукачівській греко-католицькій єпархії. *Українознавство*. 2021. №1 (78). С. 217–228.

4. Майороші М. А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Історія». 2012. Вип. 28. С. 18–27.

5. Майороші М. Місіонерська та культурно-просвітницька діяльність галицьких монахів-василіан на Підкарпатській Русі. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 1(4). С. 34–43.

6. Майороші М. Рецепція Другого Ватиканського Собору в Мукачівській греко-католицькій єпархії. *Українське релігієзнавство*. 2013. № 66. С. 309–317.

7. Майороші М.А. Радянська церковна політика, Львівський «собор» та переслідування Греко-католицької церкви на Закарпатті. *Науковий вісник УжНУ*. Серія Право. 2021. Вип. 62. С. 45–51 (*Index Copernicus*).

8. Majorossy M. «A Munkácsi görögkatolikus egyházközség újraengedélyezése». *Külgzi Szemle*. 2021. V. 20. № 4 (Подано до друку).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Майороші М. Відносини Мукачівської греко-католицької єпархії та Галицької греко-католицької митрополії на сторінках офіційних видань – «Благовісник» і «Патріархат». *Матеріали I всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: «Історико-філософські читання молодих учених»* (12 квітня 2012 р.). Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. С. 129–132.

10. Майороші М. Легалізація Греко-католицької церкви в Україні спільними зусиллями духовництва Української Греко-Католицької Церкви та Мукачівської греко-католицької єпархії. *Каразінські читання (історичні науки)* : тези доповідей 65-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 20 квітня 2012 р.). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. С. 392–393.

11. Майороші М. Рецепція Другого Ватиканського Собору в Мукачівській греко-католицькій єпархії. *Україна і Ватикан: до і після Другого Ватиканського Собору* : науковий збірник. Київ : Українська Асоціація Релігієзнавців, 2013. С. 309–318.

12. Майороші М. А. Роль молодіжних релігійних організацій у встановленні толерантних міжконфесійних відносин. *Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 28–29 травня 2013 р. (м. Ужгород, Закарпатська область, Україна). Ужгород, 2013. С. 384–391.

13. Майороші М. Інтерв'ю репресованих греко-католицьких священиків як історичне джерело. *Матеріали науково-практичної*

конференції присвячені 100-ій річниці з дня народження о. Стефана Бендаса. Мала Копаня, 2013. С. 20–25.

14. Майороші М. Спільні зусилля духовенства та вірних Галицької митрополії та Мукачівської єпархії за легалізацію ГКЦ в Україні. *«Правда визволить...»* : матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-річчя легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. / За ред. о. П. Марцелюка, С. Гуркіної, В. Суботіна. Жовква : Місіонер, 2015. С. 166–181.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Майороші М. Андрей Шептицький і Закарпаття. *Ковчег* : науковий збірник з церковної історії / Відп. ред. Олег Турій. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2015. Вип. VII. С. 232–250.

16. Майороші М. Взаємини митрополита Йосифа Сліпого з душпастирями Мукачівської греко-католицької єпархії в таборах Гулагу. *«Залишився тим, ким був...»*. Кир Йосиф Сліпий : збірник документів. Жовква: Місіонер, 2018. С. 25–30.

17. Майороші М. Мукачівська греко-католицька єпархія та Українська греко-католицька церква на сторінках «Благовісник» і «Патріархат». *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 1. С. 95–103.

18. Майороші М. Особисті взаємини між греко-католицькими священиками Мукачівської і Галицької провінцій у Катакомбній Церкві. *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: Історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 4. С. 100–115.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	23
1.1. Історіографія дослідження.....	23
1.2. Аналіз джерельної бази.....	49
1.3. Методологія дослідження.....	61
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ОСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ МІЖ МУКАЧІВСЬКОЮ ЄПАРХІЄЮ І ГАЛИЦЬКОЮ МИТРОПОЛІЄЮ ТА ЇХНІМ КЛІРОМ У 1919–1937 рр.	72
2.1. Міжцерковні взаємини в контексті реформи Чину святого Василя Великого на Підкарпатській Русі у 1920–1930-х рр.....	72
2.2. Місіонерська та культурно-просвітницька діяльність галицьких монахів-василіан у Мукачівській єпархії.....	88
2.3. Митрополит Андрей (Шептицький) і закарпатські греко-католики.	98
РОЗДІЛ 3. ОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ МІЖ ДУХОВЕНСТВОМ МУКАЧІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ТА ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ У 1938–1949 рр.	119
3.1. Активізація відносин між двома церковними провінціями в період автономної Підкарпатської Русі та Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939).....	119
3.2. Стосунки між священниками двох церковних провінцій в умовах окупаційних режимів та радянського звільнення (1939–1945).....	127
3.3. Радянська церковна політика, вплив Львівського «собору» та роль протоієрея Гавриїла Костельника в ліквідації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті (1945–1949).....	139

РОЗДІЛ 4. ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ І МУКАЧІВСЬКА ЄПАРХІЯ В ПЕРІОД ПІДПІЛЛЯ, ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТА ВІДРОДЖЕННЯ СВОЇХ СТРУКТУР (1949–1991).....	161
4.1. Галицький митрополит Йосиф Сліпий у спогадах засуджених та амністованих священників Мукачівської греко-католицької єпархії.....	161
4.2. Відносини між духовенством, підготовка та висвячення священників за участю архиереїв двох церковних провінцій у період підпілля.....	177
4.3. Спільні зусилля єпископів, кліру та мирян за легалізацію та відродження Греко-Католицької Церкви в Україні в роки «перебудови».....	199
ВИСНОВКИ.....	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	223
ДОДАТКИ.....	265

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГКЦ	Греко-Католицька Церква
ГУДБ	Головне управління державної безпеки (рос. – ГУГБ)
ГУЛАГ	з рос. Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения
д-р	доктор
ДАЗО	Державний архів Закарпатської області
ІГ	«Ініціативна група по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Руською православною церквою»
КК	Кримінальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МГКЄ	Мукачівська греко-католицька єпархія
МДБ	Міністерство державної безпеки
НКВС	Народний комісаріат внутрішніх справ
НРЗУ	Народна рада Закарпатської України
НДІ	Науково-дослідний інститут
НДЦ	Науково-дослідний центр
НКДБ	Народний комісаріат державної безпеки
о.	отець
оо.	отці
прот.	протоієрей
Раднарком	Рада народних комісарів
РНК	Рада народних комісарів
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РСРПЦ	Рада у справах Руської православної церкви
РСРК	Рада у справах релігійних культів
РПЦ	Руська Православна Церква
СМЕРШ	з гасла «Смерть шпигунам!», відділ контррозвідки Народного комісаріату оборони (НКО) СРСР
УГКЦ	Українська Греко-Католицька Церква
УНКДБ	Управління народного комісаріату державної безпеки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ЦК КП(б)У	Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
ЦК КПРС	Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
ЧСВВ	Чин Святого Василя Великого

ВСТУП

Актуальність теми. З кінця 1980-х рр. внаслідок демократичних перетворень та відродження релігійного життя в Україні зріс інтерес до вивчення церковної проблематики. Особливо це стосується історії Греко-Католицької Церкви (ГКЦ) в ХХ ст., адже, незважаючи на трагічні події, що випали на її долю (війни, окупація, ліквідація, підпілля) ця Церква змогла не тільки вижити, але й надалі зайняти важливе місце в суспільстві.

Сьогодні в Україні ГКЦ представлена двома провінціями – Києво-Галицьким верховним архієпископством з центром у Києві (УГКЦ) та Мукачівською греко-католицькою єпархією (МГКЄ) з осідком в Ужгороді. Мукачівська єпархія зберігає свій особливий окремішній статус, який отримала від папи римського Пія XI 2 вересня 1937 р. та підпорядковується напряму Римському апостольському престолові. Хоча історично давня Галицька митрополія і Мукачівська єпархія були розділені державними та адміністративними кордонами і пов'язують свою традицію з двома різними уніями – Берестейською (1596) та Ужгородською (1646) відповідно, їхні шляхи часто перетиналися.

В різні історичні періоди динаміка розвитку відносин цих двох церковних спільнот залежала від суспільно-політичних обставин у тих державах, до яких вони входили, а також від особистого наставлення та діяльності їхніх духовних лідерів. Згадаємо про митрополита Андрея Шептицького, який майже півстоліття очолював Галицьку митрополію. Завдяки широті своїх еклезіальних поглядів та активній громадській позиції галицький архиєрей підтримував відносини з різними церковними інституціями, в тому числі з Мукачівською єпархією. Все ще мало відомою, але дуже симптоматичною є взаємодія та солідарність греко-католиків України в часи переслідувань і боротьби за релігійну свободу. Одним словом взаємини двох церковних інституцій УГКЦ та МГКЄ в минулому

потребують ґрунтовного вивчення з дотриманням об'єктивного історичного підходу.

Тож актуальність дисертаційної роботи зумовлена недостатнім рівнем висвітлення проблеми в українській та зарубіжній історіографії, необхідністю з'ясувати важливі аспекти взаємин двох церковних провінцій у минулому, які мають відображення в сучасному церковно-релігійному і суспільно-політичному житті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в рамках науково-дослідних тем: кафедри історії України ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Історія та історіографія західноукраїнських земель ХІХ та ХХ ст.» (затверджено на засіданні кафедри історії України ДВНЗ «УжНУ» протокол №6 від 20 грудня 2012 р.) та кафедри модерної історії України та зарубіжних країн факультету історії міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ» «Проблеми історії та історіографії України та зарубіжних країн нового і новітнього часу» (номер державної реєстрації – 10А–2021 0121U110032).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне вивчення інституційних та особистісних взаємин двох греко-католицьких церковних провінцій – Галицької митрополії та Мукачівської єпархії в різні історичні періоди ХХ ст.

Досягнення визначеної мети буде можливим при вирішенні низки дослідницьких завдань:

1. проаналізувати стан наукової розробки теми в українській та зарубіжній історіографії, вивчити репрезентативну джерельну базу дослідження, окреслити основні методи та принципи, покладені в основу методології дослідження;
2. простежити як розвивалися офіційні та особистісні взаємини Галицької митрополії та Мукачівської греко-католицької єпархії в контексті реформи ЧСВВ, а також оцінити ефективність місіонерської, культурно-

освітньої та громадсько-політичної діяльності галицьких монахів на Підкарпатській Русі;

3. з'ясувати як розвивалися взаємини між двома церковними греко-католицькими провінціями через призму екуменічної діяльності галицького митрополита Андрея Шептицького;

4. висвітлити особистісні стосунки між кліром Галицької митрополії та Мукачівської єпархії у 1938–1949 рр., активізацію цих відносин в короткий період існування автономної Підкарпатської Русі та Карпатської України, їх рідкісних контактів в умовах окупаційних режимів та після приходу радянської влади на Закарпаття;

5. порівняти процеси ліквідації ГКЦ в Галичині (1946) та на Закарпатті (1949) і дати оцінку впливу Львівського «собору» на греко-католицьке духовенство Мукачівської єпархії. Показати роль галицького протоієрея Гавриїла Костельника в цих процесах;

6. простежити зв'язки між священниками Мукачівської єпархії та Галицької митрополії в умовах ув'язнення і заслання через призму взаємин закарпатського духовенства з галицьким митрополитом Йосифом Сліпим, розкрити роль архиєреїв обох церковних провінцій у підпільній підготовці та висвяченні священників в період «катакомбної Церкви»;

7. охарактеризувати спільні зусилля єпископів, кліру та мирян у боротьбі за легалізацію та відродження ГКЦ в Україні в роки «перебудови».

Об'єктом дослідження виступають дві історичні греко-католицькі церковні провінції – Галицька митрополія та Мукачівська єпархія, які належать до родини східних католицьких Церков, з'єднаних з Римським апостольським престолом, мають спільну обрядову традицію, особливі літургійні практики, окремішні церковні структури й ієрархію та співпрацюють на інституційному рівні в межах України.

Предметом дисертаційного дослідження є інституційні та особистісні відносини між двома греко-католицькими церковними провінціями та їхнім духовенством у ХХ ст. (1919–1991).

Хронологічні рамки. *Нижньою хронологічною межею* обрано 1919 р., коли вперше після XIX ст. (від 1772 р.) обидві церковні провінції опинилися в складі різних держав. За одним із договорів Паризької мирної конференції (Сен-Жерменським від 10 вересня 1919 р.) майже вся територія МГКЄ опинилася в складі Чехословацької республіки і лише 11 парафій залишилися у складі Румунії. У той же час в результаті польсько-української війни вся Галицька митрополія в липні 1919 р. опинилася в складі Польщі. *Верхньою межею* є 1991 р., коли після виходу із підпілля Галицька митрополія та Мукачівська єпархія легалізували та відродили діяльність своїх церковних структур у складі однієї держави України.

Географічні межі дисертаційної роботи охоплюють територію історичної Галицької греко-католицької митрополії в складі Львівської архієпархії, Перемиської і Станиславівської єпархій та територію Мукачівської греко-католицької єпархії (історичного регіону Підкарпаття/Закарпаття).

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи складають діалектичні принципи наукового пізнання. В цьому історичному дослідженні використано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу.

Для отримання комплексної картини дослідження та досягнення основної мети було використано наступні методи: історико-критичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, ретроспективний, критично-порівняльний та метод інтерв'ю.

Наукова новизна дисертаційної роботи відзначається тим, що *вперше*:

- на основі широкого кола джерел здійснено комплексне дослідження трансформації взаємин між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією в різних суспільно-політичних обставинах XX ст.;

- впроваджено до наукового обігу офіційну та приватну документацію митрополії та єпархії першої половини XX ст., окрему увагу приділено

епістолярній спадщині (листування між митрополитом А. Шептицьким та архиєреями Мукачівської єпархії);

– розглянувши відносини між кліром та мирянами обох церковних провінцій за часів митрополита А. Шептицького, особливу увагу було приділено спільним єпископським конференціям та Велеградським з'їздам, в яких брали участь і мукачівські єпископи. Вперше згадано і про приїзд галицького архиєрея до Ужгороду;

– охарактеризовано спільне та відмінне в процесі ліквідації Галицької митрополії (1946) та Мукачівської єпархії (1949) сталінським режимом;

– висвітлено питання спільного перебування в таборах ГУЛАГу галицького митрополита Й. Сліпого із закарпатськими священниками із залученням матеріалів справи «Рифи», що дало можливість доповнити маловідому сторінку із життя багатьох мучеників за віру в Галичині та на Закарпатті;

– проаналізовано специфіку підпільного життя духовенства обох церковних провінцій в умовах радянської несвободи, висвітлено їх спільну боротьбу за легалізацію і відродження своїх церковних інституцій в роки «перебудови».

Удосконалено:

– розширено джерельну базу вивчення даної проблематики шляхом пошуку нових архівних документів як офіційних, так і приватних, введення їх до наукового обігу, а також опрацювання періодики 20–30-х рр. ХХ ст. як церковної, так і світської;

– аналіз історіографії відносин двох церковних греко-католицьких провінцій Галицької митрополії та Мукачівської єпархії, що дало змогу зрозуміти еволюцію даного питання в історичній думці;

– вивчення підпільного періоду через призму особистісних взаємин кліру Галицької митрополії та Мукачівської єпархії на основі свідчень учасників тих подій (з деякими з них авторці вдалося поспілкуватися особисто і взяти інтерв'ю).

Набули подальшого розвитку проблеми:

- висвітлення окремих аспектів взаємин між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією в період 1938–1944 рр.;
- вивчення взаємодії та співпраці між духовенством двох церковних провінцій в період «катакомбної Церкви»;
- дослідження офіційних та особистісних відносин двох церковних греко-католицьких інституцій в роки незалежної України.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що зміщені в ньому емпіричний матеріал, узагальнення, положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у лекційних курсах з історії України, історії Церкви, краєзнавства та спецкурсів релігієзнавства, при написанні навчально-методичних посібників, спеціальних праць з історії ГКЦ ХХ ст., а також будуть корисними для побудови конструктивних відносин між двома церковними інституціями, їхнім кліром і мирянами сьогодні та в майбутньому.

Особистий внесок дисертанта полягає в комплексному дослідженні даної теми, розв'язанні поставленої наукової проблеми та обґрунтуванні самостійних висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на таких наукових форумах: 65-тій Міжнародній науковій конференції – Каразінські читання (історичні науки) – 20 квітня 2012 р. (Харківський національний університет ім. В. Каразіна, м. Харків); Міжнародній конференції «Греко-Католицькі Церкви в умовах тоталітарних режимів у Центрально-Східній Європі у другій половині ХХ століття: стан і перспективи досліджень» – 19–20 жовтня 2012 р. (Український католицький університет, м. Львів); Міжнародній конференції «Україна – Ватикан: до і після Другого Ватиканського Собору» – 9–10 листопада 2012 р. (Житомирський державний університет ім. І. Франка, м. Житомир); Міжнародній конференції «Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського

суспільства: досвід Закарпаття» – 28–29 травня 2013 р. (м. Ужгород); Міжнародній науковій конференції «Витоки Ужгородської унії, канонічне становлення Мукачівської єпархії та історична доля Греко-Католицьких Церков ужгородської унійної традиції (до 370-ї річниці Ужгородської церковної унії)» – 22 квітня 2016 р. (Ужгородський національний університет, м. Ужгород); навчально-практичній конференції «Мученики – джерело свободи Церкви» – 9 червня 2017 р. (Патріарший дім, м. Львів); Міжнародній науковій конференції «Репресії тоталітарних режимів проти Церкви: до 70-річчя мученицької смерті владики Мукачівської греко-католицької єпархії Т. Ромжі» – 31 жовтня 2017 р. (Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Т. Ромжі); навчально-практичному семінарі «Мученики – джерело чудотворної сили» – 15 червня 2018 р. (Український католицький університет, м. Львів). Також дослідниця брала участь в програмі Літньої школи в Римі «Патріарх Йосиф Сліпий: до 50-ліття звільнення, прибуття до Риму та заснування Українського католицького університету (Інститут св. Климента в Римі, 4–11 липня 2013 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 13 статтях, 7 з яких опубліковано у виданнях, які включені до Переліку наукових фахових видань України, 5 – у виданнях, що додатково відображають результати дослідження, 1 – у зарубіжному виданні.

Структура дисертації відповідає поставленим меті і завданням та побудована за проблемно-хронологічним принципом. Вона складається з анотацій українською та англійською мовами, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків.

Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 274 сторінки. З них основного тексту роботи 204 сторінки. Загальний список використаних джерел та літератури становить 394 позицій. З них архівних документів та матеріалів 93 позиції, інтерв'ю – 40 позицій.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДжЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Проаналізувавши науковий доробок з окресленої теми, ми умовно розподілили історіографію на кілька груп: загальні праці з історії ГКЦ в Україні, праці присвячені окремо діяльності Галицької митрополії та Мукачівської єпархії та спеціальні дослідження, які стосуються безпосередньо теми даної дисертаційної роботи¹.

До *першої групи* відносимо видання загального характеру, де висвітлено історію ГКЦ на українських землях. Такі роботи почали з'являтися в радянський період, проте вони мали пропагандистський характер. Їхньою метою було виховання трудящих у дусі «наукового атеїзму», що зумовлювало мінімум наукового аналізу і максимум «викривального» пафосу. Такі праці були сповнені ідеологічних штампів, на кшталт «опіум для народу», «шляхом ганьби і зради», «експлуататори народних мас» тощо. Автори відповідних текстів допускалися до спецфондів для виконання поставлених перед ними ідеологічних завдань. Самі назви вже здатні багато оповісти, про що йдеться, наприклад, книга Олександра Уткіна «Унія: шлях ганьби і зради», де висновки містяться вже у засновках². «Викриття» буцімто антинародної сутності уніатства представлялось як «правда історії», а все інше – вигадками фальсифікаторів, як в одній з узагальнюючих публікацій видної фігури у цій сфері професора Михайла Болдижара³.

Щодо галицької архієпархії, то беззаперечним авторитетом з її історії був доктор історичних наук Євстафій Гальський, котрий писав під псевдонімом Кліма Дмитрука. Цей автор був кадровим службовцем КДБ УРСР і дослужився до звання полковника. Усі його публікації, інколи дуже

¹ Яковенко Н. Вступ до історії. Київ : Критика, 2007. С. 317.

² Уткін О. І. Унія: шлях ганьби і зради. Ужгород : Карпати, 1987. 174 с.

³ Болдижар М. М. Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів. Львів : Вища школа, 1988. 142 с.

об'ємні, написані в агресивно-наступальному стилі. К. Дмитрук був головним рупором антиунійної пропаганди і його книги перевидавались російською мовою в Москві для читацької аудиторії усього Радянського Союзу⁴.

З огляду на тривалу заборону альтернативних антирелігійним церковно-історичним дослідженням і публікаціям в радянський період, перші праці такого роду з'явилися в українській діаспорі, а деякі з них були згодом перевидані в незалежній Україні. Їхні автори як правило розглядають історію Мукачівської єпархії як складову частину загальної історії УГКЦ.

Хронологічно найпершою узагальнюючою працею є чотиритомна історія Греко-Католицької Церкви Василя Кудрика, що з'явилася у 1952–1956 рр. у Вінніпезі⁵. Нарис доведено до 1939 р. У четвертому томі міститься інформація і про ГКЦ на Закарпатті. Автор коротко подає певні відомості з історії Мукачівської єпархії, починаючи ще з XI ст., порушує питання укладення Ужгородської унії і найбільше уваги приділяє першій половині XX ст.⁶. Зокрема для нашого дисертаційного дослідження була корисною інформація про приїзд до Ужгорода львівських богословів у 1907 р., а також фрагментарний огляд взаємин між двома провінціями на сторінках періодичних видань («Нива», «Нова свобода»)⁷.

Загальний нарис з історії УГКЦ у своїй праці подає Григорій Лужницький⁸. Історію Української Церкви Г. Лужницький розглядав не в контексті історії Східних слов'янських Церков, а як окремішне явище. У праці згадується і про історію Мукачівської єпархії, а саме про участь греко-католицького духовенства у громадсько-політичному та культурному розвитку краю. З величезною шаною автор пише про єпископа мукачівського

⁴ Дмитрук К. Униатские крестоносцы вчера и сегодня. Греко-католическая церковь на землях Украины и Белоруссии. Москва : Политиздат, 1988. 400 с.

⁵ Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви : у 4 т. Вінніпег, Манітоба : Друком видавничої спілки «Тризуб», 1955. Т. 2. 286 с.; Т. 3. 254 с.; Т. 4. 256 с.

⁶ Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви. Т. 4. С. 61–81.

⁷ Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви. Т. 4. 256 с.

⁸ Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви. Філадельфія, 1954. 723 с.

Т. Ромжу і називає його мучеником за віру і детально розповідає про його вбивство радянським атеїстичним режимом⁹.

Одним із серйозних узагальнюючих досліджень є «Нарис історії Церкви в Україні» єпископа Софрона Мудрого¹⁰. Нарис охоплює період від хрещення Русі-України до повоєнних років, а саме до 1946 р. У контексті загальної історії Церкви автор згадує і про Мукачівську єпархію, а саме про Ужгородську унію, про діяльність галицьких монахів на Закарпатті, а також коротко подає відомості про деяких владик Мукачівської єпархії, наприклад, Петра Гебея.

Добрим орієнтиром при опрацюванні історіографії та джерел з церковної історії може служити укладена бібліографія о. Ісидором Патрилою, ЧСВВ¹¹. Дана довідкова праця дає можливість володіти інформацією про майже всі публікації, присвячені історії українських Церков.

Сучасна українська історіографія поповнилася узагальнюючими працями з історії Греко-Католицької Церкви в Україні. Академічний погляд на ГКЦ в Україні представлений у виданні «Історія релігії в Україні» в 10 томах під редакцією заступника директора-керівника Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України Анатолія Колодного. Загальні знання з історії християнства в Україні можна почерпнути з першого тому, а ось вже четвертий том конкретно стосується історії католицизму від княжої доби до 1991 р. Хронологічно висвітлюються різні періоди історії католицизму на українських землях західного та східного обрядів. Загальна історія ГКЦ в Україні у ХХ ст. (написана істориками Надією Стоколос, о. Борисом Гудзяком, Олегом Турієм та

⁹ Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. С. 589–590.

¹⁰ Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. Рим : Українська Папська Колегія св. Йосафата, 1990. 296 с.

¹¹ Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumpibus PP. Basilianorum, 1992. P. 327–439; Патрило І. Джерела і біліографія історії Української Церкви / Відбитка із: Записки Чину св. Василя Великого. Серія 2. Секція 1. Т. 49. Рим, 1995. Т. 3. 323 с.

Світланою Гуркіною) представляє для нас пізнавально-світоглядну цінність¹².

Переважно сучасні автори розглядають історію МГКЄ в контексті історії Київської митрополії. Такими є роботи о. Ігоря Мончака¹³ та Василя Ленцика¹⁴. Зокрема, для нашого дослідження було використано відомості про єпископські свячення мукачівського владики П. Гебея та фактичний матеріал про легалізацію ГКЦ в Україні.

Загальний огляд адміністративно-канонічної структури УГКЦ від Берестейського собору (1596) до 2006 р. виконаний Русланом Делятинським¹⁵, а сучасну мапу і статистику церков київської традиції (православних і греко-католицької) виконано Тарасом Гринчишиним (2006–2008)¹⁶. Обидва автори розглядають МГКЄ в структурі УГКЦ.

Спробу підсумувати сучасний стан української історіографії та перспективи студіювання києвохристиянської традиції, а також підвести певні висновки про особливості історіописання київського християнства через призму радянських реалій, діаспорної інтеграції та української реабілітації, вдало виконав, на наш погляд, знаний львівський історик Ігор Сковчиляс (2004, 2017)¹⁷. Разом з тим, констатуємо повну відсутність в концепції вченого висвітлення історії ГКЦ на Закарпатті чи історії МГКЄ в контексті студіювання києвохристиянської традиції.

Цілісне критичне переосмислення усієї історіографічної спадщини з історії УГКЦ в 1939–1991 рр. здійснив київський історик Тарас Пшеничний у своїй докторській дисертаційній роботі, яка опублікована у вигляді

¹² Історія релігії в Україні : в 10 т. / за ред. П. Яроцького. Київ : Світ знань, 2001. Том 4. Католицизм С. 401–568.

¹³ Мончак І. Самоуправна Київська Церква. Львів : Свічадо, 1994. 173 с.

¹⁴ Ленцик В. Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічадо, 2003. С. 435–478, 533–560.

¹⁵ Делятинський Р. І. Розвиток адміністративно-канонічної структури УГКЦ від Берестейського Собору до сучасності (1596–2006): постановка проблеми. *Науковий вісник Івано-Франківської теологічної академії «Добрий Пастир»*. Івано-Франківськ : Видавництво ІФТА, 2007. № 1. Теологія. С. 167–180.

¹⁶ Гринчишин Т. Церкви Київської традиції. Канада. *Патріархат*. Ч. 6 (листопад-грудень). 2006. С. 15–18.

¹⁷ Сковчиляс І. Сучасний стан української історіографії та перспективи студіювання києвохристиянської традиції. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : КОЛО, 2004. Вип. VIII. С. 401–412; Сковчиляс І. Особливості історіописання Київського християнства. Радянські реалії, діаспорна інтеграція та українська реабілітація. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Київ, 2017. Вип. 29. С. 24–39.

монографії (2017, 2019)¹⁸. Це комплексне дослідження містить аналіз низки напрацювань, в яких відображено церковно-релігійні процеси в СРСР до, під час та після Другої світової війни, в умовах окупаційних режимів (німецького, радянського та угорського) та в період боротьби за громадянські права й державну незалежність українців в другій половині ХХ ст. Історик свідомий факту недостатньої репрезентативної джерельної бази класичної радянської доби для повного та об'єктивного висвітлення дискусійних питань з історії УГКЦ.

Звісно, цими публікаціями не вичерпуються загальні нариси з історії ГКЦ в Україні, але вони є достатньою історіографічною базою для розуміння напрямів, тенденцій та інтерпретацій дослідницьких векторів учених-еклезіологів. Узагальнюючі праці дозволяють мати панорамний погляд на інституційний розвиток двох церковних провінцій (Мукачівської єпархії та Галицької митрополії) в досліджуваній період.

Другу групу праць складають роботи, які висвітлюють історію Церкви на Закарпатті та, в яких висвітлюються окремі аспекти її взаємин з Галицькою митрополією в досліджуваній період. Тут у першу чергу треба згадати дослідників – вихідців із Закарпаття, які працювали на еміграції – ієромонахів-василіан О. Барана та А. Пекара. Їхні фундаментальні узагальнюючі публікації «Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukacoviensis» (1960)¹⁹, «Нариси історії Церкви Закарпаття» (1967, 1997, 2014)²⁰ та популярний біографічний нарис про мукачівських єпископів (1979)²¹. Кожний з трьох томів авторства А. Пекаря присвячений окремій темі. У першому томі викладено події з єрархічного оформлення Церкви на

¹⁸ Пшеничний Т. Ю. Українська греко-католицька церква (1939–1991 рр.): історіографія : монографія. Київ : ФОП Блохін А. А., 2017. 428 с.; Пшеничний Т. Ю. Українська греко-католицька церква (1939–1991 рр.): історіографія : автореферат дис. ... д-ра істор. наук : 07.00.06. Київ, 2019. 39 с.

¹⁹ Baran A. «Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukacoviensis». Romae : PP Basiliani, 1960. 111 p.

²⁰ Пекар А. В. Нариси історії Церкви Закарпаття. Том I: Єрархічне оформлення. Видання друге. Рим–Львів : Місіонер, 1997. С. 119–180; Пекар А. В. Нариси історії Церкви Закарпаття. Том I: Єрархічне оформлення. Видання друге. Рим–Львів : Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997. 232 с.; Пекар А. В. Нариси історії Церкви Закарпаття. Том III. Монаше життя. Ужгород : КП «Ужгородська друкарня», 2014. 224 с.

²¹ Peкар A. B. The bishops the Eparchy of Mukachevo with historical outlines. Pittsburgh : Byzantine seminary press, 1979. P. 55–88.

Закарпатті від IX ст. до 1960-х рр., тобто, її розвитку як інституції. Натомість другий і третій томи, які присвячено відповідно внутрішній історії Церкви та монашому життю на Закарпатті, доведено вченим до початку 1990-х рр. Варто наголосити на тому, що в кожному томі міститься для нас достатньо фактичного матеріалу про духовно-культурні взаємини між Закарпаттям і Галичиною та особистісні відносини між греко-католицьким кліром Галицької митрополії та Мукачівської єпархії.

Серед науковців, які працюють у сучасній Україні, на увагу заслуговують студії В. Фенича, у яких він дотримується концепції про партикулярність греко-католиків ужгородської унійної традиції, їхню особливу еклезіальну та національну ідентичність²². Автор обґрунтовує їх історичну близькість з греко-католиками інших єпархій і екзархатів, що відкололися від «Церкви-матері» Мукачівської єпархії в результаті шести поділів, але при цьому довгий час (до її ліквідації в середині ХХ ст.) зберігали між собою багато спільних ознак.

Цей же автор досліджує проблематику ліквідації Мукачівської єпархії радянською владою. Мова йде про його працю «Чужі» серед своїх, «свої»

²² Фенич В. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр. *Ковчег*. Львів : Видавництво УКУ, 2003. Число 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи С. 146–161; Fenics V. Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert. *Cultura materială și spirituală din Bazinul Tisei Superioare. Influența populației germane asupra culturii celorlaltor etnii din regiune* : Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region / Coordonatori: H. Gehl, V. Ciubotă. Satu Mare – Tübingen : Editura Muzeului Sătmărean, 2003. S. 83–104; Фенич В. Етноконфесійна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії. *Carpatica – Карпатика*. Вип. 30: Історична школа професора Володимира Задорожного. Ужгород : Гражда, 2004. Вип. 2. С. 38–62; Fenyč V. Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkačevo 1771–1949. *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert* / Herausgegeben: H.-Chr. Maner, N. Spannenberger. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2007. S. 113–128; Фенич В. Від монастирської Церкви-Єпархії до «Ecclesia sui iuris»: Ужгородська унія та інституювання церковних спільнот ужгородської унійної традиції. *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 5. С. 26–105; Фенич В. Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2019. С. 147–244; Fenics V. Az ungvári görög katolikus unió hagyatéka: mítoszok, sztereotípiák és a valóság / Ukránból fordította: Á. Dóra. Ungvár : Valeriy Padyak Kiadója, 2020. Old. 139–229; Фенич В. Від Пряшева до Пряшева (1816–1946): шість поділів Мукачівської «єпархії-матері», три хвилі міграції вірників і десять спільних ознак еклезіальної ідентичності греко-католиків ужгородської унійної традиції / Ed.: J. Coranič. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta; Prešovská univerzita v Prešove, 2019. S. 61–79.

серед «чужих»...²³, важливу публікацію про вояж делегації православних Закарпаття до Москви на початку грудня 1944 р., що відбулася під пильним оком СМЕРШ-у, події, з якої розпочалися з ліквідації ГКЦ на Закарпатті²⁴, статті про складні взаємини між греко-католиками, православними і радянською владою в 1944–1946 рр.²⁵ та про особливості адаптації між опором, асиміляцією і пристосуванням греко-католиків Мукачівської єпархії в умовах радянського тоталітаризму (1949–1989)²⁶.

В. Фенич підняв і питання драматичних наслідків зустрічі греко-католиків Мукачівської єпархії та інших церковних спільнот ужгородської унійної традиції в країнах Центрально-Східної Європи з націоналізмом та комунізмом у першій половині ХХ ст.²⁷. Окрему увагу автор приділив церковній політиці уряду о. Августина Волошина і угорського уряду та національно-політичній заангажованості закарпатського духовенства²⁸. Під керівництвом історика Володимира Фенича були захищені дисертаційні

²³ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною / Мукачівська греко-католицька єпархія. Ужгород, 2007. 107 с.

²⁴ Фенич В. Возз'єднувачі: московський вояж православних русофілів і початки еклезиоциду греко-католиків Закарпаття (листопад–грудень 1944 р.). *Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 року). Ужгород : Видавництво «TIMPANI», 2010. С. 49–63.

²⁵ Фенич В. Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.). *Carpatica – Карпатика*. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 35: Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. С. 232–246.

²⁶ Фенич В. Між опором, асиміляцією і пристосуванням: адаптація греко-католиків Мукачівської єпархії в умовах радянського тоталітаризму (1949–1989). *«Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується)*. Львів : Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. С. 23–29.

²⁷ Фенич В. Еклезіальне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику* : матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 23–24 червня 2006 р.). Вип. 24: Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літератури Свидник : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku, 2007. С. 95–117; Фенич В. Посередник чи пристосуванець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії). *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику* : матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 19–20 червня 2009 р.). Вип. 25: Східно-християнські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі. Свидник : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku, 2010. С. 61–77.

²⁸ Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина і Угорщини та національно-політична заангажованість закарпатського духовенства (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Carpatica – Карпатика*. Ужгород, 2002. Вип. 18: Історія, політологія, культура: минуле і сучасне. С. 158–195; Фенич В. Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького і православного духовенства Закарпаття (березень 1939 – жовтень 1944 рр.). *Carpatica – Карпатика*. Вип. 20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2002. С. 61–103; Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина та національно-політична ідентичність греко-католицьких і православних священників Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Історія. Вип. 13. Ужгород : СМП «Вісник Карпат», 2005. С. 48–67.

дослідження з греко-католицької проблематики Віктора Кічери (про ЧСВВ на Закарпатті у 2008 р.) та Діани Штерр (про релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами МГКЄ у 2015 р.). Обидві роботи хронологічно охоплювали період до середини ХХ ст.²⁹.

Корисними для нашого історіографічного огляду є також опрацювання окремих тем та періодів з історії Мукачівської єпархії ХХ ст. дослідниками з Угорщини, Словаччини, Румунії.

Угорський історик Йозеф Ботлік одну зі своїх чисельних праць присвятив греко-католикам Закарпаття. Його дослідження охоплює період від Ужгородської унії 1646 р. до 1997 р.³⁰. Для дисертаційної роботи дана праця стала корисною з огляду використання нами статистичних та демографічних даних 1920–1940 рр. Серед досліджень автора Й. Ботліка є інформація і про мучеників греко-католиків Мукачівської, Пряшівської та Гайдудорозької єпархій від 1914 до 1976 р.³¹. Маріанна Рішко здійснила комплексне дослідження про таємного мукачівського єпископа Олександра Хіру та його життя в Караганді³². Вчена ввела вперше до наукового обігу велику масу архівних та приватних документів, більшість з яких знаходяться в Казахстані та Російській Федерації. В ході викладу матеріалу дослідниця прийшла до висновку, що тільки послідовне слідування за Христом допомогло єпископові О. Хірі зберегти ієрархічний континуїтет в МГКЄ від єпископа Т. Ромжі до єпископів Іоанна Семедія та Йосифа Головача, яких він висвятив на архиєреїв.

²⁹ Кічера В. В. Заснування і діяльність монастирів Чину святого Василя Великого на Закарпатті (1733–1950 роки) : автореф. дис. ... канд. істор. Наук : 07.00.01. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. 20 с.; Штерр Д. І. Релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1771–1949 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. 19 с.

³⁰ Botlik J. Hármás kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest : Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997. Old. 214–314.

³¹ Botlik J. Cögög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976. Budapest, 2010. 144 old.

³² Рішко М. «Я сліду за Тобтою, куди б Ти не пішов!» – вірність, яку таємний єпископ Олександр Хіра зберіг і проніс від Карпат до Караганди. *Репресії тоталітарних режимів проти Церкви* : збірник матеріалів конференції до 70-річчя мученицької смерті владики Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжі / редактори: П Береш, В. Кічера, В. Фенич. Ужгород, 2018. С. 99–124.

Интерес до вивчення історії Мукачівської єпархії проявляють і словацькі історики Ярослав Цораніч³³ та о. Петер Борза³⁴. Автори подають внутрішній стан єпархії та дали оцінку релігійній ситуації у краї через призму взаємин зі словацькими греко-католицькими громадами.

Свій внесок у дослідження історії переслідувань греко-католицького духовенства на Закарпатті зробили священники Стефан і Даниїл Бендаси. Їх праця про долю 128 священників-мучеників МГКЄ докладно розкриває історію мучеників та ісповідників віри, які стали жертвами радянського комуністичного режиму³⁵. Пізніше її, вже доповнену матеріалами з особових архівних справ Управління СБУ в Закарпатській області, видали друком в Будапешті³⁶. Д. Бендас також залишив ряд важливих публікацій про репресії радянської влади греко-католицького духовенства на Закарпатті у 1944–1949 рр., про виховання духовних кадрів у МГКЄ у період підпілля, їх висвячення в 1949–1989 рр.³⁷. Біографічні дані священників Мукачівської єпархії, наведені авторами, були використані у даному дисертаційному дослідженні. Статті Д. Бендаса про духовне виховання кадрів дали можливість відтворити процес навчання душпастирів у період «катакомбної Церкви».

Не менше значення у вивченні трагічної історії МГКЄ відіграли праці о. Ласло Пушкаша (теж сина репресованого священника) про життя і смерть

³³ Coranič J. Deiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. S. 116–123, 173–184; Coranič J. Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014. S. 197–292; Coranič J. Územo-správna organizácia Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva na Slovensku v r. 1918–1939. *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 3. С. 154–170.

³⁴ Borza P. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939–1945. Prešov : Petra, 2018. S. 137–141.

³⁵ Бендас С. М., Бендас Д. С. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород : Закарпаття, 1999. 412 с.

³⁶ Bendász I., Bendász D. Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Budapest : Kairosz Kiadó, 2014. 529 old.

³⁷ Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках. *Ковчег*. Львів : Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000. Число 2. С. 290–299; Бендас Д. Єпископ Теодор Ромжа – натхненник віровизнання і мучеництва для греко-католицьких священників і мирян Мукачівської єпархії. *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Eds.: J. Coranič, P. Šturák, J. Koprivňáková. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. S. 221–251; Бендас Д. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 1. С. 6–33.

Блаженного священномученика мукачівського єпископа Теодора Ромжу³⁸ та таємно висвяченого єпископа Петра Павла Ороса³⁹. Завдяки використанню автором широкого спектра першоджерел (приватних архівів священників, переписки з окремими римськими особами, деякі державні архіви), на сьогоднішній день обидві книжки є найповнішим біографіями двох владик-мучеників. Саме з праці про єпископа Т. Ромжу ми дізналися деталі про єпископські свячення владики, а також про уділення ним свячень двом галицьким семінаристам у 1946 р.

Про долю МГКЄ, її духовенства та вірних згадується і в спеціальних дослідженнях науковців про форми і методи репресивної політики комуністичної влади щодо греко-католиків в Україні та інших країнах Центрально-Східної Європи після Другої світової війни. Оригінальним, на наш погляд, видається дослідження львівського історика Михайла Гайковського, який стверджував, що УГКЦ радянська влада лише пробувала ліквідувати, але не ліквідувала⁴⁰. Автор переконливо доводить, що незважаючи на комуністичний тиск, священники УГКЦ продовжували здійснювати літургійний комплекс, а віряни відвідували служби.

Також Людмила Бабенко ґрунтовно дослідила взаємовідносини радянських органів державної влади та Православної Церкви в Україні в першій половині ХХ ст.⁴¹ Вона присвятила окремий розділ процесу ліквідації УГКЦ, детально зупинилася на описі Львівського «собору», його передумов та наслідків. Основним висновком Л. Бабенко є те, що Православна Церква стала тільки інструментом для виконання заходів радянських спецслужб, які були направлені на ліквідацію УГКЦ.

³⁸ Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. Львів : Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2001. 244 с.; Пушкаш Л. Життє Блаженного Теодора Ромжі. Ужгород : Приватна друкарня Романа Повча, 2013. 223 с.

³⁹ Puskás L. Isteneké Isten országá. Isten Szolgája Orosz Péter (1917–1953) titokban felszentelt püspök élete és vértanúsága. Budapest : Don Bosco Kiadó, 2010. 348 old. ; Пушкаш Л. Петро Павло Орос: життя та мучеництво. Ужгород, 2015. 168 с.

⁴⁰ Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української греко-католицької церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках* : збірник документів і матеріалів. Львів : Місіонер, 2006. С. 19–88.

⁴¹ Бабенко Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і Православної Церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. 549 с.

Також проблематику ліквідації УГКЦ та репресивну політику радянської порушували у своїх публікаціях І. Білас (автор подає покрокові дії вищого партійного та радянського керівництва, пояснює причини та розкриває механізми репресивної машини щодо ліквідації ГКЦ в останні роки життя Й. Сталіна)⁴², І. Галагіда (збірник статей, в яких вміщено аналіз специфіки ліквідації УГКЦ в Польщі)⁴³, В. Пащенко (проаналізовано насильницьке «возз'єднання» греко-католиків обох церковних провінцій радянською владою та висвітлено міжконфесійні взаємини духовенства у цих складних умовах існування)⁴⁴, С. Степень (висвітлює історію УГКЦ в контексті українсько-польських відносин)⁴⁵ та інші. Зокрема, робота В. Пащенко містить археографічний матеріал та статистичні дані про «возз'єднаних» священників як Галицької митрополії, так і Мукачівської єпархії, а також аналіз політики радянської держави щодо Греко-Католицької Церкви в Галичині та на Закарпатті.

Переломне значення у зміні парадигми підходів до вивчення цієї проблематики мали праці канадського історика й політолога Б. Боцюрківа «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989)»⁴⁶ та «Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава»⁴⁷, перекладені й опубліковані українською мовою відповідно в 1993 та 2005 рр.

Б. Борцюків дуже детально виклав ситуацію в УГКЦ напередодні, під час та в перші роки після її ліквідації. Крім того, автор запропонував достатньо представницький аналіз досліджень з історії Церкви в радянський період. Важливо зауважити, що його дослідження методологічно

⁴² Білас І. Трагедія Церкви. *Патріярхат*. № 5(269). 1993. URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/trahediya-tserkvy/> (дата звернення: 21.09.2020).

⁴³ Галагіда І. «І вас переслідувати будуть...». Штрихи до історії репресій проти Української Греко-Католицької Церкви в Польщі у 1944–1957 рр. Львів : В-во УКУ, 2017. 368 с.

⁴⁴ Пащенко В. Греко-католики в Україні від 1940-х років ХХ ст. до наших днів. Полтава : Полтава, 2002. 616 с.

⁴⁵ Степень С. Поляк з походження та виховання, український архиєрей і патріот з вибору... Митрополит Андрей Шептицький і Польща та поляки. *Ковчег*. Львів : Видавництво УКУ, 2015. Вип. VII. С. 251–269.

⁴⁶ Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Ковчег*. Львів : Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, Інститут історії церкви, 1993. Число I. С. 113–152.

⁴⁷ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / переклад з англ. Н. Кочан. Львів : Видавництво УКУ, 2005. хх + 268 с.

розширювали горизонти наукових пошуків: він ввів до наукового обігу представницький пласт джерел особового походження та розкрив феномен існування УГКЦ у так званій «катакомбний період» (1946–1989 рр.).

Важливим осередком вивчення історичної спадщини українських церков в контексті вселенського християнства з критичним переосмисленням минулого, а також формуванням і опрацюванням джерельної бази за новими методологічними підходами просопографії та усної історії став Інститут історії Церкви (далі – ІЦ), заснований у Львові в 1992 р. вихідцем зі США Б. Гудзяком для реалізації проєкту «Образ сили духу: жива історія підпілля УГКЦ». Сьогодні цей Інститут є структурним підрозділом Українського католицького університету і успішно розвиває свою наукову та видавничу діяльність. Основними темами, якими займаються співробітники ІЦ, є богословське осмислення досвіду переслідувань і мучеництва греко-католиків та церковно-державні і міжконфесійні відносини в Україні (Б. Гудзяк, О. Турій)⁴⁸, з'ясування особистих доль священнослужителів Галицької митрополії під час і після Другої світової війни (Б. Прах)⁴⁹, процесу ліквідації УГКЦ (С. Гуркіна)⁵⁰ та ролі в ньому радянських спецслужб (Р. Скакун), питання легалізації греко-католиків в Україні та життєвий шлях архиєпископа В. Стернюка (Т. Бублик)⁵¹, патріархальний рух

⁴⁸ Гудзяк Б. Образ сили духу. Дослідження живої історії підпільного життя Української греко-католицької церкви 1946–1989. *Другий Міжнародний конгрес україністів* (Львів, 22–28 серпня 1993 р.) : доповіді і повідомлення. Історія. Львів, 1994. Частина II. С. 125–129.

⁴⁹ Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини : в 2 т. Львів : В-во УКУ, 2015. Т. 1: Біографічні нариси (1939–1989). 722 с.; Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини : в 2 т. Львів : В-во УКУ, 2015. Т. 2: Документи та матеріали (1939–1950). 856 с.

⁵⁰ Гуркіна С. «Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності. *Україна модерна*. Київ–Львів : Критика, 2007. Число 11. С. 99–110; Гуркіна С. В. Українська Греко-Католицька Церква і Ватикан: спроба контактів у 1944–1949 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 22. Присвячується 70-річчю від дня народження доктора історичних наук, професора Володимира Євгеновича Задорожного С. 73–90.

⁵¹ Бублик Т. Архиєрейське служіння архиєпископа Володимира (Стернюка) в умовах «катакомб» (1972–1991 рр.). *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. S. 295–301; Бублик Т. Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УГКЦ. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXII. С. 302–309.

в українській діаспорі (А. Бабинський)⁵², а також культурно-історичні зв'язки між Галичиною та Закарпаттям (В. Мороз)⁵³. Багато напрацювань цих та інших дослідників опубліковано в спеціалізованому науковому збірнику «Ковчег» (вісім випусків за період з 1993 до 2019 рр.)⁵⁴. Плодом спільної праці цілого колективу ІЦ стали каталог виставки «До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація УГКЦ»⁵⁵ та альбом з ілюстраціями «Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.»⁵⁶, метою яких є «показати обличчя нескореної Церкви», де представлені також сюжети й особистості із Закарпаття.

Темі знищення УГКЦ в Галичині присвячено промову о. Івана Гриньоха, яка була виголошена перед Синодом українських католицьких єпископів у Римі в листопаді–грудні 1980 р., а згодом опублікована у часописі «Богословія»⁵⁷.

Грунтовним дослідженням участі церковних достойників УГКЦ на Другому Ватиканському соборі (1963–1965) є написана на багатому фактичному матеріалі праця єпископа-емерита єпархії УГКЦ в Аргентині Андрія Сапеляка⁵⁸. Оригінальність цього видання в тому, що автор був безпосереднім учасником такої важливої події в історії Католицької Церкви, згадується про заяву українських владик про «Мовчазну Церкву» та про ув'язнення митрополита Й. Сліпого (21 листопада 1962 р.), про промову вже

⁵² Бабинський А. Патріархальний рух в середовищі українських греко-католиків у діаспорі (1964–1989 рр.) : дис. ... д-ра філософії : 041 «Богослов'я» / Український католицький університет. Львів : УКУ, 2020. 307 с.

⁵³ Мороз В. Світильник віри: історія Боронявського монастиря на тлі епох. Львів : Український католицький університет, 2017. 286 с.

⁵⁴ Гуркіна С. «Возз'єднання по-сталінськи»: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля. *Ковчег*. Львів : Видавництво УКУ, 2012. Число 6: Насилля влади проти свободи сумління. С. 391–404; Дмитришин Н. Між опором і пристосуванням: Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму. *Ковчег*. Львів : Видавництво «Місіонер», 2007. Число 5. С. 256–281; Пагіря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки Греко-католицької церкви на Закарпатті (1945–1949). *Ковчег*. Львів : Видавництво УКУ, 2015. Вип. VII. С. 437–462.

⁵⁵ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви / відп. ред.: А. Михалейко. Львів, 2012. 79 с.

⁵⁶ Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст. / упорядники: Л. Гурбич, С. Гуркіна; передмова: Б. Гудзяка. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2016. 176 с.

⁵⁷ Гриньох І. Знищення Української церкви російсько-більшовицьким режимом. *Богословія*. Рим, 1980. Т. XLIV. С. 3–72.

⁵⁸ Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському соборі. Львів : Стрім, 1995. 215 с.

звільненого архиєрея Й. Сліпого на Другому Ватиканському Соборі (11 жовтня 1963 р.), зміст соборових декретів та інше⁵⁹.

Ширше про взаємини між Святим Престолом і Україною у різні часи розглядається в знаковій у церковній історіографії роботі колишнього апостольського нунція в Україні (1999–2004) архиєпископа Ніколи Етеровича⁶⁰. Більш акцентовано увагу на сприйнятті Другого Ватиканського собору греко-католиками в Україні йдеться у ґрунтовній статті американського історика о. Петра Ґаладзи⁶¹.

Загалом, нові методики дослідження (зокрема методологію соціальної антропології) на тему гоніння ГКЦ в Галичині у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр., почерпнути із публікації німецької історикині Катрін Бьокх⁶².

Не стандартним, вважаємо, є дослідження львівського історика Романа Скакуна про есхатологічні трансформації серед священників підпільної ГКЦ у 1950-х рр. (2015)⁶³. На прикладі діяльності о. Ігнатія Солтиса, який оголосив себе новим Христом-Царем, та «середнянського чуда», що сталося начебто в 1954 р., дослідник представляє широку панораму поширення покутницького руху на Прикарпатті та частково Закарпатті (1955–1956). Дана проблематика практично не досліджена з «закарпатського боку», хоч вона охопила десяток підпільних священників та до 2 тис. вірних-мирян.

Звісно цими публікаціями не вичерпуються загальні нариси з історії ГКЦ в Україні, але вони є достатніми для розуміння напрямів, тенденцій та інтерпретацій дослідницьких векторів учених.

⁵⁹ Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському соборі. С. 95, С. 150, С. 278–289.

⁶⁰ Етерович М. Святий Престол і Україна. Київ, 2004. 224 с.

⁶¹ Ґаладза П. Сприйняття Другого Ватиканського собору греко-католиками в Україні. *Ковчег*. Львів : Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2001. Число 3. С. 377–400.

⁶² Бьокх К. «Цілком нормально, згідно з засадами свободи сумління, гарантованими сталінською конституцією»: гоніння на релігію в Галичині у сталінський період (1944–1953). *Ковчег*. Львів : Видавництво УКУ, 2012. Число 6: Насилля влади проти свободи сумління. С. 405–429.

⁶³ Скакун Р. Отець Ігнатій Солтис і «Середнянське об'явлення»: есхатологічні трансформації в підпільній Греко-Католицькій Церкві. *Ковчег*. Львів : Видавництво УКУ, 2015. Число 7. С. 463–526.

Історію перебування УГКЦ у підпіллі охарактеризувала в своїх працях відома київська історикиня Наталія Шліхта⁶⁴. Дослідниця дійшла оригінальних висновків у питанні відносин між радянською владою та греко-католиками і православними. На її думку, в середовищі Українського екзархату РПЦ сформувався феномен «Церкви в Церкві»⁶⁵, що певною мірою так і було. Авторка дослідження мала змогу сама переконатись у правильності цього твердження під час інтерв'ю зі священником, який, перейшовши до Православної Церкви, не змінив літургійно-обрядову традицію, тим самим зберігши греко-католицьку громаду.

Ми не могли обійти увагою такий напрям як біографістика. Майже вся перша половина ХХ ст. в історії Галичини та ГКЦ пов'язана з непересічною постаттю митрополита Андрея Шептицького. Однак, усі біографи великого галицького українця оминали його відносини з греко-католиками Мукачівської єпархії. В тому числі цей аспект відсутній і в біографічній розвідці авторства його довголітнього соратника, однодумця і послідовника о. Кирила Королевського⁶⁶, а також у праці Василя Ленцика про митрополита А. Шептицького і верховного архиєпископа Йосифа Сліпого⁶⁷. В той же час ці роботи ознайомили нас з пастирською та митрополичою діяльністю галицьких архиєреїв.

Як відомо, велику роль в ліквідації ГКЦ в Галичині та менше на Закарпатті відіграла така непересічна і водночас трагічна постать як д-р Гавриїл Костельник. Одним з перших істориків, який дав оцінку діяльності Г. Костельника був О. Лисенко. Він вважав, що Г. Костельник згодився на таку роль і проявляв ініціативність щодо «возз'єднання» з Православною

⁶⁴ Шліхта Н. Церква за умов хрущовської антирелігійної кампанії: ситуація в Україні та її польська паралель. *Україна модерна*. Київ–Львів, 2000. Число 4–5. С. 246–286.

⁶⁵ Шліхта Н. В. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-ї – початок 1979-х рр. Харків : Акта, 2011. С. 251–281; Шліхта Н. Західноукраїнський вплив на український екзархат: несподівані наслідки «возз'єднання». *Ковчег*. Львів: Видавництво УКУ, 2012. Число 6: Насилля влади проти свободи сумління. С. 430–446.

⁶⁶ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з франц. Я. Кравець. Львів : Свічадо, 2014. 512 с.

⁶⁷ Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і патріарх Йосиф Сліпий / ред. А. Ленцик Павлічко. Львів : Свічадо, 2004. 608 с.

Церквою, позаяк не міг реалізувати себе в добу таких церковних лідерів як А. Шептицький, Й. Сліпий, М. Будка та М. Чарнецький⁶⁸. Не оминули увагою і публікацію історика Юрія Волошина про листи Г. Костельника до Московського патріарха Алексія, де автор висловлює думку про автентичність цих звернень, а також розглядає декілька версій про вбивство галицького пресвітера⁶⁹.

Сучасний погляд на його богословську діяльність та роль і значення в житті обох церковних провінцій, вважаємо, було викладено у присвяченому йому збірникові наукових праць⁷⁰ та ґрунтовному дослідженню його творчості о. Олега Гірника⁷¹. Проаналізовані біографічні праці, присвячені Г. Костельнику, дали змогу пізнати його як особистість та простежити його роль у ліквідації ГКЦ в Галичині та на Закарпатті.

Діяльність галицького митрополита та Верховного архієпископа Йосифа Сліпого проаналізовано у дослідженні о. Івана Хоми про перебування на каторзі Й. Сліпого⁷². Праця написана на основі переважно живих свідчень.

Однією із серйозних тем, які порушуються останнім часом істориками ГКЦ є теми, пов'язані із поведінкою підпільних священників в умовах радянського комуністичного режиму. Дослідження Н. Дмитришин⁷³, К. Будз⁷⁴ та С. Гуркіної⁷⁵ якраз можуть правити за професійний та новаторський підхід у висвітленні цих питань. Завдяки їх дослідженням для

⁶⁸ Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943–1946 рр. Київ, 1998. С. 282.

⁶⁹ Волошин Ю. Гавриїл Костельник: три листи до Московського Патріарха. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ, 2001. Вип. 2. С. 416–429.

⁷⁰ Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : збірник наукових праць. / Відп. ред.: Я. Гарасим. Львів–Ужгород : Гражда, 2007. Вип. 8. 526 с.

⁷¹ Гірник О. Пошук ідентичності як «*principiū movens*» творчості Гавриїла Костельника. *Костельник Гавриїл. ULTRA POSSE. Вибрані твори*. Ужгород : Гражда, 2008. С. 17–89.

⁷² Хома І. Шляхами Блаженнішого Йосифа від 11.IV.1945 – 27.I.1963. *Богословія*. Рим, 1985. Том 49. С. 89–149.

⁷³ Дмитришин Н. Між опором і пристосуванням: Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму. *Ковчег*. Львів : Видавництво «Місіонер», 2007. Число 5. С. 256–281.

⁷⁴ Будз К. «Віддайте кесарю кесарево, а Богові Боже»: Проблема політичної лояльності підпільних греко-католиків до радянського режиму (1946–1989 рр.). *Наукові записки Українського Католицького Університету*. Львів : Видавництво УКУ, 2010. Число II. Історія I. С. 209–227.

⁷⁵ Гуркіна С. «Возз'єднання по-сталінськи»: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля. *Ковчег*. Львів : Видавництво УКУ, 2012. Число 6: Насилля влади проти свободи сумління. С. 391–404.

нас відкриваються нові факти про методи, які використовувала радянська влада до греко-католицьких священників, щоб схилити їх до «возз'єднання», також ними введено до наукового обігу справи репресованого духовенства.

Так, Н. Дмитришин, шукаючи відповідь на питання про моделі поведінки греко-католицького релігійного підпілля, котре мало вибір, на думку історикині, лише між опором і пристосуванням, на підставі архівних документів та свідчень очевидців прийшла до висновку, що цей вибір слід вивчати та оцінювати через призму богословського та антропологічного виміру кожного окремо взятого підпільного священника «катакомбної Церкви».

К. Будз, натомість, аналізуючи проблему політичної лояльності підпільних греко-католиків між владою і Церквою, на підставі документів радянських органів влади та усних оповідей свідків тих подій, прийшла до висновку, що вони сприймали радянську і християнську ідентичності як взаємовиключні, у зв'язку з чим, майже повністю самоусунулися від активної суспільної позиції.

«Возз'єднання по-сталінськи», на думку С. Гуркіної, яка опрацювала достатню для верифікації базу інтерв'ю зі свідками тих драматичних подій, розділило греко-католицьке духовенство Галичини на «упірних» (опортуністів) та «возз'єднаних», однак вивчати їхню поведінку перед викликом державного насилля з боку комуністичного режиму дослідниця пропонує шляхом ретельної диференціації кліру з врахуванням комплексу питань: мотивації священників, їхнього сімейного стану, питання сумління кожного з них, бажанням уникнути арешту і репресій, віри в тимчасовість радянської влади, сприйняття «возз'єднання» як формальність та збереження Церкви і релігії будь-якою ціною.

Проблематика переслідуваної та «катакомбної Церкви» є домінуючою в українській історіографії останніх десятиліть. Успішними стали наступні видання: спільний проєкт сайту «Майдан» та Інституту історії церкви

Українського католицького університету⁷⁶; проект Місії «Постуляційний центр беатифікації та канонізації святих УГКЦ»⁷⁷, в якому міститься і нарис про мукачівського єпископа священномученика Теодора Ромжу⁷⁸.

Темі греко-католицького підпілля в Україні напередодні легалізації ГКЦ в період «перебудови» присвячено достатньо багато наукових публікацій. Нашу увагу привернули статті Олександра Бойка (2002)⁷⁹ та Романа Бойка (2009)⁸⁰, якими вперше було введено до наукового обігу ряд архівних матеріалів з даної проблематики. В цих публікаціях згадується про найважливіші події процесу легалізації ГКЦ в Україні такі, як «грушівське диво», заява про вихід з підпілля, поїздка духовенства та мирян до Москви тощо.

Перші публікації на тему ліквідації ГКЦ на Закарпатті з'явилися за кордоном. Так, найпершими були праці Олександра Пунька⁸¹, Василя Маркуся про знищення ГКЦ на Закарпатті у 1945–1950 рр.⁸² та книга Атанасія Пекаря про сповідників віри, а фактично мартирологію священників Галицької митрополії, Мукачівської та Пряшівської єпархій⁸³.

В Україні перші дослідження з даної проблематики з'явилися тільки після 1991 р. Так, у 1996 р. побачила світ перша серйозна публікація на цю тему полтавського історика Юрія Волошина під назвою «Повернення до

⁷⁶ Підпільна церква в умовах тоталітарної держави. Львів : Галицька видавнича спілка, 2012. 80 с.

⁷⁷ Жаровська О. Випробувані, як золото в горнілі. Книга 1. Львів : Колесо, 2014. 208 с.; Романчук Л., Савран В. Випробувані, як золото в горнілі. Книга 2. Жовква : Місіонер, 2014. 152 с.

⁷⁸ Жаровська О. Випробувані, як золото в горнілі.. С. 65–81.

⁷⁹ Бойко О. Боротьба за легалізацію УГКЦ у добу перебудови. *Нова політика*. 2002. № 1. С. 28–31; № 2. С. 18–20.

⁸⁰ Бойко Р. Особливості греко-католицького підпілля в Україні напередодні легалізації УГКЦ. *Наукові записки. Історія релігій в Україні і світі* : збірник наукових праць. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. С. 13–24.

⁸¹ Голгофа Української Католицької Церкви в Карпатській Україні. *Життя і слово*. Вотерфорд; Канада, 1948. Число 23–24. С. 327–346; Те саме в: *Мартирологія Української Церкви* : в 4 т. / упоряд. і зредагували О. Зінкевич, свящ. Т. Р. Лончина. Торонто–Балтимор : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1985. Т. II. Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України С. 291–317.

⁸² Маркусь В. Нищення Греко-Католицької Церкви в Мукачівській єпархії в 1945–50 рр. / Відбитка із збірника, присвяченого пам'яті З. Кузелі. *Записки НТШ*. Париж, 1962. Т. CLXIX. 23 с.

⁸³ Пекар А. Ісповідники віри нашої сучасности. Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами. Вид. друге. Львів : Вид-во отців василіан «Місіонер», 2001. 288 с.

православ'я на Закарпатті»⁸⁴. У ній вперше було введено до наукового обігу маловідомі документи радянських архівних і державних установ про ліквідацію ГКЦ в Мукачівській єпархії.

Пізніше з'явилися праці вже згаданого нами історика В. Фенича – про процес ліквідації Мукачівської єпархії, спільне та відмінне з Галицькою митрополією⁸⁵, О. Пагірі – про ліквідацію радянськими органами державної безпеки ГКЦ на Закарпатті (1945–1949)⁸⁶; Н. Шліхта – про Мукачівсько-Ужгородську «возз'єднану» єпархію наприкінці 1940–1960-х рр.⁸⁷.

Серед наукових публікацій, які з'явилися в останнє десятиріччя з проблематики репресованої ГКЦ в країнах Центрально-Східної Європи, зокрема і Галичини та Закарпаття, перш за все, заслуговують на увагу видання Греко-католицького богословського факультету Пряшівського університету в Пряшеві (Словаччина)⁸⁸, Інституту історії церкви Українського католицького університету у Львові⁸⁹ та Ужгородської греко-католицької богословської академії ім. Блаженного Т. Ромжі Мукачівської греко-католицької єпархії та НДЦ історично-релігійних студій «Логос» Ужгородського національного університету⁹⁰. Широка географія публікацій різних авторів дає можливість підійти до піднятих тем з альтернативних кутів зору.

До 25-ї річниці легалізації ГКЦ в Україні під керівництвом о. Полікарпа Марцелюка та Світлани Гуркіної у Львові було здійснено видавничий проєкт під назвою «Правда визволить...». До наукового збірника

⁸⁴ Волошин Ю. «Повернення до православ'я» на Закарпатті в 1946–1949 роках. *Сучасність*. 1996. № 9. С. 77–84.

⁸⁵ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. 107 с.

⁸⁶ Пагіря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки Греко-католицької церкви на Закарпатті (1945–1949). *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2015. Вип. VII. С. 437–462.

⁸⁷ Шліхта Н. Мукачівсько-Ужгородська «возз'єднана» єпархія наприкінці 1940-х – у 1960-х рр.: унікальний випадок чи типовий приклад? *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 5. С. 282–295.

⁸⁸ *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Eds.: J. Coranič, P. Šturák, J. Koprivňáková. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. 474 s.

⁸⁹ *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2012. Число 6: Насилля влади проти свободи сумління 534 с.

⁹⁰ Репресії тоталітарних режимів проти Церкви : збірник матеріалів конференції до 70-річчя мученицької смерті владика Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжі / редактори: П. Береш, В. Кічера, В. Фенич. Ужгород, 2018. 182 с.

конференції ввійшли матеріали понад двадцяти досвідчених та молодих вчених⁹¹. Увагу автора привернула публікація С. Гуркіної про поєднання релігійного та національного питання в процесі легалізації УГКЦ, написаної на основі інтерв'ю Івана Геля⁹². На Закарпатті дана проблема так не загострювалася, як в Галичині, що обумовлювалося багатонаціональністю краю.

Темі початку легалізації ГКЦ в УРСР через призму «грушівського дива» (з'явлення Божої Матері 1987 р.) присвятив свою публікацію Олег Муравський⁹³. Як підкреслює автор, це диво істотно детонувало рух мирян за легалізацію та відродження УГКЦ в Галичині.

Темі контактів між УГКЦ і Ватиканом в 1944–1949 рр., які відбувалися несистематично, через п'ять каналів зв'язку (одним з них була і Мукачівська єпархія), здебільшого в напрямку від УГКЦ до Апостольської столиці в Римі, присвячено ґрунтовну публікацію С. Гуркіної⁹⁴.

Чимало фактичного матеріалу та методологічних новацій авторка почерпнула із таких загальноукраїнських церковно-богословських та історичних періодичних наукових збірників як: «Богословія» Українського богословського наукового товариства та Львівської Богословської Академії (засн. 1923 р. у Львові); «Записок чину Св. Василя Великого» / «*Analecta Ordinis s. Basilii Magni*» Українського католицького університету (засновано 1924 р. у Львові-Жовкві; 1948–2018 рр. виходили в Римі); «Історії релігій в Україні» Інституту релігієзнавства – Філії Львівського музею історії релігії, Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г. Сковороди, Львівського відділення Інституту української археографії

⁹¹ «Правда визволить...»: матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-річчя легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. Жовква: Місіонер, 2015. 200 с.

⁹² Гуркіна С. Поєднання релігійного та національного питання в процесі легалізації УГКЦ. «Правда визволить...»: матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-річчя легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. Жовква: Місіонер, 2015. С. 105–111.

⁹³ Муравський О. «Грушівське диво» (1987 р.): початок легалізації ГКЦ в УРСР. «Правда визволить...». С. 152–154.

⁹⁴ Гуркіна С. В. Українська Греко-Католицька Церква і Ватикан: спроба контактів у 1944–1949 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 22. С. 73–90.

та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, (засновано 1991 р. у Львові); *«Ковчег. Збірник статей з церковної історії»* Інституту історії Церкви Львівської Богословської Академії та Інституту історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка (засновано 1993 р. у Львові, від 2002 р. – лише Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету); *«Наукових записок Українського Католицького Університету»* (серія: Богослов'я та серія: Історія) (засновано 2010 р. у Львові)⁹⁵.

Окремі збірники стали успішними дослідницькими проектами з вивчення релігії та Церкви в країнах Центральної та Південно-Східної Європи НДІ Інституту карпатознавства Ужгородського національного університету (Ужгород, 2002); еклезіальної й національної ідентичності греко-католиків Центрально-Східної Європи Інституту церковної історії Українського Католицького університету (Львів, 2003)⁹⁶; європейських цінностей та конфесійно-національної ідентичності населення Українських Карпат НДІ Інституту карпатознавства Ужгородського національного університету (Ужгород, 2006)⁹⁷.

Останніми роками і в нашому регіоні покладено початок спеціальним періодичним науковим виданням з церковно-історичної проблематики. Це: *«Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)»* (засновано 2010 р. в Мукачеві)⁹⁸ та *«Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії»* Науково-дослідного центру історично-релігійних студій «Логос» Ужгородського національного університету (засновано 2012 р. в Ужгороді)⁹⁹.

⁹⁵ Наукові записки Українського Католицького Університету. Львів, 2010–2020.

⁹⁶ Ковчег. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2003. Число 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи 340 с.

⁹⁷ Carpatica – Карпатика Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. . Вип. 35: Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. 319 с.

⁹⁸ Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна). Мукачево, Ужгород, 2010–2020.

⁹⁹ Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород, 2012–2020.

Отже, проаналізувавши праці істориків-еклезіологів другої групи історіографічних джерел можемо зробити декілька висновків. По-перше, проблематика дослідження ГКЦ по обидва боки Карпат в останні 30 років є однією з найбільш актуальних у вітчизняній та зарубіжній історичній науці і богослов'ї. По-друге, більшість істориків та богословів обмежували свої географічні та тематичні дослідження окремо Мукачівською єпархією чи ГКЦ на Закарпатті і окремо Галицькою митрополією чи УГКЦ в Галичині та/або в Західній Україні, Україні. По-третє, в дослідженнях істориків та богословів домінував мартирологічний дискурс в історії двох провінцій: ліквідація Унійних Церков радянським режимом, добровільне чи примусове «возз'єднання» з РПЦ, репресій, переслідування та терор проти «упірних» священників, підпільний період «катакомбної Церкви», життя та стосунки в таборах заслання, боротьба за легалізацію ГКЦ в Україні. По-четверте, «перехресні сюжети» в історіографії двох церковних провінцій лише подекуди знайшли своє висвітлення авторами переважно щодо проблематики періоду 1945–1991 рр.

В останній, *третьій групі*, проаналізуємо публікації, які спеціально присвячені означеній темі дисертаційного дослідження, в яких автори намагалися висвітлити взаємини між Галицькою митрополією УГКЦ та Мукачівською греко-католицькою єпархією на історичному Закарпатті. Цей блок досліджень спробуємо розглянути за проблемно-хронологічним принципом.

Перші публікації з цієї тематики з'явилися на початку 1990-х рр. Вони належать перу двом відомих церковних істориків о. Атанасію Пекарю та о. Олександрю Барану. Так, о. А. Пекар актуалізував тему взаємин галицького митрополита Андрея Шептицького із закарпатськими українцями у 1920–1930-х рр. (1992)¹⁰⁰ та порушив питання відносин між Мукачівською

¹⁰⁰ Пекар А. Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці. *Analecta Ordinis S. Basilii Magniecclesiae catholicae Ucrainae persecutaededicatae (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 270–278.

єпархією і Галицькою митрополією у тривалому часі (1992)¹⁰¹. Окремі аспекти взаємин між Галичиною і Закарпаттям через призму церковної проблематики підняті названим істориком в ряді інших публікацій, що побачили світ в 1992–2000 рр.¹⁰²

Автор відомої серед церковних істориків праці «Київська митрополія та Мукачівська єпархія» (1960) о. О. Баран, яка хронологічно завершується XVIII ст., в одній зі своїх пізніх публікацій проаналізував тему впливів Київської і Галицької митрополій на Закарпатті протягом тривалого історичного часу (1993)¹⁰³.

У 1990-х рр. галицька тематика через призму міжцерковних відносин між двома регіонами Галичиною і Закарпаттям та/або між Галицькою митрополією і Мукачівською єпархією була піднята в ранніх працях згадуваного нами ужгородського історика В. Фенича. В одній із них (1994) автор намагався ознайомити читача із маловідомим меморіалом львівського крилошанина о. Івана Гудзя під час його аудієнції в австрійської імператриці Марії Терезії в 1775 р. з приводу ідеї єпископа Лева Шептицького про об'єднання греко-католиків Галичини і Угорської Русі¹⁰⁴. Того ж 1994 р. історик публікує статтю про галицького митрополита А. Шептицького¹⁰⁵, в якій також містяться окремі сюжети про зв'язки визначного галицького архиєрея із Закарпаттям та Мукачівською єпархією.

¹⁰¹ Пекар А. Мукачівська єпархія і Галицька митрополія. *Analecta Ordinis S. Basilii Magniecclesiaecatholicae Ucrainaepersecutaededicatae (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: SumptibusPP. Basilianorum, 1992. P. 314–320.

¹⁰² Пекар А. Греко-католицька церква під час Карпатської України (Доповідь виголошена на симпозиумі НТШ в Нью-Йорку, з нагоди 50-ліття проголошення Карпатської України). *Analecta Ordinis S. Basilii Magniecclesiaecatholicae Ucrainaepersecutaededicatae (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: SumptibusPP. Basilianorum, 1992. P. 302–308; Пекар А. Греко-католицька церква за мадярської окупації. *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*. Ужгород, 1996. Річник 6-й. № 8–12 (115). С. 58–63; Пекар А. Греко-католицька церква в кордонах Чехословаччини 1919–1939. *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919 – 1939) / Zborník materiálov zo 6. vedeckej karpatistickej konferencie Prešov, 2–4.09.1998 / Zostavovateľ: M. Mušinka. Prešov : Filizofická fakulta Prešovskej univerzity, 2000. С. 115–131.*

¹⁰³ Баран О. Впливи Київської і Галицької митрополій на Закарпатті. *Українські Карпати* : матеріали міжнародної наукової конференції «Українська Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). Ужгород : Карпати, 1993. С. 49–60.

¹⁰⁴ Фенич В. «Тривання русинських душ». Маловідомі сторінки історії Української греко-католицької церкви. *Карпатський край*. Ужгород : Патент, 1994. Річник 4-й. № 5–6. С. 31–32.

¹⁰⁵ Фенич В. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944). Молодь – Україні. *Наукові записки молодихученихУжгородського державного університету*. Ужгород : Патент, 1994. Т. 4. С. 73–80. Вегеш М., Фенич В. Сходження на Святоюрську гору. Андрей Шептицький – церковний діяч. *КарпатськаУкраїна*. 1999. 3 серпня. С. 5.

У 1998 р. в Ужгороді побачила світ колективна монографія історика Миколи Вегеша, політолога Юрія Остапця та філософа Олександра Хоменка про громадсько-політичну, церковну та культурно-освітню діяльність митрополита А. Шептицького. Останній розділ книги (п'ятий) торкається питання релігійного становища на Підкарпатській Русі та ставлення А. Шептицького до поточної церковно-політичної ситуації в краї¹⁰⁶. Однак, як випливає із змісту книги, така визначна подія як проголошення автономії Підкарпатської Русі (11.10.1938), а після – самостійності Карпатської України (15.03.1939) істотно не активізували взаємини галицького митрополита із Апостольським адміністратором МГКЄ в Хусті крижевацьким єпископом-українофілом Діонісієм Нярадєм.

Вважаємо, що одним із найкращих наративів, присвячених ліквідації ГКЦ радянським режимом по обидва боки Карпат, була поява у Львові 2001 р. книги о. А. Пекаря під назвою «Ісповідники віри нашої сучасности»¹⁰⁷. Загальний нарис мартирології греко-католицьких священників Галицької митрополії, Мукачівської та Пряшівської єпархій міг би стати першим взірцевим проривом у написанні спільної історії двох церковних провінцій, якби не відсутність у книзі наукового апарату, що применшує її академічну вартість.

Низку статей, присвячених науковій, церковній, культурно-просвітницькій та громадсько-політичній діяльності митрополита А. Шептицького, написав історик М. Вегеш. Згодом ці статті були систематизовані ним і видані у співавторстві з Володимиром Басарабом як монографія під назвою «Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького» (2003)¹⁰⁸. Особливу цінність з погляду нашої теми має п'ятий розділ: «Релігійна ситуація на Закарпатті та позиція митрополита Андрея Шептицького», в якому порушується питання про взаємини галицького

¹⁰⁶Фенич В. Митрополит Андрей Шептицкий (1865–1944). С. 119–140.

¹⁰⁷Пекар А. Ісповідники віри нашої сучасности. Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами. Вид. друге. Львів : Вид-во отців василіан «Місіонер», 2001. 288 с.

¹⁰⁸Басараб В. І., Вегеш М. М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького : монографія. Ужгород : Видавництво УжНУ, 2003. 112 с.

архиєрея із діячами Підкарпатської Русі, дається загальна характеристика релігійної атмосфери в краї та відстежується вплив митрополита на події, що відбувалися в цьому регіоні. Згодом ці ж автори видають монографію під назвою «Дві постаті з історії Української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин»¹⁰⁹. Проте, питання актуалізовані нами, у роботах названих авторів майже не висвітлені. Певно, метою даної публікації було представити читачеві порівняльний портрет А. Шептицького та А. Волошина, а не їхні зв'язки.

Різні аспекти історичних та культурних взаємин між Галичиною і Закарпаттям в попередні періоди історії через призму відносин між двома церковними провінціями та/чи їхніми діячами (які виходять за хронологічні рамки нашої роботи) стали предметом дослідження ужгородського історика В. Фенича (2008, 2013, 2014)¹¹⁰ та львівського релігієзнавця Володимира Мороза (2018, 2019)¹¹¹. Якщо у працях В. Мороза стверджується, що церковні відносини між Галичиною і Закарпаттям були досить тісними та плідними, то позиція В. Фенича в цьому питанні більш стримана. Ці дві позиції свідчать про те, що були священники, які підтримували відносини з Галицькою митрополією, і ті, що не підтримували.

Натомість взірцевим і на сьогоднішній день єдиним успішним проектом дослідження спільної історичної спадщини Галичини і Закарпаття є науково-популярне видання колективу українських авторів у складі В. Мороза, І. Склєнара та В. Заславського. Мова йде про книгу під назвою

¹⁰⁹ Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії Української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с.

¹¹⁰ Фенич В. «Київська Церква» і Мукачівська єпархія: відомі та невідомі сторінки «непрочитаної» історії XIV–XVII ст. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 21. С. 3–14; Фенич В. Галичина і Мукачівська єпархія (до 1771 р.). *Тисячоліття – Millennium* : науковий щорічник. Ужгород : Видавництво «Гражда», 2014. Вип. 1. С. 89–103; Фенич В. Мукачівський єпископ Андрей (Бачинський) і відновлення Галицької митрополії: деміфологізація однієї патріотичної легенди. *Релігійно-інформаційна служба України (PISU)*. URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/51236/ (дата звернення: 26.01.2013).

¹¹¹ Мороз В. Йосиф Сліпий, Закарпаття і закарпатські українці. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2018. Число 8. С. 297–316; Мороз В. Унійні змагання в Мукачівській єпархії під впливом Київської митрополії часів Іпатія Потія та Йосифа Велямина Рутського. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2019. Вип. 1 (40). С. 78–87; Мороз В. Мукачівський єпископ Сергій в маєтностях Острозьких і Заславських та його невідома місія в Київській митрополії першої чверті XVII століття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2019. Вип. 2 (43). С. 10–21.

«Василіянські монастирі України. Книга перша. Галичина і Закарпаття» (2015)¹¹², в якій представлено, на наш погляд, досить об'єктивний підхід щодо висвітлення монастирського життя по обидва боки Карпат.

Деталізований огляд стану дослідженості відносин між двома сусідніми греко-католицькими церковними провінціями – Мукачівською єпархією та Галицькою митрополією в період 1919–1991 рр., котрий ми подали у цьому підрозділі дисертації, дає підстави зробити щонайменше два висновки. По-перше, дослідниками (богословами та світськими істориками) багато зроблено у висвітленні ряду важливих аспектів комплексної історії ГКЦ: внутрішня інституційна історія, репресії проти Церкви і священників, підпільний період та боротьба за легалізацію. Чимало існує узагальнюючих праць, котрі позначені як перевагами, так і вищезгаданими недоліками. Відповідно, якщо подієва історія УГКЦ представлена багатьма розвідками академічного та історико-публіцистичного характеру, що ми намагались довести вище, то проблематика взаємин на інституційному та особистісному рівнях між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією і їхнім кліром навіть на зрізі реконструкції фактів містить чимало лакун і повинна бути відтворена у послідовному ланцюгу подій. Ці лакуни є очевидними і заповнення критично осмисленою інформацією недостатньо вивчених змістових аспектів теми дозволить глибше зрозуміти передумови та конкретно-історичні обставини непростой минувшини унійної церкви. Комплексний підхід до вивчення взаємин між цими двома еклезіальними спільнотами дозволить вийти на вищий рівень узагальнення і повноти публікацій по церковно-історичній проблематиці. По-друге, що стосується науково-теоретичних розробок, то можна з упевненістю стверджувати, що вони перебувають на стадії активного вивчення. У цьому легко

¹¹² Мороз В., Скленак І., Заславський В. Василіянські монастирі України. Книга перша. Галичина і Закарпаття. Тернопіль : Вид.-во «Підручники і посібники», 2015. 192 с.

пересвідчитися з історіографічних досліджень Б. Боцюрківа¹¹³, І. Скочиляса¹¹⁴, В. Фенича¹¹⁵ та Т. Пшеничного¹¹⁶.

Авторка намагалася виправити проблеми існуючого стану дослідженості відносин між двома сусідніми греко-католицькими церковними провінціями – Мукачівською єпархією та Галицькою митрополією в період з 1919 р. до 1991 р. за допомогою першоджерел: архівних документів, опублікованих матеріалів, відштовхуючись від існуючих на даний момент напрацювань.

1.2. Аналіз джерельної бази

Вдамося до авторитетних суджень Р. Дж. Колінгвуда, котрий дав визначення історичному пізнанню як інтерпретації фактичних даних. Причому «фактичні дані», за його твердженням, це збірна назва для речей, котрі в окремому порядку називаються документами. Аналізуючи їх, історик може одержати відповіді на поставлені ним питання про минулі події¹¹⁷.

Поняття ж історичних джерел, зрозуміло, не обмежується лише документами. Є різні їх типи і види. Але за умовчанням, документальним свідченням зазвичай надається перевага порівняно зі свідченнями особового походження. Використані в даній дисертаційній роботі джерела можна розділити на такі класифікаційні групи: архівні матеріали, в яких в різних аспектах висвітлюються взаємини між Галицькою митрополією та

¹¹³ Боцюрків Б. Проблеми дослідження історії релігії та церкви в Україні у міжвоєнний період: джерела та їх опрацювання. *Український археографічний щорічник*. Київ : Наукова думка, 1992. Вип. 1. Том 4. С. 285–294.

¹¹⁴ Скочиляс І. Сучасний стан української історіографії та перспективи студіювання киевохристиянської традиції. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : КОЛО, 2004. Вип. VIII. С. 401–412; Скочиляс І. Особливості історіописання Київського християнства. Радянські реалії, діаспорна інтеграція та українська реабілітація. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Київ, 2017. Вип. 29. С. 24–39.

¹¹⁵ Фенич В. Долаючи етнічні стереотипи та національні міфи: Греко-Католицька Церква в підкарпатській історіографії 1890–1945 рр. *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни* : матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 16–17 жовтня 2014 р.). Ужгород : ПП «АУТДОР – ШАРК», 2015. С. 102–125; Фенич В. Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії. *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b / Ed.: Jaroslav Coranič*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta; Prešovská univerzita v Prešove, 2016. S. 5–33.

¹¹⁶ Пшеничний Т. Ю. Українська греко-католицька церква (1939–1991 рр.): історіографія : монографія. Київ : ФОП Блохін А. А., 2017. 428 с.; Пшеничний Т. Ю. Українська греко-католицька церква (1939–1991 рр.): історіографія : автореф. дис. ... д-ра істор. наук : 07.00.06. Київ, 2019. 39 с.

¹¹⁷ Коллінгвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. Москва : Наука, 1980. С. 13.

Мукачівською єпархією, у тім числі раніше невідомі і виявлені нами; опубліковані документи; спогади, листи як джерела особового походження; інтерв'ю як джерела так званої усної історії.

Основну групу джерел щодо відносин Галицької митрополії та Мукачівської єпархії складають архівні документи і матеріали, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву у м. Львів (далі – ЦДАЛ), фондах Державного архіву Закарпатської області в містах Берегові та Ужгороді (далі – ДАЗО), фондах Архіву Управління СБУ в Закарпатській області, фондах Архіву Інституту історії Церкви УКУ (далі – АІЦ), фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України).

На сьогоднішній день від основного корпусу джерел, внаслідок різних об'єктивних та суб'єктивних обставин, вціліла лише певна частина. Проте комплексний аналіз та співставлення джерел різного походження, критична робота з ними дозволяють з достатнім індексом достовірності проаналізувати особливості та простежити динаміку змін у взаєминах між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією й реалізувати поставлені цілі.

Основу нашого дисертаційного дослідження склали матеріали Центрального державного історичного архіву м. Львова та Державного архіву Закарпатської області. В ЦДАЛ опрацьовано фонд 358 – митрополита А. Шептицького¹¹⁸. Ми звернули особливу увагу на епістолярну спадщину, а саме на листування між митрополитом галицьким та єпископами Мукачівської єпархії, митрополитом та місцевою інтелігенцією краю. Вважаємо, що наративні джерела з їхньою емоційною безпосередністю у повній мірі розкривають характер взаємовідносин між представниками греко-католицької спільноти, допомагають з'ясувати світоглядні і ментальні пріоритети греко-католицького духовенства та вірних. У фонді також містяться документи з особистого архіву митрополита, його послання, фотокартки, чернеткові та інші цікаві матеріали.

¹¹⁸ ЦДАЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 109, 119, 148, 158, 161, 162, 228, 229, 408, 409, 410.

Велике значення для нашого дослідження становили документи фонду 64 «Мукачівський чернечий монастир»¹¹⁹ та фонду 151 «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії»¹²⁰, що зберігаються в ДАЗО. Документи фонду 64 було використано для висвітлення питання про реформу ЧСВВ. У справах міститься листування між протоігуменами та вищим церковним керівництвом, справи церковно-адміністративного, господарського призначення тощо. Наприклад, справа 426 стосується передачі Ужгородського монастиря з інтернатом новопризначеному ігумену галицькому монаху-василіянину Єроніму Малицькому¹²¹. А документи з фонду 151 ми використовували майже у всіх розділах, крім першого. Багато з них уведено нами до наукового обігу вперше, наприклад, справи 1071¹²² та 1167¹²³, що містять листування між церковними ієрархами двох церковних провінцій.

Непересічне значення мали циркуляри (обіжники) єпископів Мукачівської єпархії. Це офіційні документи розпорядчого характеру, які стосуються регулювання різних аспектів діяльності двох церковних провінцій. Тут особливий акцент робився на найменш досліджений період в умовах окупаційних режимів. Вельми цінними є відомості про єпископські свячення Теодора Ромжі в умовах наближення Східного фронту під час Другої світової війни¹²⁴.

Особливу важливість для дисертаційного дослідження становлять матеріали з фондів Архіву Управління Служби безпеки України (УСБУ) в Закарпатській області. Це особові справи репресованих греко-католицьких священників: фонд 7 кримінальні справи реабілітованих осіб (в тому числі трьох галицьких священників, яких у 1944 р. прийняв мукачівський єпископ

¹¹⁹ ДАЗО. Ф.64. Оп. 3. Спр. 950, 1077, 1138, 1139, 1285, 1328, 1505, 1510, 1549, 1551.

¹²⁰ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1071, 1167, 1192а, 2000; ДАЗО. Ф. 151. Оп. 13. Спр. 24, 582, 583; ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 153, 374, 991.

¹²¹ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 426. Арк. 9.

¹²² ДАЗО. Ф.151. Оп. 7. Спр. 1071. Арк. 7.

¹²³ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1167. Арк. 9.

¹²⁴ Циркуляр єпархії Мукачівської V/1944 від 6.10.1944 *Особистий архів о. Даниїла Бендаса*. Арк. 24.

Теодор Ромжа – С. Антонишина¹²⁵, І. Янковського та Й. Чубатого¹²⁶, а також всіх закарпатських священників, які перебували в таборах ГУЛАГу з митрополитом Йосифом Сліпим – С. Урста, Х. Маргітич, Д. Дребітко, А. Бачкай, В. Завадяк, І. Сокол, В. Маргітич (був висвячений священником митрополитом). Нами опрацьовано близько двадцяти кримінальних справ цього фонду.

Серед опублікованих документів з історії ГКЦ у Галичині використано декілька видань. Хронологічно першим став збірник документів з історії ліквідації ГКЦ в Україні, упорядкований київським істориком В. Сергійчуком у 2001 р.¹²⁷. Із 107 наведених у ньому документів близько 30 стосувалися безпосередньо процедури ліквідації ГКЦ, в тому числі й на Закарпатті, підготовки брутальної акції по фізичному знищенню мукачівського єпископа Т. Ромжі, специфіку роботи органів влади у цих напрямках, сподівання на місіонерську діяльність Православної Церкви.

У 2006 р. у Львові та Києві були реалізовані два видавничі проекти по проблемі ліквідації УГКЦ в СРСР радянськими органами державної безпеки. Один з них був упорядкований львівським істориком Михайлом Гайковським (242 документи)¹²⁸, а упорядниками іншого 2-томного проекту стали київські історики Сергій Кокін, Наталія Сердюк та Станіслав Сердюк (разом 443 документи)¹²⁹. З 685 усіх опублікованих документів лише у збірнику М. Гайковського містяться декілька документів пов'язаних із планами та реалізацією радянською владою ліквідації ГКЦ на Закарпатті.

¹²⁵ Дело № 2042 по обвинению Антонишина Стефана Васильевича в пр.пр. ст. ст. 54-10 ч. I УК УССР. 08.09.1948 – 01.11.1948. Т. 1. *Архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 2016-С.

¹²⁶ Дело № 1987 по обвинению Гомичко Ф. И., Чубатого Й., Даниловича М. С., Янковського И. И., Тичка Е. Н. в пр. пр. ст. ст. 54-I и 54-II УК УССР. 01.07.1948 – 10.11.1948. Т. 1. *Архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. С-5354.

¹²⁷ Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу: документи / Вступна стаття, коментарі, упорядкування В. Сергійчука. Київ : «Дніпро», 2001. 492 с.

¹²⁸ Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках : збірник документів і матеріалів / текст, упорядк.: М. І. Гайковський. Львів : Місіонер, 2006. 652 с.

¹²⁹ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки / упорядники: С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2006. Том I. 920 с.; Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2006. Том II. 804 с.

Справу репресованих у квітні 1945 р. ієрархів УГКЦ у 2003 р. опублікувала київська історикиня Н. Сердюк¹³⁰. В цьому ж аспекті можна розглядати й іншу публікацію документів дослідниці про митрополита «катакомбної Церкви» Й. Сліпого¹³¹.

Окрему увагу звертаємо на двотомник «Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987» (2012)¹³². У збірнику вперше подаються документи радянських спецслужб, в яких висвітлюються сторінки із життя глави УГКЦ митрополита Й. Сліпого під час арешту, заслання та перебування у таборах ГУЛАГу.

До збірника «Залишився тим, ким був...» (2018)¹³³ увійшли пастирські послання митрополита Й. Сліпого, а також архівні документи радянських органів безпеки. Особливо цінною для висвітлення підваженої нами проблеми є агентурна справа «Рифи», розроблена радянськими спецслужбами для встановлення зв'язків Й. Сліпого зі священниками та мирянами з Галичини та Закарпаття. Завдяки фактичному матеріалу, який міститься у цих документах, ми змогли провести уточнення даних зі свідчень душпастирів, які перебували у таборах разом з митрополитом.

Київським істориком В. Сергійчуком на сторінках «Українського історичного журналу» у кількох номерах за 1997 та 1999 рр. було опубліковано десятки документів з ліквідації ГКЦ на Закарпатті¹³⁴. Документи розкривають ретельно спланований, умисний злочинний план комуністичної радянської влади проти ГКЦ та її духовенства на чолі з єпископом Теодором Ромжею.

¹³⁰ Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали / публ. Н. Сердюк. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ : Видавництво «Сфера», 2003. Вип. 1 (20). С. 287–354.

¹³¹ Сердюк Н. Митрополит каткомбної Церкви. *Пам'ять століть*. 2002. № 6. С. 82–102.

¹³² Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2012. Т. I. 656 с.; Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2012. Т. II. 480 с.

¹³³ «Залишився тим, ким був...». Кир Йосиф Сліпий : збірник документів. Жовква : Місіонер, 2018. 716 с.

¹³⁴ Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. / публік. док. В. І. Сергійчука. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 98–110; Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. / публік. док. В. І. Сергійчука. *Український історичний журнал*. 1999. № 1. С. 118–131.

У 1999 р. Юрій Волошин опублікував декілька документів на сторінках збірника «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ»¹³⁵. В цих документах містяться плани заходів по ліквідації ГКЦ на Закарпатті, які були розроблені радянськими спецслужбами. Ознайомлення з цими документами дає нам додаткове розуміння того, що це була не «самоліквідація», а спланована акція радянської влади із залученням до цього процесу Православної Церкви, котру вже давно примусили до лояльності тими самими способами, котрими ліквідовували УГКЦ. Ужгородські історики Омелян Довганич та Олексій Хланта у своїй монографії опублікували 17 документів з історії репресій проти різних церковних організацій та конфесій на Закарпатті¹³⁶. Щоправда, вони в основному лише дублювали київські публікації документів.

Чимало документів про репресії проти священників МГКЄ та ліквідацію ГКЦ на Закарпатті у 1947–1953 рр. містяться в опублікованому великому збірнику документів і матеріалів Олексія Корсуна¹³⁷. Особливе значення для нашого дослідження мали відомості з особистих архівів репресованих священників, котрі зустрічаються доволі рідко.

Етапною можна вважати публікацію документів з історії ліквідації ГКЦ на Закарпатті в документах радянських спецслужб 1944–1949 рр. Мова йде про упорядкований В. Сергійчуком, Н. Сердюк, С. Сердюк та О. Рішком відповідний збірник документів¹³⁸. У ньому представлено 160 документів різного змісту, форми та характеру, а саме – доповідні записки радянських спецслужб, агентурні справи, які стосувалися вищого духовенства Мукачівської єпархії, як от справа «Крестonosцы». Саме завдяки опрацюванню матеріалів з цього збірника, нами було детальніше розкрито

¹³⁵ Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.) / публ. док. Ю. Волошина. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1999. № 1–2 (10–11). С. 406–418.

¹³⁶ Довганич О. Д., Хланта О. В. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття. Ужгород : Карпати–Гражда, 1999. С. 84–126.

¹³⁷ Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянзації. 1947–1953 рр. : збірник архівних документів і матеріалів / упорядник О. М. Корсун. Ужгород : Карпати, 2016. 744 с., іл.

¹³⁸ Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949 / упоряд.: В. Сергійчук, Н. Сердюк, С. Сердюк, О. Рішко. Вишгород : ПП Сергійчук М. І., 2019. 751 с.

роль Гавриїла Костельника у процесі ліквідації ГКЦ на Закарпатті. На сьогоднішній день це є найповніше видання документів із зазначеної проблематики.

Велику роль в процесі боротьби за легалізацію ГКЦ в Україні відіграв Комітет Захисту Української Католицької Церкви на чолі з вихідцем із Закарпаття Йосифом Терелею, а потім цю організацію очолив громадський діяч Іван Гель. До нього входив і священник МГКЄ Іван Маргітич (майбутній таємно висвячений єпископ). У 2009 р. світ побачив збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту УКЦ «Християнський голос»¹³⁹. Це унікальне документальне видання про жертовну боротьбу за легалізацію ГКЦ в Україні, що містить різноманітні джерела, наприклад, меморандуми, заяви духовенства та мирян УГКЦ, відомості про роботу Комітету Захисту Української Католицької Церкви тощо.

У виданні «Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)» (2008) вперше зібрано і представлено документи та матеріали позиції церкви щодо способів вирішення соціальних проблем як їх бачить унійна церква після її легалізації. Особливо цінним є для нас перший розділ, що містить документи за період з 1989 по 2000 рр. (заяви, промови галицьких архиєреїв, постанови Собору єпископів, духовенства та представників мирян УГКЦ від 23 січня 1990 р. та інші)¹⁴⁰.

Велика кількість опублікованих документів (понад сотня) з історії МГКЄ початку 1990-х рр. міститься у двох біографічних книгах Юрія Коссея про мукачівських єпископів І. Семедія¹⁴¹ та Й. Головача¹⁴². Переважно це церковно-адміністративні документи – розпорядження мукачівського єпископа, переписка МГКЄ з Апостольською нунціатурою в Києві та

¹³⁹ Християнський Голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Греко-Католицької Церкви / редактори передруку В. Горинь, М. Дубас, Г. Теодорович. Львів : Видавництво УКУ, 2009. 670 с.

¹⁴⁰ Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008) / заг. ред. Л. Коваленко. Львів : Видавництво УКУ, 2008. ххviii + 711 с.

¹⁴¹ Коссей Ю. Владика Іоанн Семедій – духовний діяч Закарпаття. Ужгород : Закарпаття, 2000. 156 с., іл.

¹⁴² Коссей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. Ужгород, 2001. 655 с.

Римським апостольським престолом з приводу канонічно-юридичного статусу Мукачівської єпархії.

Якщо ж оглянути опубліковані у різних збірниках, часописах та монографіях документи, то доводиться констатувати, що лише незначна кількість з них, як ми бачимо, розкриває взаємини між Мукачівською єпархією та Галицькою митрополією, їхнім кліром. Цю прогалину до певної міри нам допомагає заповнити інший вид джерела – спогади і щоденники.

Перед тим, як наведемо приклад кількох опублікованих спогадів та щоденників, зауважимо, що мова йде про особисте, іноді дуже суб'єктивне та емоційне джерело. Такий вид джерел належить ретельно верифікувати з іншими, передовсім документами, котрі відбивають відповідну епоху чи біографію.

З боку Галицької митрополії чи ширше УГКЦ найкращим таким джерелом, на нашу думку, є опубліковані у 2014 р. під редакцією о. Івана Дацька та Марії Горячої спомини Йосифа Сліпого¹⁴³. Спогади охоплюють великий проміжок часу – від дитячих років Й. Сліпого у селі Заздрість і до його останніх днів ув'язнення в таборах ГУЛАГу, а це більше півстоліття (від 1892 до 1963). У спогадах Й. Сліпий згадує кілька епізодів про його стосунки з мукачівськими єпископами, священниками, монахами у 1930–1940-х рр. З цих спогадів випливає, що вони були конструктивними та доброзичливими. Також завдяки спогадам митрополита Й. Сліпого ми довідуємося, в яких саме засланнях він перебував і в які роки, що дало нам змогу співставити цю інформацію зі свідченнями закарпатських священників, які разом з архиєреєм відбували покарання.

У 2007 р. в одному з ужгородських видавництв вийшла друком книга «Гавриїл Костельник на тлі доби...», в якій уміщено спогади, відгуки та інтерв'ю про д-ра Г. Костельника¹⁴⁴. Хоч у цьому збірнику і не має жодної

¹⁴³ Сліпий Й. Спомини / ред. І. Дацько, М. Горяча; вид. друге. Львів – Рим : Видавництво УКУ, 2014. 608 с. + 40 іл.

¹⁴⁴ Інтерв'ю, відгуки, спогади. *Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини* : збірник наукових праць. Львів – Ужгород : Гражда, 2007. Вип. 8. С. 244–324.

інформації про його візит на Закарпаття на початку 1949 р., книга дає зрозуміти як формувалася особистість Г. Костельника, його знайомство із закарпатською інтелігенцією на початку ХХ ст. До речі, як тоді, так і у майбутньому, під час процесу ліквідації Мукачівської єпархії, ідеї і переконання Г. Костельника дуже прохолодно сприйняли на Закарпатті.

Спогади о. Севастіяна С. Сабола, ЧСВВ про голготу ГКЦ в Чехословаччині з'явилися в Торонто–Римі. В роботі переважно йдеться про долю сусідньої Пряшівської єпархії в Чехословаччині в період від 1945 до серпня 1948 р. Унікальність спогадів полягає в тому, що їх автор підтримував контакти зі священниками Галицької митрополії, Пряшівської та Мукачівської єпархії, які ним відображені¹⁴⁵.

На належну оцінку заслуговує щоденник-спогади репресованого греко-католицького священника Мукачівської єпархії о. Стефана Бендаса під назвою «П'ять років за колючим дротом»¹⁴⁶. Унікальність роботи полягає в тому, що вона написана безпосередньо під час ув'язнення в тюрмах-розподільниках та таборах ГУЛАГу, згадуючи, в тому числі, про взаємини між закарпатським і галицьким духовенством¹⁴⁷. Застосовуючи критичний підхід до спогадів, наратив о. Бендаса залишається серйозним джерелом у вивченні відносин між МГКЄ та Галицькою митрополією і їхнім кліром в період з 1949 до 1955 рр.

Не менш інформативним є збірник спогадів про Елемира Ортутая (2017) – репресованого греко-католицького священника Мукачівської єпархії, який пройшов крізь табори ГУЛАГу і «домашні» допити КГБ¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Сабол С. С. Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині. Торонто–Рим : Видавництво ОО. Василян, 1978. 352 с.

¹⁴⁶ Бендас С. П'ять років за колючим дротом. Щоденник священника, написаний в ГУЛАЗі. Ужгород : Карпати, 2008. 264 с., іл.

¹⁴⁷ Кічера В. «Оазис неСвободи»: повсякденне життя репресованого греко-католицького духовенства (на прикладі спогадів о. Стефана Бендаса). *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 3. С. 62–88; Фенич В. Мученики и мучители: Слуги Божьи Мукачевской греко-католической епархии перед судом идолопоклонников национализма (пример о. Стефана Бендаса). *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 3. С. 172–245.

¹⁴⁸ A hit parazsa. Egy görögkatolikus pap küzdelme a KGB-vel a Gulagtól a rendszerváltásig / sz.: Bertók L., Szarka S. Budapest : Uj Levédia Kft., 2017. 207 old.

Звільнившись, він організував справжню «домашню семінарію» для таємної підготовки кандидатів у священники, через яку пройшли десятки семінаристів у підпіллі, в тому числі і тих, котрі були висвячені галицькими архиєреями.

У 2014 р. за редакцією Івана Говери було видано збірник під назвою «Літургія підпільної Церкви». До збірника, виданого на честь 25-ї річниці легалізації УГКЦ, увійшли десятки споминів, інтерв'ю і додатків про діяльність цієї церкви в Галичині та Закарпатті у підпільний період, наприклад, о. Івана Романа, священника Мукачівської єпархії¹⁴⁹.

Важливим документом з історії відносин МГКЄ та Галицької митрополії в момент виходу обох церковних провінцій з підпілля є опубліковані спогади мукачівського єпископа Івана Маргітича про релігійну та національну ситуацію на Закарпатті у 1990–1991 рр.¹⁵⁰. У спогадах згадується про зустріч 10 греко-католицьких єпископів з України (7 – на чолі з львівським архиєпископом Володимиром Стернюком та 3 – на чолі з мукачівським єпископом Іоаном Семедієм) з 18 єпископами з діаспори, що відбулася в Римі 26–28 червня 1990 р.

Значну інформативну цінність, у тім числі й для розв'язання поставлених нами дослідницьких завдань, становлять інтерв'ю священників, які відбували різні строки ув'язнення разом з митрополитом Й. Сліпим. Зокрема, мова йде про Антонія Бачкая¹⁵¹, Володимира Маргітича¹⁵² та сина Івана Сокола – о. Павла Сокола¹⁵³. Ці матеріали зібрані та фондовані працівниками Інституту Історії Церкви Українського католицького університету у Львові. З о. В. Маргітичем авторці дисертації вдалося

¹⁴⁹ Літургія Підпільної Церкви. Збірник. Спомини. Статті. Інтерв'ю. Фотоматеріали / за ред. І. Говери. Тернопіль : Джура, 2014. 208 с.

¹⁵⁰ Маргітич І. Єдність віри і народу (Релігійно-національна ситуація на Закарпатті в 1990–91 рр.). Чикаго : Комісія зв'язку й інформації закарпатських українців, 1991. 19 с.

¹⁵¹ Інтерв'ю з Антонієм Бачкаєм від 18.07.1995, с. Мала Копаня, Виноградівського р-ну, Закарпатська обл. АИЦ. П-1-1-622.

¹⁵² Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 08.08.1995, м. Берегове, Закарпатська обл. АИЦ. П-1-1-624.

¹⁵³ Інтерв'ю з о. Павлом Соколом від 24.05.1995, м. Ужгород, Закарпатська обл. АИЦ. П-1-1-614.

поспілкуватися наживо, внаслідок чого залишилося важливе джерело усної історії.

Загалом, у дисертаційному дослідженні використано низку інтерв'ю, що зберігаються в Інституті Історії Церкви: з архиєпископом Володимиром Стернюком, єпископом-ординарієм Коломийсько-Чернівецької єпархії Павлом Василюком, єпископом Івано-Франківським Софроном Дмитерком, а також єпископом-ординарієм Мукачівської єпархії Іоанном Семедієм та двома його помічними єпископами – Йосифом Головачем та Іваном Маргітичем¹⁵⁴.

Крім інтерв'ю з архиєреями двох греко-католицьких церковних провінцій, автором використано 22 інтерв'ю зі священниками Галицької митрополії та Мукачівської єпархії. Серед них чотири інтерв'ю з монахами ЧСВВ, чотири з дружинами репресованих та висвячених у підпіллі священниками, три – з дітьми репресованих священників, два – з мирянами та одне інтерв'ю з сестрою-монахинею.

Загалом у дисертаційному дослідженні залучено до використання матеріали близько 40 інтерв'ю живих свідків історії. З них – чотири інтерв'ю зібрані власне авторкою.

Нам вдалося поспілкуватися з о. Іллею Сидором, який «возз'єднався» з Православною Церквою у 1949 р., але й надалі таємно продовжував зберігати греко-католицькі літургійно-обрядові традиції¹⁵⁵. Нами також було збережено свідчення о. Володимира Маргітича, який вів активну священницьку діяльність у підпіллі разом з галицькими душпастирями¹⁵⁶. Інтерв'ю було проведено і з сином репресованого закарпатського священника

¹⁵⁴ Інтерв'ю з Володимиром Стернюком від 15.09.1993, м. Львів. *АИЦ*. П-1-1-635; Інтерв'ю з Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия. *АИЦ*. П-1-1-455; Інтерв'ю з владикою Софроном Дмитерком від 11.11.1993, м. Івано-Франківськ. *АИЦ*. П-1-1-419; Інтерв'ю з владикою Іваном Семедієм від 20.11.1993, м. Ужгород, Закарпатська обл. *АИЦ*. П-1-1-229; Інтерв'ю з владикою Йосифом Головачем від 29.05.1990, с. Оноківці, Закарпатська обл. *АИЦ*. П-1-1-1261; Інтерв'ю з владикою Іваном Маргітичем від 29.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. *АИЦ*. П-1-1-1148.

¹⁵⁵ Інтерв'ю з о. Іллею Сидором від 30.08.2012, с. Сільце, Іршавського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер М. Майороші. *Особистий архів М. Майороші*. Ф.2. Оп. 1. Спр. 1.

¹⁵⁶ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 03.10.2012, м. Берегове, Закарпатська обл. *Особистий архів М. Майороші*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 3.

Стефана Бендаса – Даниїлом Бендасом, який розповів про свої дитячі переживання і як це відбилося на його подальшій долі¹⁵⁷. Вдалося поспілкуватися також з о. Михайлом Шелембою¹⁵⁸, який був одним з перших семінаристів відродженої богословської семінарії, одержавши священницьке освячення з рук тодішнього ректора Львівської Духовної семінарії Святого Духа Юліана Вороновського.

Як важливе джерело інформації по нашій темі ми не могли обійти увагою релігійну пресу, а саме – офіційний друкований орган Мукачівської єпархії – «Душпастьоръ» та «Благовѣстник», де часто згадуються найбільш знакові події, що відбувалися в житті єпархії у 1920–1930-х рр. Офіційні періодичні видання єпархії віддзеркалювали також погляди та настрої її керівництва, духовенства, кліру та мирян.

Нами використано також галицькі періодичні видання 20–30-х рр. ХХ ст.: газети «Нива», «Свобода», «Нова свобода». Для репрезентації незалежної точки зору по відношенню до подій в українських землях було використано іноземну католицьку пресу, зокрема, одне з видань повоєнних десятиліть «Catholic Herald», зі сторінок якого можна зрозуміти, як ставилися за кордоном до ліквідації ГКЦ радянською владою в Україні та країнах Центрально-Східної Європи. Окремі аспекти взаємин між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією висвітлені на сторінках таких періодичних видань, як «Патріярхат» та «Благовісник».

Отже, опрацьовані та використані нами архівні та опубліковані документи, особисті матеріали, періодика дозволили простежити історію інституцій взаємин двох церковних провінцій та їхнього кліру, з'ясувати масштаби і наслідки антицерковної політики радянського режиму стосовно греко-католиків, розкрити особливості діяльності «катакомбної Церкви», а

¹⁵⁷ Інтерв'ю з Михайлом Шелембою від 03.10.2012, м. Берегове, Закарпатська обл. *Особистий архів М. Майороши*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 4.

¹⁵⁸ Інтерв'ю з Даниїлом Бендасом від 04.07.2012, м. Виноградів, Закарпатська обл. *Особистий архів М. Майороши*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 4.

також висвітлити процеси легалізації та відродження структур двох церковних інституцій в Україні.

1.3. Методологія дослідження

Методологія наукового пізнання у цілому, як і кожного окремо взятого дослідження, являє собою непростий набір механічно пристосованих пізнавальних інструментів для одержання результатів студіювання певного явища, наразі подій та явищ історії релігії та церкви в Україні. Це органічна сукупність пізнавальних підходів, котрі іменують епістемологічними. Не випадково міркування гносеологічного порядку повинні передувати будь-якій спробі теоретичного узагальнення. Бо одразу ж постає питання про підставові основи, якість такого узагальнення, можливості його раціональної верифікації та ціннісний вимір, котрий властивий студіям з гуманітаристики.

Принципи традиційно розуміються як вихідні поняття науки, які визначають основні способи розв'язання поставленої проблеми. Оскільки вони висувають певні загальні вимоги, якими повинен керуватися кожен дослідник у своїй галузі знання, то ми не ставимо собі за мету відтворювати добре відомі визначення методів (прийомів) дослідження, механічно поєднуючи їх з тематичною спрямованістю нашої дисертації. Засновок щодо уникнення малопродуктивного механіцизму заявлений на самому початку цього підрозділу нашого дослідження. Важливіше зазначити більш загальні епістемологічні підходи, котрі якраз і зумовлюють використання тих, чи інших методів певними способами.

Формулюючи предмет та об'єкт дисертаційної розробки, ми виокремили відповідну проблему, керуючись заувагою Р. Дж. Колінгвуда про те, що автономія історичної думки у своїй найпростішій формі знаходить вираз у відборі¹⁵⁹. Заявлена нами проблема є певним кутом зору на сферу церковно-релігійного життя в Україні через призму комунікації між церковними провінціями – Галицькою митрополією та Мукачівською

¹⁵⁹ Коллінгвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография. Москва : Наука, 1980. С. 225.

епархією ГКЦ на інституційному та особистісному рівнях. А цей погляд, у свою чергу, вплинув на критерії пошуку джерел, відбору вміщеної в них інформації, на специфіку нашого дослідницького підходу. Саме так нам вдалося реалізувати ті методологічні презумпції, з котрими британський класик теорії і методології історії радить приступати до освоєння історичного матеріалу.

Дослідження інституційних та особистісних взаємини між греко-католицькими провінціями та їхнім кліром Мукачівської єпархії та Галицької митрополії у 1919–1991 рр. ґрунтується на загальних методологічних принципах історизму, системності, об'єктивності, всебічності та ціннісного підходу. Узагальнюючі праці з методології історії, на які ми орієнтувалися в нашому дослідженні належать авторству українських професорів Л. Зашкільняка та Н. Яковенко, а також польського історика Є. Топольського.

Принцип історизму вимагає вивчати будь-яке явище історії в його генезисі і розвитку, обумовленості й неповторній індивідуальності. В цьому дослідженні застосування даного принципу спонукало до аналізу етапів діяльності Мукачівської єпархії та Галицької митрополії протягом 1919–1991 рр. з урахуванням суспільно-політичної та соціокультурної ситуації у суспільстві на кожному етапі їх функціонування, адже стосунки між ними мали тривалу історію. І в розглядуваний нами час продовжили діяти тенденції, закладені в попередню епоху. Важливими у розумінні історичної конкретики є також характеристики суспільно-політичної та соціокультурної ситуації у суспільстві у зазначений час та у період радянського тиску на УГКЦ. Принцип історизму, відповідно, знаходить своє втілення в різних аспектах генетичного підходу (історико-хронологічний або діахронний методи є двома сторонами однієї медалі, образно кажучи), що передбачає вивчення об'єкта/предмета в появі, становленні і розвитку; полягає у розчленуванні процесу еволюції досліджуваного об'єкта/предмета на ряд послідовно змінюваних в реальному історичному часі етапів і наступному

порівнянні його функціонування на цих етапах. Цей метод дозволяє виявити певні закономірності, тенденції в еволюції предмета пізнання, наразі історії двох церковно-адміністративних одиниць та відносин між ними. В нашій роботі завдяки цьому методу було простежено також динаміку змін у статусі греко-католицького духовенства у порівнянні діяльності в легальних умовах та в період перебування церкви у підпіллі.

Не можемо обійти увагою також добре відомий і давно використовуваний в науці принцип об'єктивності, задіяний ще античними істориками. Формулювання презумпції об'єктивності Тацитом – *sine ira et studio* – вже перетворилось в афоризм. Попри скепсис по відношенню до цього принципу з боку представників сучасної теорії та методології історії, кожен дослідник претендує на встановлення істини не лише для самого себе. Цей принцип реалізується у кількох аспектах. По-перше, безстороннє сприйняття потребується при роботі з джерелами особового походження: спогадами, листами, інтерв'ю тощо, котрі неодмінно наділені властивостями суб'єктивно-емоційного способу представлення. По-друге, виваженого і рівновіддаленого підходу потребує сама проблема, котру ми досліджуємо – відносини Галицької митрополії та Мукачівської єпархії ГКЦ, поведінкові прояви конкретних історичних персонажів. По-третє, щоби критика історичного досвіду, заперечення тоталітарних суспільних практик, котрі мали своїм виявом трагедію Греко-Католицької Церкви, її духовенства та вірян, не перетворились в суд над минулим. Останнє не складає завдання історії як науки та історика.

Запорукою об'єктивності історичного дослідження є спеціально організований дослідницький процес, який передбачає різнобічне охоплення явища з метою виявлення його сутності і багатоманітності його зв'язків з історичним світом, спираючись на досягнутий рівень наукового знання з урахуванням висунутих точок зору, творчий підхід – застосування всієї сукупності різноманітних методів, а також прагнення враховувати досягнення в інших галузях науки.

Наступний момент методологічного характеру, на котрому ми спеціально наголошуємо, це ціннісний вимір, котрий елімінувати з гуманітаристики неможливо жодним чином. Аксиологічний (ціннісний) підхід ґрунтується на понятті цінності й дає можливість з'ясувати якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби окремої особистості і певного суспільства, а також ідеї й спонукання у вигляді норми та ідеалу. Зокрема, в дисертаційному дослідженні діяльність окремих діячів церкви висвітлювалася з точки зору їх цінності для суспільства, суспільної та індивідуальної значимості. На основі ціннісного підходу проаналізовано постать митрополита Андрея Шептицького, його внесок у розвиток діяльності Греко-Католицької Церкви та підтримання інституційних та особистісних відносин із закарпатськими греко-католиками. На основі ціннісного підходу проаналізовано роль протоієрея Гавриїла Костельника в ліквідації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті. Застосування цього підходу дало можливість проаналізувати значення особи та діяльності галицького митрополита Йосифа Сліпого у збереженні та передачі традицій Греко-Католицької Церкви в Україні, що мало величезний вплив на об'єднання зусиль єпископів, кліру та мирян за легалізацію та відродження Греко-Католицької Церкви в Україні в роки «перебудови». З ціннісним підходом також пов'язане осмислення таких соціальних функцій церкви, як виховна, моральна та ідеологічна.

Краще зрозуміти еклезіологічні підходи до оцінки релігійного життя і міжцерковних взаємин дозволили праці австрійського богослова Е. К. Суттнера, зокрема його збірка «Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи», опублікована українською мовою¹⁶⁰.

¹⁶⁰ Суттнер Е. К. Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи / пер. і наук. ред. О. Турія. Львів : Свічадо, 2001. 168 с.; Суттнер Е. К. Багатоманітна ідентичність в одній Церкві. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2003. Число 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. С. 237–240.

Нашим пізнавальним завданням у цьому сенсі ми повинні були також поставити відпрепарування інформації, почерпнутої з джерел та її критичну перевірку у відповідності до мети та завдань дисертаційного доробку, котрий виконується методами раціонального наукового пізнання. Для цього нами було застосовано використання ряду загальнонаукових та спеціальних джерелознавчих методів.

Одним з таких є історико-порівняльний метод, що полягає у співставленні історичних об'єктів, котрі складають для нас інтерес, у просторі і в часі, й у виявленні подібності та відмінності між ними. Все ж мова йде про церковно-адміністративні інституції однієї церковної організації, з одного боку. Але те, що вони не являли собою тотожність, були включені у локальні спільноти своїх регіонів і відзначалися самодостатніми параметрами ідентичності – з іншого. Тому застосування історико-порівняльного підходу виглядає не тільки логічним, але й необхідним елементом раціонального пізнання. Основою його є аналогія (коли на основі подібності одних ознак порівнюваних об'єктів робиться висновок про подібність інших). За допомогою історико-порівняльного методу дослідник отримує додаткову інформацію про маловивчені історичні об'єкти, або ж про їхні певні властивості. Цей метод розглядає історичні об'єкти лише в певних часових зрізах, що ускладнює вивчення динаміки суспільних процесів. У роботі названий метод було використано для порівняння засад функціонування двох греко-католицьких провінцій – Галицької митрополії та Мукачівської єпархії напередодні Другої світової війни, під час нацистської окупації та в період радянського тоталітаризму.

Історико-системний підхід почерпнутий з теоретичного арсеналу соціології і неодмінно використовується при студіюванні історії спільнот у рамках суспільної системи в цілому. Він дозволяє підійти до студіювання церковної та політичної історії у межах ширшого суспільного середовища – держави, суспільства, навіть міжнародно-політичної системи, якщо зважити на глобальний характер діяльності Апостольського престолу, котрому

підпорядкована УГКЦ. Вельми принагодилися для вибудування узагальнюючих суджень і висновків положення соціологічної теорії Ентоні Гідденса, котрий серед іншого зачіпає і статусні ознаки церкви та інших релігійних спільнот як системних утворень в рамках ширшої суспільної системи. Він потрактовує церкву як велику, міцно устояну релігійну організацію, котра має установлену бюрократичну структуру з ієрархією релігійних чиновників. Церкви інтегровані в існуючий інституційний порядок¹⁶¹. Феномен «катакомбної Церкви» став результатом виключення УГКЦ з цього порядку, бо провідні персони тоталітарної влади вважали за доцільне усунути ідейного конкурента, передавши частину майна та віросповідні функції лояльній до радянської влади Православній Церкві. Утім, й остання не почувала себе занадто затишно, зазнаючи утисків, переслідувань, обмежень, а інколи і бруталних репресій за чергового витка антицерковної та антирелігійної політики в СРСР.

Що ж сприяло збереженню віросповідної та інституційної цілісності УГКЦ в умовах підпілля, коли над людьми безупинно висів дамоклів меч репресій, котрі нерідко справді траплялися? Відповідь на це питання допоміг віднайти класик німецької соціології Ф. Тьоніс, котрий висловив дуже тонке зауваження про те, що «володіння саме по собі означає волю до збереження». А в рамках стабільної спільноти таким володінням є співпричетність людей одне до одного¹⁶². Останнє виводить нас на проблему усвідомлення ідентичності та співвіднесення і самим безпосереднім чином стосується підваженої нами проблеми відносин між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією ГКЦ.

Серед загальноісторичних методів були використані хронологічний та синхроністичний. Вивчення умов функціонування Мукачівської єпархії та Галицької митрополії, періодів їх діяльності, змусило звернутись до хронологічного методу. Інший загальноісторичний метод – синхроністичний,

¹⁶¹ Гідденс Э. Социология. Изд. 2-е, доп. Москва : Едиториал URSS, 2005. С. 473.

¹⁶² Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології. Київ : Дух і літера, 2005. С.11.

був використаний у дослідженні для вивчення одночасних подій – діяльності Мукачівської єпархії та Галицької митрополії, політики окупаційних режимів та радянської церковної політики. Висвітлення діяльності Мукачівської єпархії та Галицької митрополії, політики окупаційних режимів та радянської церковної політики в хронологічній послідовності, тобто одночасне використання хронологічного та синхроністичного методів, дозволило виділити періоди становлення, ліквідації, підпілля та відродження Греко-Католицької Церкви в Україні. Це, в свою чергу, дало можливість ефективніше застосувати спеціальні джерелознавчі методи, які складають наступну групу методів.

Людське знання формує умовну картину світу історичного, яка ніколи не є абсолютним знанням про нього. Крім того, кожна наукова розвідка вибудовує свою власну логіку, котра не цілком збігається з логікою розвитку реальності, котру вона спостерігає, вивчає та узагальнює. В кожную науку неминуче вноситься певний елемент «суб'єктивності».

Тому наступним методологічним підходом, використаним у дисертаційному дослідженні, є колінгвудівський принцип «запитання-відповіді». Історична реальність, як суспільне життя в минулому є не менш різноманітною і багатосторонньою, аніж реальність дня сьогоднішнього. Події, явища, процеси, індивіди та спільноти, способи їхньої поведінки, різні рівні та сфери суспільного життя творять нерозривну синтетичну єдність. Ми вже, власне, неодноразово використовували відповідні дефініції, наприклад, формулювання «церковно-релігійного життя». Але для потреб поглибленого наукового вивчення кожен дослідник намагається фрагментувати загальне явище, або процес на складові, формулює проблему, виділяє менш вивчене та освоєне науковим досвідом від того, де наразі можна задовольнитися досягнутими результатами, з метою подальшого синтезу вже більш високої пізнавальної якості.

Суть біхевіористського підходу до вивчення суспільних явищ і процесів, до котрого ми природно вдаємося, полягає у дослідженні поведінки

індивідів і соціальних груп: різного роду культурних, професійних та інших спільнот. Відомий польський теоретик історії Єжи Топольський звертає увагу на те, що «людину» можна зарахувати до широкого поняття категорії «предмет», але цього не можна зробити з поведінкою людини¹⁶³, котра наділена властивостями конкретно-історичного у визначеному часі і просторі. Якщо раніше історики акцентували свою увагу на історико-юридичному, чи то історико-політичному аналізі суспільних інститутів, формальній структурі соціально-політичної організації суспільства, то об'єктом застосування біхевіористського підходу стали різні аспекти поведінки людей як суб'єктів історії. В історичній науці він покликаний визначити реальні параметри і причини значимої поведінки і в публічній, і в приватній сферах, та відповідно, суспільних процесів і функціонування відповідних систем. Хоч, зрозуміло, реалізація певного цілепокладання, функціональної мети певного системного утворення, наразі церкви, або ж органів влади здійснюється конкретними людьми. І тими, котрі мають безпосередній вплив на прийняття і реалізацію відповідних рішень, і виконавцями, до певної міри індивідуалізуючи їх. Тому біхевіористський аналіз поведінки індивідуальних і колективних суб'єктів історичної дії не виключає, а взаємно доповнює один одного.

Мотивацією поведінкового акту є спонукання, обумовлене певними ціннісними орієнтаціями, що зв'язує воєдино біхевіористський та аксіологічний підходи. Духовенство та віряни унійної церкви, котрі залишилися відданими один раз зробленому етико-релігійному вибору, готові були зазнати переслідувань, аж до мучеництва за віру. Як писав Альбер Камю: «Коли принципи слабшають, люди можуть врятувати їх, а разом з ними і власну віру одним способом – померти за них»¹⁶⁴.

¹⁶³ Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ : «К.І.С.», 2012. С. 334.

¹⁶⁴ Камю А. Бунтующий человек. Камю А. Бунтующий человек. Философия, политика, искусство. Москва : Изд-во политической литературы, 1990. С. 217.

Якщо застосувати цю дуалістичність ціннісно-поведінкового підходу, до тематичної конкретики нашого дослідження, то ми одержимо належні відповіді щодо мотивацій поведінки індивідів – духовенства, пастви, тих, хто реалізовував державну антицерковну політику, сприяв у цьому тощо; презумпцій діяльності колективних суб'єктів – церкви, покликаної впливати на суспільство, інституції, паству задля їх напучення та орієнтуру, державних органів, котрі втілюють у життя владні розпорядження тощо.

Виняткову цінність у суспільній історичній культурі становлять усно презентовані очевидцями спогади як свідчення значущих історичних подій¹⁶⁵. Ми використали як один з методів фіксації спогадів – інтерв'ю, які відносяться до джерел усної історії («oral history»)¹⁶⁶. Запис інтерв'ю відбувається через особисту комунікацію та усне мовлення. Саме в ході спілкування інтерв'юер та респондент обмінюються думками, досвідом, доповнюють одне одного. Найцікавіше те, що сам інтерв'юер стає свідком творення історії і бере в цьому процесі безпосередню участь¹⁶⁷, що створює у дослідницькій практиці додаткові мотивуючі моменти.

Чим для нас є цінні ці інтерв'ю? По-перше, кожна життєва історія цих людей, в першу чергу душпастирів, є унікальною, не дивлячись на те, що все відбувалося за певних схожих умов; по-друге, кожен зі священників – це окрема особистість, індивід зі своїми поглядами, життєвим досвідом та емоціями і переживаннями, які для нас представляють неабияку цінність. Співробітниками ІІЦ УКУ була розроблена спеціальна методика для отримання інтерв'ю, за якою було зроблено хронологічний та тематичний поділ, створено взірець запитальників для священників, монахів, монахинь, вірників та інших респондентів¹⁶⁸. Цю методику ми використали, беручи

¹⁶⁵ Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / перекл. з нім. В. Кам'янець. Львів : Літопис, 2010. С. 21.

¹⁶⁶ Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні. *Історія України*. 2010. № 17–18 (657–658). С. 10.

¹⁶⁷ Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні. С. 10.

¹⁶⁸ Гудзяк Б. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946–1989: сучасні підходи вивчення релігійного підпілля. 11 листопада 2002 р. *Інститут изучения религии в странах СНГ и Балтии*. URL: <http://religion.gif.ru/ukr/gudzyaka.html> (дата звернення: 21.12.2020).

інтерв'ю у певних осіб з метою пристосування їх як джерел до вирішення поставлених дослідницьких завдань.

Інтерв'ю цікаве також ще й тим, що при розповіді респондент дає багато побічної інформації, мимоволі оповідає про своє оточення, про умови проживання, різні події, які відбувалися навколо, дає особисту інтерпретацію цих подій. Так відбувалося і при спілкуванні з греко-католицькими священниками, які в ході відповіді на поставлені їм запитання розповідали про політичне, економічне становище в регіоні та в країні в цілому, заразом висвітлюючи своє бачення тогочасних подій. Для того, щоб отримати більш цілісну картину при інтерв'юванні, частіше використовується просопографічний підхід, завдяки якому вдається виконати одне з найважливіших завдань усно-історичних свідчень – вміння зв'язати воєдино різні сфери життя¹⁶⁹.

Особливістю інтерв'ю репресованих греко-католицьких священників є те, що вони були очевидцями, які пережили особисту життєву драму, «кризу, катастрофу» і це все вилилося у суцільну жалобу. І саме завдяки таким процесам, як криза та жалоба, і відбувається консолідація певної групи¹⁷⁰, в нашому випадку релігійної, котра змогла зберегти свою ідентичність навіть в умовах табірної життя.

Вже з власного досвіду, провівши узагальнення, можна сказати, що більшість священників, які були арештовані і відбули покарання в таборах, подали розлогі інтерв'ю, ділячись своїми переживаннями та емоційними оцінками. Зустрічалися й такі випадки, коли священник мав певні теми-табу, на які він категорично відмовляється говорити. В силу своєї суб'єктивності отримані факти від інтерв'ю зі священниками належить ретельно перевіряти.

Для останньої в теоретичному арсеналі науки існує герменевтичний підхід, інтерпретація особистісних етичних та ціннісних установок, котрі зумовлюють характер, спрямованість повідомлень при розповіді, оцінки та

¹⁶⁹ Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. Москва : Изд-во «Весь мир», 2003. С. 231.

¹⁷⁰ Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. С. 245.

тлумачення. Вони не є очевидними і їх слід експлікувати з метою одержання достовірної інформації, котра може бути верифікована раціональними способами. Юрген Габермас якраз акцентував увагу у феноменологічному відношенні на вплетеній у повсякденну практику мережі моральних відчуттів та установок. Насправді, з точки зору герменевтики, Габермас підкреслює, що ці моменти етичного сенсу є не завуальованими принципами участі у дискурсах, а правилом аргументації¹⁷¹. Тобто, умовиводи та оцінки осіб, котрі дають інтерв'ю об'єктивують їхні установки, що дає змогу відсіяти за потреби момент суб'єктивного.

Таку складову герменевтичного підходу, як клаузуально-формулярний аналіз ми застосували до формулярів різних документів, виявляючи ступінь їх автентичності, роблячи спробу з'ясувати приховану потенційну інформацію та проаналізувати її. Особливо доречним цей метод виявився при здійсненні аналізу слідчих документів, які продукувалися під час слідства органів НКВС-ДПУ-КДБ проти греко-католицьких священників.

Таким чином, аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії дає можливість стверджувати, що дослідження історії Греко-Католицької Церкви в Україні цікавили багатьох дослідників, проте до сьогодні немає комплексної роботи з вивчення інституційних та особистісних взаємини між греко-католицькими провінціями та їхнім кліром у 1919–1991 рр.

Основу джерельної бази дослідження склали справочинні документи, епістолярії, мемуари та інтерв'ю священників. Огляд та аналіз джерельної бази дисертації показує досягнення належного ступеня репрезентативності щодо інформаційної основи дослідження. А останній параграф розділу показує той теоретико-методологічний фундамент, спираючись на котрий дає змогу досягнути поставлених дослідницьких завдань.

¹⁷¹ Хабермас Ю. Этика дискурса. Замечания к программе обоснования. *Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург : Наука, 2006. С. 121–122.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ОСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ МІЖ МУКАЧІВСЬКОЮ ЄПАРХІЄЮ І ГАЛИЦЬКОЮ МИТРОПОЛІЄЮ ТА ЇХНІМ КЛІРОМ У 1919–1937 рр.

2.1. Міжцерковні взаємини в контексті реформи Чину святого Василія Великого на Підкарпатській Русі у 1920–1930-х рр.

Зазвичай чернечі спільноти мають свій усталений порядок функціонування, який вибудовується і передається впродовж тривалого часу кількома поколіннями монахів і монахинь. Однак, іноді кардинальні суспільні зміни та духовні виклики зумовлюють необхідність адаптації традиційних устоїв до нових обставин. Саме такого оновлення потребував Василіанський чин у Мукачівській єпархії у першій половині ХХ ст. Зменшення кількості покликань, занедбаний стан монастирів, важке матеріальне становище – всі ці проблеми потребували негайного вирішення, а внутрішніх ресурсів для цього бракувало.

На початку ХХ ст. спостерігається загальний занепад ЧСВВ в Угорській Русі. Зменшується кількість покликань, монастирі знаходилися у досить занедбаному стані та й матеріальне становище бажало кращого. Ставала зрозумілою необхідність проведення якісних змін у найближчий час, інакше ЧСВВ міг розчинитися між іншими монашими чинами.

Вперше питання про складне становище Василіанського чину порушив мукачівський єпископ Юлій Фірцак на другому єпархіальному Синоді 8–10 листопада 1903 р. і запропонував здійснити реформу чернецтва. За взірець було вирішено взяти успішно проведену реформу в 1864 р. на базі Добромильського монастиря в Галичині¹⁷². Було запропоновано здійснити перетворення або зреформованими галицькими монахами-василіанами або угорськими отцями-єзуїтами, однак останні відмовилися.

¹⁷² Рішення єпархіального синоду. *Наука*. Унгарь, 1903. Число 18. С. 7.

Певні позитивні зрушення все ж відбулись: ідея відкриття монастиря ЧСВВ в Ужгороді була реалізована. 29 жовтня 1911 р. єпископом Ю. Фірцаком було освячено камінь під новий монастир, а в 1912 р. завдяки його меценатству та пожертвам добродійців будівництво монастиря було завершено¹⁷³. Буквально через рік при монастирі була відновлена церковня (разом з площею під забудову викуплена від православних греків), а також відкрито початкову школу монашого життя та інтернат для малозабезпечених дітей (в середньому навчалось 70–90 чоловік). Ігуменом монастиря став о. Атанасій А. Максим¹⁷⁴.

Але все це не вирішувало головної проблеми – не було кому здійснювати підготовку наступного покоління монахів. Крім того, місцевим вищим духовенством так і не було обрано модель, за якою буде проводитися реформа, а це гальмувало її проведення.

Після призначення нового мукачівського єпископа Антонія Паппа (1912–1924) знову ж було порушено питання про реформу Василіанського чину. Цього разу владику Антоній ратував за відання цієї справи угорським єзуїтам, але ті в черговий раз відмовились. Тоді протоігумен Йоаким Хома в 1914 р. звертається з проханням по допомогу до протоігумена сусідньої Галицької провінції ЧСВВ – Плятоніда Філяса¹⁷⁵. Саме в 1914 р. Плятонід Філяс був призначений папою римським Пієм X Апостольським адміністратором з реформи ЧСВВ, що перебували у складі Австро-Угорщини, але поза межами Галичини¹⁷⁶.

Після активного листування між двома протоігуменами та остаточної відмови єзуїтів Й. Хома вже офіційно звертається до Апостольської столиці з проханням ввірити проведення реформи Василіанського чину у Мукачівській єпархії галицьким ченцям. На це невдовзі отримує згоду, але тільки за умови

¹⁷³ Волошин А. Унгарский монастырь ЧСВВ. *Мѣсяцословъ на 1913 годъ*. Унгарь. 1912. С. 67.

¹⁷⁴ Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Том III. Монаше життя. Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. С. 91.

¹⁷⁵ Пекар А. «Записник» о. Гліба Г. Кінаха, ЧСВВ, про початки реформи на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Sectio II. Vol. XII (XVIII). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1985. P. 133.

¹⁷⁶ Життєпис о. Плятоніда Філяса, ЧСВВ (1864–1930). *ЗЧСВВ*. XI. 1982. С. 474.

детального обговорення реформи при особистій зустрічі двох протоігуменів та представлення у Рим детального звіту про діяльність василіанських монастирів в Угорщині. На цей раз ієрархи Мукачівської єпархії взяли за справу реформи з великою відповідальністю, було домовлено про приїзд П. Філяса до Ужгорода. Але на заваді цього стала Перша світова війна¹⁷⁷.

Незважаючи на воєнні дії, питання реформи ЧСВВ не відкладалося. Протоігумен Й. Хома на провінційній капітулі, яка відбулася 23 серпня 1918 р. в Ужгороді подає пропозицію про залучення монахів-василіан з Галичини для реформи і оголошує плани чотирирічної давнини¹⁷⁸. Звісно, як альтернативний варіант знову було запропоновано звернутися до Риму, щоб провести реформу на взірць галицької, але через отців-єзуїтів. У підтримку залучення до проведення реформи ченців з Галичини виступили всього два отці – Леонтій Долгий та Василь Мотриниць (ігумен Боронявського монастиря)¹⁷⁹. Але у цей час змінюються історичні обставини. Внаслідок завершення Першої світової війни та розпаду Австро-Угорської монархії Підкарпатська Русь у 1919 р. була включена до складу Чехословацької республіки.

З настанням більш-менш стабільної ситуації та сприятливих умов, протоігумен ЧСВВ Й. Хома вдруге звернувся до галицьких василіан з проханням розпочати реформу п'яти монастирів – Мукачівського, Ужгородського, Малоберезнянського, Боронявського та Імстичівського, які залишилися в складі Мукачівської єпархії.

У своєму черговому листі до П. Філяса протоігумен Й. Хома пише про свої сподівання, що після створення нової Руської країни (йдеться про події грудня 1918 – квітня 1919 рр.) вже не буде перешкод для проведення реформи ЧСВВ саме галицькими василіанами. Протоігумен Й. Хома також згадує у листі про необхідність якнайшвидших змін у чернечому житті,

¹⁷⁷ Лист о. Плятоніда Філяса до о. Йоакима Хоми від 21 липня 1914 року. *ЗЧСВВ*. XII. 1985. С. 134.

¹⁷⁸ Предложения генерального настоятеля ордена Василиан собранию монахов в г. Ужгороде по реформе ордена 23.08.1918. *ДАЗО*. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 1077. Арк. 1–8.

¹⁷⁹ Пекар А. «Записник» о. Гліба Г. Кінаха, ЧСВВ, про початки реформи на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Sectio II. Vol. XII (XVIII). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum*, 1985. P. 140–141.

інакше доведеться закрити один-два монастирі, оскільки вони перебувають у вкрай занедбаному стані¹⁸⁰. Не гаючи часу, ще один лист подібного змісту Йоаким Хома надіслав прокуратору Лаврівського монастиря о. Софрону Соколовському. У ньому Й. Хома просив допомоги йому зв'язатися з новим галицьким протоігуменом, і прокуратор сприяв пересиланню цього листа до П. Філяса¹⁸¹. Цього разу переговори перервалися через українсько-польську війну, яка змусила галицького василіанина о. Петра Котовича у травні 1920 р. шукати притулку від переслідування поляків у Мукачівському монастирі¹⁸². Перебуваючи на Підкарпатській Русі і бачачи складне становище тутешніх отців-василіан, він ініціює подальші переговори у справі реформи.

В червні 1920 р. протоігумен Й. Хома пише листа до новообраного (в травні 1920 р. на провінціальній капітулі у Львові) протоігумена Галицької провінції ЧСВВ Анастасія Калиша, в якому згадує про тривалі переговори з П. Філясом і просить А. Калиша позитивно поставитися до його прохання щодо проведення реформи. Водночас П. Філяс пропонує А. Калишу особисто приїхати у Підкарпатську Русь або направити сюди когось із своїх представників, щоб ознайомитися з життям тутешніх монастирів¹⁸³. Невдовзі Й. Хома отримує відповідь від А. Калиша, в якій дізнається про обізнаність свого адресата П. Філяса про стан монастирів у Мукачівській єпархії, вважаючи реформу ЧСВВ «найважливішим обов'язком нашої провінції». А. Калиш визнав своєю важливою справою здійснити її якнайшвидше¹⁸⁴.

Як бачимо, незважаючи на певні перепони протоігумен Й. Хома бажав прогресивних змін для ченців-василіан на Підкарпатській Русі. Завдяки активному листуванню з галицькими протоігуменами П. Філясом а пізніше –

¹⁸⁰ Лист о. Йоакима Хоми до о. Плятоніда Філяса від 22.02.1919. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 417. Арк. 4.

¹⁸¹ Лист о. Йоакима Хоми до о. Софронія Соколовського від 08.03.1919. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 417. Арк. 5.

¹⁸² Життєпис о. Петра Котовича, ЧСВВ (1873–1955). *Записки ЧСВВ*. XI (1982). С. 508.

¹⁸³ Пекар А. «Записник» о. Гліба Г. Кінаха, ЧСВВ, про початки реформи на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Sectio II. Vol. XII (XVIII). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1985. P. 145.

¹⁸⁴ Пекар А. Василіянська провінція св. Миколая на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 393.

А. Калишем, і їх бажання допомогти сприяло початку активної фази реформи.

Після отримання офіційного дозволу, 28 серпня 1920 р. А. Калиш прибуває до Ужгороду, а вже 30 серпня відбулися переговори з місцевим єпископом¹⁸⁵. Надалі А. Калиш відвідав Малоберезнянський (31 серпня) та Мукачівський (1 вересня) монастирі. 4 вересня 1920 р. під час зустрічі у Мукачівському монастирі Анастасія Калиша, протоігумена Йоакима Хоми та його дефініторів – оо. Атанасія Максима та Леонтія Долгия було проведено переговори і підписано угоду щодо майбутньої реформи¹⁸⁶. За умовами договору Угорська провінція ЧСВВ об'єднувалася з Галицькою, при цьому отримувала тимчасову назву «Карпато-руська»¹⁸⁷. Реформа мала здійснюватися на зразок Галицької (булла папи Лева XIII від 12 травня 1882 р.); передбачалося створення посади Архімандрита, який мав би керувати всіма василіанськими провінціями; Маріяповчанський та Біксадський монастирі, які територіально опинилися у складі Угорщини та Румунії відповідно й надалі залишалися у складі провінції, але на правах автономії і отримували іншу церковну юрисдикцію¹⁸⁸. Головним завданням реформи були структурні зміни ЧСВВ, а саме створення нової провінції і виведення її з-під юрисдикції єпископату і підпорядкування її безпосередньо Апостольському Престолу, а також створення власного новіціату, щоб була змога навчати кандидатів у власній провінції.

Аби законно розпочати цю спільну працю потрібно було отримати погодження деяких формальностей. Найголовніше – це дозволи та схвалення проєкту реформи від керівництва єпархії, чехословацької влади та

¹⁸⁵ Пекар А. «Записник» о. Гліба Г. Кінаха, ЧСВВ, про початки реформи на Закарпатті». *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Sectio II. Vol. XII (XVIII). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1985. P. 148.

¹⁸⁶ Циркуляр генерального настоятеля Мукачевського монастиря о реформе монастиря 4. 09. 1920. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 1138. Арк. 1–2.

¹⁸⁷ Циркуляр єпископа Мукачевської єпархії об освободженні монахов некоторых монастирей, об освободженні Марія-Повчанського и Биксадского монастирей от юрисдикции протоігумена Мукачевського монастиря и по др. административным вопросам. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 950. Арк. 21.

¹⁸⁸ Циркуляр єпископа Мукачевської єпархії об освободженні монахов некоторых монастирей, об освободженні Марія-Повчанського и Биксадского монастирей от юрисдикции протоігумена Мукачевського монастиря и по др. административным вопросам. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 950. Арк. 21.

Апостольської столиці, чим почав займатися протоігумен А. Калиш. 6 вересня 1920 р. він зустрівся з владикою А. Паппом, якому розповів про реформу, отримавши згоду на її проведення. Через два дні Калиш був прийнятий заступником прясівського єпископа о. д-ром Миколою Руснаком, згодом мав аудієнцію в Апостольського нунція Климента Мікара в Празі. 16 вересня А. Калиш прибув до Кракова для узгодження візових питань і 18 повернувся до Львова¹⁸⁹.

Про результати поїздки А. Калиш сповістив Й. Хому в листі від 14 вересня 1920 р.¹⁹⁰, в якому звітував про відвідини Апостольського нунція у Празі, якому було представлено хід реформи ЧСВВ, після чого останній надав позитивний лист-схвалення. Протоігумен галицький повідомляв також про певні труднощі: по-перше, щодо погодження візових питань та подальше проживання на Підкарпатській Русі галицьких василіан; по-друге, стосовно доручення від апостольського нунція доопрацювати проєкт реформи, зокрема у питаннях аспірантури. Крім цього, по дорозі з Мукачєва до Праги А. Калиш зустрівся з одним урядовцем земельного відділу, який попередив його, що місцеві жителі з Підмонастиря подали урядову заяву, щоб відібрати від монастиря 70 моргів землі, вважаючи, що його три монахи не здатні впорядкувати таку велику земельну ділянку. Ця заява вже була розглянута місцевою владою і було вирішено або встановити «примусову адміністрацію» біля монастиря або роздати землю селянам. Оповідуючи про це, А. Калиш обіцяв якнайшвидше відправити монахів з Галичини у Мукачівську єпархію¹⁹¹.

Саме цей випадок наглядно демонструє, яке скрутне становище було монашого Чину св. Василя Великого на Підкарпатті. Як бачимо, чехословацька влада не переймалася проблемами василіанських монастирів, навпаки використовувала це, щоб секуляризувати їх майно. Такі заходи з

¹⁸⁹ Лист протоігумена Галицького А. Калиша до протоігумена Й. Хоми від 14.09.1920. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 950. Арк. 24.

¹⁹⁰ Лист протоігумена Галицького А. Калиша до протоігумена Й. Хоми від 14.09.1920. Арк. 24.

¹⁹¹ Лист протоігумена Галицького А. Калиша до протоігумена Й. Хоми від 14.09.1920. Арк. 24.

боку владних структур тільки підтверджували потребу монастирського життя ЧСВВ у модернізації

З цього часу листування між священством двох провінцій поживалось. І попри те, що підготовка до реформи ЧСВВ постійно наштовхувалась на перепони. Для прикладу в листі від 21 жовтня 1920 р.¹⁹² А. Калиш пише про візові проблеми у двох отців. А також висловлює відверті думки щодо важкого стану деяких василіанських монастирів в Галичині, які пережили наругу більшовицької влади, напади на священників і потерпають від атеїстичної пропаганди. Та попри все він закликає священників до «щирої постанови і твердих рішень, – аби свій наряд підвести до такої релігійної і моральної уровени, – аби той міг дати належний відсіч всім наступам цієї гвардії»¹⁹³ (мається на увазі більшовизм).

Завдяки старанням Галицького протоігумена вже в кінці жовтня 1920 р. до Карпато-руської провінції було вислано шість осіб: трьох священників і трьох братів¹⁹⁴. Осередком реформи було обрано Мукачівський монастир, куди вони прибули 2 листопада 1920 р.¹⁹⁵. Після зустрічі з Й. Хомою та А. Максимом було здійснено огляд монастиря. Перші враження від монастирського приміщення були неоднозначні – воно хоч і було гарне, але дуже зруйноване, позаяк у ньому під час війни перебували військові.

Між прибулими галицькими монахами були розподілені головні обов'язки: Єронім Малицький став ігуменом монастиря, а також заступником Анастасія Калиша (що давало йому право вирішувати справи від імені протоігумена). Гліб Кінах був призначений магістратом новіціату, Полікарп Булик – заступником ігумена та помічником магістрата; брати Гавриїл Ханик, Йосиф Нижник та Симеон Бужара виконували обов'язки кухара,

¹⁹² Лист протоігумена Галицького А. Калиша до протоігумена Й. Хоми від 21.10.1920. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 950. Арк. 25.

¹⁹³ Лист від протоігумена Галицької провінції А. Калиша до протоігумена області Карпато-руської Й. Хоми від 21 жовтня 1920 року. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 950. Арк. 26.

¹⁹⁴ Лист від протоігумена Галицької провінції А. Калиша до протоігумена області Карпато-руської Й. Хоми від 30 жовтня 1920 року. ДАЗО. Ф. 64. Оп.3. Спр. 950. Арк. 20.

¹⁹⁵ Пекар А. «Записник» о. Гліба Г. Кінаха, ЧСВВ, про початки реформи на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Sectio II. Vol. XII (XVIII). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1985. P. 157–158.*

кравця та столяра¹⁹⁶. Галицьким монахам довелося вирішувати багато неузгоджених питань – в першу чергу, фінансових, що стосувались реставрації монастиря, повернення його майна, яке на той час перебувало в користуванні селян. Вирішенню цих та інших проблем заважало проугорськи налаштоване духовенство Мукачівської єпархії та місцева влада, яка підтримувала православні громади.

23 листопада 1920 р. в Ужгороді відбулися наради з питань реформи з єпископом А. Паппом за участі протоігумена Й. Хоми, ігумена Мукачівського монастиря Л. Долгого, ігумена Ужгородського монастиря Т. Скиби, отців Г. Кінаха та П. Булика. Після бурхливого обговорення, присутні дійшли згоди про дотримання пунктів угоди, підписаної 4 вересня 1920 р. І вже 3 грудня 1920 р. управління Мукачівського монастиря було повністю передано галицьким василіанам¹⁹⁷.

В кінці грудня 1920 р. було проведено чергове засідання за участі мукачівського єпископа А. Паппа, а також Й. Хоми, Л. Долгого та Т. Скиби, на якому мали вирішити фінансові аспекти проведення реформи. ЧСВВ на той час переживав матеріальну скруту, а найбагатший Маріяповчанський монастир залишився поза межами Підкарпатської Русі (в Угорщині) і отримати допомогу від нього було складно¹⁹⁸.

Про труднощі, пов'язані з початком реформи повідомляє протоігумен Й. Хома в листі до протоігумена галицького А. Калиша. В тому ж листі була згадка про те, що по дорозі з Галичини до Мукачева у Є. Малицького вкрали лист-дозвіл празького нунція на перебування у Підкарпатській Русі¹⁹⁹. Крім того, Й. Хома цікавиться новинами щодо реформи, які мав привести з Риму галицький митрополит Андрей Шептицький. Як бачимо, прибулим з

¹⁹⁶ Лист від 30.10.1920. протоігумена оо. Василіян провінції Галицької А. Калиша до протоігумена оо. Василіян обл. Карпато-Руської Й. Хоми. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 950. Арк. 20.

¹⁹⁷ Пекар А. «Записник» о. Гліба Г. Кінаха, ЧСВВ, про початки реформи на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Sectio II. Vol. XII (XVIII). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1985. P. 158–159.

¹⁹⁸ Протокол засідання від 29 грудня 1920 року. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 1138. Арк. 5.

¹⁹⁹ Лист протоігумена Карпато-руської провінції Й. Хоми до протоігумена галицького А. Калиша від 18.04.1921. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 950. Арк. 26.

Галичини монахам було не так легко підготувати ґрунт для успішного проведення реформи.

Першочерговим завданням ченців було створення новіціату. Всього на території Карпато-руської провінції ЧСВВ на той час залишалось 19 ієромонахів у семи монастирях: шестеро з них внаслідок протесту проти реформи вийшли з ЧСВВ (Павло Бігарій, Микола Бринський, Сільвестр Лупіш, Стефан Поратунський, Мирон Семерський та Варнава Шестак); четверо – залишилися в Чині, але відмовилися долучатися до реформи (це ченці Боронявського монастиря Костянтин Голиш, Климентій Гавриш, Мефодій Кралицький та ігумен Вартоломей Мотринець²⁰⁰. Що ж до колишнього протоігумена Й. Хоми, то він через погіршення здоров'я і отримання посади ігумена Ужгородського монастиря не зміг долучитися до реформи²⁰¹.

За угодою, яка була підписана 4 вересня 1920 р. і затверджена Апостольським Престолом 6 квітня 1921 р. для утворення власної провінції василіани Мукачівської єпархії повинні були мати три зреформовані монастирі, 30 ченців, з яких хоча б 20 будуть священниками. На момент свого створення Провінція ЧСВВ на Підкарпатті нараховувала 34 ієромонахів, 51 братів-помічників, 44 схоластики (всього 129 членів) та 19 новиків²⁰². Така кількість ченців була цілком достатньою для успішного втілення реформи.

Таким чином, реформу Ордену було розпочато за участі сімох місцевих монахів та шістьох прибулих. Вже з перших місяців їхня спільна робота дала позитивні результати. На початку січня 1921 р. на новіціят вступили перші

²⁰⁰ Кічера В. В. Розвиток чи занепад еклезіального етосу ЧСВВ на Підкарпатській Русі? *Науковий вісник УжНУ*. Серія: історія. Ужгород, 2001. Вип. 26. С. 32.

²⁰¹ Пекар А. Протоігумен Йоаким Хома, ЧСВВ (1870–1931). *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Sectio II. Vol. XV (XXI). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1996. P. 496.

²⁰² Пекар А. Василянська провінція св. Миколая на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 396.

три кандидати з Маріяповчанського монастиря: Микола Дудаш, Матей Євчак і Йосафат Шандор, подібні бажання почали виявляти і місцеві кандидати²⁰³.

Мукачівський монастир очолив о. Полікарп Булик. Прохання про можливість відправити на навчання свого кандидата до новоствореного новіціату скерував до ігумена Мукачівського монастиря і крижевацький греко-католицький єпископ Діонісій Нярадї²⁰⁴.

Одним з перших тутешніх бажаючих стати кандидатом у новаки був Антоній Станканинець²⁰⁵. 28 лютого 1921 р. новіціят при Мукачівському монастирі було офіційно відкрито, куди вступило на навчання вісім новиків (серед них і А. Станканинець). Їхнім вчителем став Гліб Кінах²⁰⁶.

Вже з перших років навчання нових кандидатів керівництво Мукачівського монастиря відправляло на навчання до Галичини. Основними осередками навчання новиків були Добромильський, Лаврівський та Кристинопільський монастирі. У свій час там перебували такі відомі отці-василіани як Августин (Антоній) Станканинець, який у 1922 р. став ігуменом Мукачівського монастиря, Єронімом Малицьким був направлений в Лаврівську обитель, а з 1925 по 1927 рр. перебував у Кристинопільському монастирі, звідки А. Калишем був скерований на навчання до Колегіуму «Рутенікум» в Римі²⁰⁷. Діонісій Дребітко разом з Йосифом Завадяком у 1930–1932 рр. також навчалися у середній школі для монахів у Лаврівському монастирі, а з 1932 р. перебували в монастирі місті Добромиль²⁰⁸.

Згодом до проведення реформи залучились інші монастирі Підкарпатської Русі. Адже протоігумен Й. Хома, відвідавши Боронявський

²⁰³ Пекар А. Василянська провінція св. Миколая на Закарпатті. Р. 394.

²⁰⁴ Письмо єпископа Наради Дионисия из г. Загреб настоятелю Мукачевского монастыря о выражении радости по поводу реформирования ордена Василиан (16.11.1920.). ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 1139. Арк. 1–2.

²⁰⁵ Дело № 2286 по обвинению Станканинца Августина Дионизовича в пр. пр. ст. ст. 54-4 и 54-10 ч. II и 56.21 ч. I УК УССР. 08.04.1949-25.05.1949. Т. 1. *Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 2286. Арк. 13.

²⁰⁶ Пекар А. «Записник» о. Гліба Г. Кінаха, ЧСВВ, про початки реформи на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Sectio II. Vol. XII (XVIII). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1985. Р. 159.

²⁰⁷ Дело № 2286 по обвинению Станканинца Августина Дионизовича в пр. пр. ст. ст. 54-4 и 54-10 ч. II и 56.21 ч. I УК УССР. 08.04.1949-25.05.1949. Т. 1. *Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. С-5715. Арк. 13–14.

²⁰⁸ Дело № 2924 по обвинению Дребитко Дмитрия Васильевича в пр. пр. ст. ст. ст. 54-10 ч. II и 54.13. УК УССР. 31.01.1951-29.03.1951. Т. 1. *Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. С-5080. Арк. 12.

монастир, пише до єпископа мукачівського про складне матеріальне становище цієї обителі, в якій занедбали господарство і де немає церковного доходу (з метою отримання допомоги). Та найбільшим лихом монастиря отець називає «схизматиків» (таким терміном греко-католики називали представників православного руху у 20–30-х рр. ХХ ст.), які залякують місцевих греко-католицьких священників погрозами про побиття, підпал монастиря. Тож протоігумен вважає, що не можна дати обителі впасти інакше «буде повністю відкритий шлях для схизматиків»²⁰⁹. Звісно, власних коштів для підтримки Боронявського монастиря не було, а інші монастирі Підкарпатської Русі однаково бідні, тому теж не можуть допомогти, в тому числі і Мукачівський монастир, всі гроші якого йшли на утримання новіціату.

Наступним монастирем для проведення реформи було обрано Ужгородську обитель з її середньою школою-інтернатом. Декретом мукачівського єпископа від 24 серпня 1923 р. було замінено тодішнього ігумена-директора Теофана Скибу (з повним визнанням його заслуг) на Єроніма Малицького (який вже провів реформу в Мукачівському монастирі, а саме відкриття новіціату та збільшення кількості монахів з 4 до 25 чоловік) це відбулося зі згоди галицького протоігумена та Конгрегації для Східних Церков²¹⁰.

Ужгородський монастир, як і інші, знаходився в скрутному матеріальному становищі. Це стає зрозуміло з листів ігумена монастиря до єпископа, в яких ідеться про допомогу у сплаті боргів за навчання, які становили за поточний навчальний рік понад 120 тис. чехословацьких крон, а за інші роки – ще понад 30 тис.), інакше доведеться переривати навчання²¹¹. Попри фінансові труднощі в навчальному закладі при монастирі навчалоя

²⁰⁹ Лист протоігумена Й. Хоми до мукачівського єпископа від 25.10.1922. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1192а. Арк. 8.

²¹⁰ Лист протоігумена Й. Хоми до мукачівського єпископа від 24.08.1923. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1192а. Арк. 22.

²¹¹ Лист Теофана Скиби, ігумена ЧСВВ, управителя інтерната до єпископа мукачівського від 8.06.1923. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1192а. Арк. 18–19.

86 учнів²¹². Керівництво монастиря не отримувало допомогу від підкарпатських банків, бо чехословацька влада підозрювала його у проугорських настроях.

У жовтні 1923 р. відбулася остаточна передача Ужгородського монастиря новому ігумену – Є. Малицькому, який вже мав досвід здійснення реформи Мукачівської обителі. Так трапилося, що між єпископом А. Паппом та новопризначеним ігуменом одразу виникло непорозуміння. Дискусія між ними розгорілася навколо призначення префекта інтернату, що діяв під патронатом Ужгородського монастиря. Є. Малицький запрошував на цю посаду священника із Галичини, а владика наполягав на кандидатурі місцевого монаха²¹³. Єпископ мотивував своє рішення тим, що ігумен порушив умови контракту, який був підписаний між управлінням Мукачівської єпархії та ЧСВВ (припускаємо, що мається на увазі угода 4 вересня 1920 р). Автор припускає, що владика А. Папп хотів мати на такій посаді «свою» людину, щоб теж мати вплив на хід реформи.

У 1924 р. на префекта інтернату все ж було призначено галичанина о. Романа Бойчика ЧСВВ. Побувши трохи більше року настоятелем Ужгородського монастиря, Є. Малицький зумів відновити монастирську церкву (яка була відкрита влітку 1924 р. на честь св. Василя Великого) та започаткував щоденні богослужіння для вірних. Є. Малицький заклав ґрунт для подальшого проведення реформи, але підірване здоров'я не дозволило йому продовжити розпочате (він помер 2 березня 1925 р.)²¹⁴. Відтак всі справи перебрав на себе ігумен Мукачівського монастиря П. Булик. Вже 12 березня 1925 р. при Ужгородському монастирі було створено новіціят (Декрет №1304/1925 єпископа Петра Гебея)²¹⁵.

²¹² Кічера В. В. Розвиток чи занепад еклезіального етосу ЧСВВ на Підкарпатській Русі? С. 28.

²¹³ Лист мукачівського єпископа А. Паппа Гражданському правленію авт. Подк. Руси від 12.12.1923. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1192а. Арк. 39.

²¹⁴ Онисько Франциск. Отець Єронім Йосиф Малицький (1865-1925) URL: <https://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/istoriya/634-1865-1925> (дата звернення: 08.11.2019).

²¹⁵ Декрет № 1304/1925 єпископа мукачевського Петра Гебея. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 2000. Арк. 2.

У 1926 р. зреформований Ужгородський монастир нараховував шість ієромонахів. Ними були Йоаким Хома, настоятель і керівник інтернату Петро Котович, економ Павло Гойдич, префект інтернату Роман Бойчик, професор-викладач інтернату Йосафат Шандор. Крім того, монастир упорядкував власну друкарню, роботу інтернату, в якому на той рік навчалось 86 учнів, діяли хор і драматичний гурток²¹⁶.

З дозволу Конгрегації Східних Церков від 28 березня 1924 р. до реформи василіан було залучено Маріяповчанський монастир, її започаткував новопризначений ігумен А. Максим. Згодом він передав свої повноваження новому настоятелю Л. Долгому, а сам 9 червня 1925 р. відправився звершувати реформу у Святопетропавлівський монастир у Біскаді (Румунія)²¹⁷.

Наступним монастирем, де розпочато реформу став Малоберезнянський монастир, а її промоутором – Павло Гойдич ЧСВВ, який до сих пір перебував в Ужгородській обителі і нещодавно склав монаші обіти (10 березня 1924 р.)²¹⁸. Прибувши на місце призначення, о. Павло Гойдич побачив звичну картину для нереформованого монастиря: руйнування господарських будівель, цілком занедбане господарство та збіднілих монахів. Крім нагляду за монастирем, П. Гойдич також керував народними місіями на Підкарпатті та на сході Словаччини. 10 вересня 1926 р. Павла Гойдича було призначено адміністратором Пряшівської єпархії²¹⁹.

За такий короткий період зайнятому майбутньому владиці П. Гойдичу було важко повноцінно проводити реформу Малоберезнянського монастиря, саме тому довершили розпочату справу Стефан Решетило та Онуфрій Бурдяк

²¹⁶ Кічера В. В. Розвиток чи занепад еклезіального етосу ЧСВВ на Підкарпатській Русі? С. 29.

²¹⁷ Пекар А. Василянська провінція св. Миколая на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 395.

²¹⁸ Пекар А. В. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. I: Єрархічне оформлення. Видання друге. Рим–Львів : Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997. С. 137.

²¹⁹ Фенич В. Пряшівський єпископ Павло Гойдич та Мукачівська греко-католицька єпархія. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 27. С. 170.

(настоятель з 20 грудня 1928 р.)²²⁰. Завдяки зусиллям С. Решетила 27 жовтня 1928 р. у цьому монастирі було розпочато навчання у власних філософсько-богословських студіях оскільки державною владою було заборонено виїжджати для навчання до Галичини)²²¹. Викладачами стали професори Микола Дудаш і Йосиф Мартинець²²². З 1929 р. тут розпочали своє навчання такі відомі василіани як Мелетій Малинич, Діонісій Дребітко і Йосиф Завадяк. Господарські справи в монастирі теж пішли на краще.

Незважаючи на ці перепони, отці-василіани все ж зуміли здійснити головну мету реформи – канонічне створення василіанської провінції святого Миколая. 24 вересня 1931 р. протоархимандритом провінції Діонісієм Ткачуком, ЧСВВ було призначено Гліба Кінаха ЧСВВ візитатором монастирів в Чехословаччині, Угорщині, Румунії та Югославії. Візитатор успішно виконав свою роботу і на основі звіту звернувся до Конгрегації для Східних Церков з проханням отримати дозвіл на створення нової Провінції Василіанського Чину (в Підкарпатській Русі)²²³.

Успішно пройшовши всі формальності, Декретом від 2 квітня 1932 р., було канонічно створено василіанську провінцію на Підкарпатській Русі під назвою «Провінція Святого Миколая ЧСВВ»²²⁴. До її складу ввійшли монастирі Угорщини, Румунії та Югославії. 22 липня 1932 р. було призначено першого протоігумена Провінції, яким став Петро Булик²²⁵ та обрано провінційну управу у складі: консульторів – Гліб Кінах (представник для монастирів Підкарпатської Русі), Атанасій Максим (представник для монастирів Румунії), Міклош Дудаш (представник для монастирів

²²⁰ Фенич В., Цапулич О.. Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії Чину св. Василя Великого на Закарпатті. Ужгород : Видавництво Валерія Падяка, 2004. С. 87.

²²¹ Студійный дом оо. Васильянь в Мал. Березномъ. *Душпастырь*. 1928. Число 12. С. 308.

²²² Студійный дом оо. Васильянь в Мал. Березномъ. С. 308–309.

²²³ Студійный дом оо. Васильянь в Мал. Березномъ ... Р. 397.

²²⁴ Декрет конгрегации г. Рим об образовании провинции ордена им. св. Николая в г. Мукачево для монастырей ордена Василиан в Чехословакии, Венгрии, Румынии и Югославии. *ДАЗО*. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 1549. Арк. 1–3.

²²⁵ Первый протоигумень ЧСВВ послы реформы въ Чер. о. Поликарпъ Буликъ. *Душпастырь*. 1932. Число 10. С. 302.

Угорщини); секретаря провінції – Мирон Калинець; прокуратора провінції – Онуфрій Бурдяк²²⁶.

Після того, як у 1932 р. чехословацька влада заборонила відсилати студентів на студії до Галичини, у Малобережнянському монастирі було відкрито власні студії, де викладали гуманістику та філософію (а з 1934 р. студію гуманістики було переміщено до Мукачівського монастиря, а студії філософії та богослов'я – до Ужгородського)²²⁷. Таким чином, після Галицької провінції ЧСВВ «була це друга найсильніша вітка Василянського чину напередодні Другої світової війни»²²⁸.

Однак залишилися ще монастирі, які були найпізніше включені до списку реформ – Імстичівський та Боронявський. Імстичівський монастир за дорученням протоархимандрита Діонісія Ткачука та за згодою протоігумена Йоакима Хоми був перейнятий для реформи 25 вересня 1931 р. Полікарпом Буликом²²⁹. 26 листопада 1931 р. настоятель Імстичівського монастиря Петро Котович, який до сих пір займав посаду настоятеля Ужгородського монастиря, приєднав і цей монастир до реформи²³⁰.

Останнім став Благовіщенський монастир у Бороняві. Ця обитель тривалий час залишалася прихистком для тих монахів, які відмовились прийняти реформу. Ігуменом залишався Вартоломей Мотринець, який був призначений настоятелем 12 серпня 1918 р. Цей монастир 17 грудня 1938 р. було передано новому ігумену Івану Сатмарію для проведення реформи²³¹.

Таким чином, станом на грудень 1938 р. всі монастирі на Підкарпатській Русі були включені до реформи ЧСВВ на Підкарпатті. Звісно,

²²⁶ Пекар А. Василянська провінція св. Миколая на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. С. 398.

²²⁷ Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. Монаше життя. Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. С. 129.

²²⁸ Пекар А. Василянська провінція св. Миколая на Закарпатті. С. 399.

²²⁹ Протоколь передачи монастыря с. Имстичево нересторнованному реформованому монастырю Василиан. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 1510. Арк. 1–7; Выпись из протокола заседания Конзистории, подержанного дня 3 окт. года 1931. Число 6181/931. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 1505. Арк. 20.

²³⁰ Пекар А. Василянська провінція св. Миколая на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. Р. 395.

²³¹ Пекар А. Василянська провінція св. Миколая на Закарпатті. Р. 395.

кожна з обителей знаходилася у різному стані і мала певні функції: Мукачівський – став осередком навчання монахів із сильним новіціятим (за даними перевірки, яку здійснював професор Йосиф Фолтиновський за дорученням папи Пія XI 10 грудня 1924 р. у новіціяті при Мукачівському монастирі навчалася 21 новик)²³² та центром паломництва; Ужгородський – культурно-просвітницьким центром, в якому успішно готували учнів та діяла друкарня; Малоберезнянський – осередком місійного руху, де після 1928 р. були відкриті філософсько-богословські студії для навчання кандидатів; Імстичівський та Боронявський монастирі, у зв'язку з пізнішим приєднанням до реформи, ще перебували у занедбаному стані і стали прихистом для нереформованих монахів, продовжуючи виконання своїх релігійних функцій. Ще одним досягненням реформи було те, що монастирі стали незалежними інститутами і підпорядковувалися тільки протоігумену власної провінції: Мукачівський та Ужгородський – галицькому А. Калишу, а Малоберезнянський, Імстичівський і Боронявський – місцевому протоігумену Й. Хомі (станом на грудень 1925 р.)²³³.

Як бачимо, головні завдання реформи було виконано – створено власну провінцію ЧСВВ та відкрито новіціят, а також відновлено повноцінне функціонування монастирів. Реформа, здійснена галицькими монахами-василіанами привнесла якісні зміни для ордену ЧСВВ на Підкарпатській Русі, після чого ченці почали активно займатися місіонерською та культурно-просвітницькою діяльністю в краї. Зреформовані василіани суттєво вплинули на поживлення духовного та культурно-освітнього життя на Підкарпатті, сприяючи зміцненню тут української національно-політичної орієнтації.

²³² Кічера В. В. Освітньо-релігійна діяльність реформованих василіанських монахів на Закарпатті у 20–30-х рр. XX ст. *Науковий вісник УжНУ*. Серія: історія. 2009. Вип. 22. С. 130.

²³³ Кічера В. В. Розвиток чи занепад еклезіального етосу ЧСВВ на Підкарпатській Русі? С. 29.

2.2. Місіонерська та культурно-просвітницька діяльність галицьких монахів-василіан у Мукачівській єпархії

Проводячи реформу, монахи-василіани спрямували свою діяльність на декілька напрямів. Після реформування монастирів першочерговим завданням стало підняття авторитету чернецтва та посилення позицій Греко-Католицької Церкви, адже чехословацька влада приховано підтримувала Православну Церкву. Саме тому василіани активізували місіонерський рух. Засновником цього руху став Стефан Решетило ЧСВВ, який у 1924 р. прибув на Підкарпатську Русь з Галичини²³⁴. Почасти всі монахи брали участь у місіях та реколекціях, але найбільш активними були С. Решетило, П. Гойдич, П. Булик, П. Котович, Т. Скиба. Крім того, у місії почали залучати і єпархіальних священників. Ця діяльність потребувала організації та створення структурних підрозділів.

Головними осередками, які об'єднували священників-місіонерів, стали місійні товариства. Ще у 1924 р. С. Решетило та П. Гойдич заснували товариство «Оборони віри» (основним гаслом якого було збереження власної церковної традиції) та «Товариство Пресвятого Серця Христового» (члени якого почитали Пресвяте Ісусове Серце, збиралися щоп'ятниці для молитви за прощення всіх людських гріхів, проводили відпусти та суплікації (благання Святих Тайн)²³⁵. Через два роки «Товариство Пресвятого Серця Ісуса» налічувало понад 2700 членів, які завзято виконували покладені на них обов'язки²³⁶.

30 квітня 1925 р. С. Решетило провів перше зібрання членів нового місійного «Товариства імені святого Йосафата», на якому було затверджено статут, вибрано управу та зачитано програму дій²³⁷. До головної управи товариства ввійшли: Олександр Хіра – голова, Еміліан Бокшай – секретар, Павло Гойдич – касир. Були також окреслені основні завдання товариства:

²³⁴ *Душпастырь*. 1928. Число 12. С. 310.

²³⁵ Кічера В. Місійна діяльність реформованих монахів-василіан на Закарпатті у 20–30-х рр. XX ст. *Науковий вісник УжНУ*. Серія: історія. Ужгород, 2008. Вип. 20. С. 30.

²³⁶ *Душпастырь*. 1927. Число 4. С. 207.

²³⁷ Первое собрание членов миссийного товариства ім. св. Йосафата. *Душпастырь*. 1925. Число 5. С. 240.

заснування місій в кожному селі, місійні курси для єпархіальних священників, поширення католицької преси, проведення духовних реколекцій три рази на рік²³⁸. Священники активно включалися в місійну працю монахів.

Завдяки старанням монахів-василіан центр головних відпустів перемістився з Маріяповчанського монастиря до Святомиколаївського монастиря в Мукачеві. У 1926 р. зусилля монахів були відзначені папою римським Пієм XI даруванням Мукачівському монастирю стародавньої дорогоцінної ікони Пресвятої Діви. Ця ікона разом з листом від кардинала П'єтро Гаспаррі була відправлена 6 квітня з Риму, а вже 16 червня 1926 р. зайняла своє почесне місце у василіанській обителі²³⁹. Цей величний жест з боку папи римського Пія XI, який і духовно, інколи навіть матеріально, підтримував реформу монахів і місійний рух, неабияк підніс дух греко-католицького люду Підкарпатської Русі.

Про успіх місійної діяльності ченців-василіан свідчать наступні цифри: тільки за 1926 р. в Мукачівському Святомиколаївському монастирі було проведено 15 місій, відправлено 1876 служб, виголошено 6 проповідей та причастилося 22 992 вірники²⁴⁰. Але 28 серпня 1928 р. Успенський відпуст в монастирі на Чернечій горі став особливим як за чисельністю визначних гостей, так і за кількістю вірних. Цього дня Мукачівський монастир приймав також високоповажного гостя – митрополита галицького Андрея Шептицького. Участь у відпусті взяло близько 50 тис. паломників, 10 тис. яких сповідалися у 50 священників²⁴¹. Завдяки цій знаковій події, слава про монастир на Чернечій горі розлетілася далеко за межі Підкарпатської Русі.

На увагу заслуговує також святкування в Ужгороді Свята Христа Царя за присутності тодішнього мукачівського єпископа Петра Гебея, коли участь в процесії взяло 15 тис. людей. Це масове дійство завершилося біля

²³⁸ Первое собрание членов миссионного товариства ім. св. Йосафата. С. 241.

²³⁹ Циркуляр єпископа Мукачевської греко-кат. єпархії о дарованні монастирю Пием XI ікони «Святої Матери». ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 1328. Арк. 1-12; *Душпастьрь*. 1926. Число 7. С. 382–384.

²⁴⁰ Благовістникъ. 1927. Число 6. С. 95.

²⁴¹ Свобода. Ужгород, 1928. Число 35. С. 2–3.

монастиря отців-василіан, які роздали вірникам 3000 брошур з проповідями та молитвами²⁴².

Місії проводилися не тільки у великих містах Підкарпатської Русі, як-от Ужгород, Мукачево, Хуст, а й у населених пунктах: Тячів (за участі Стефана Решетила, Василя Лара, Теофана Скиби, у присутності близько 3 тис. чол.)²⁴³, Симерки (за участі Теофана Скиби)²⁴⁴, Білки (за участі єпископа Петра Гебея, Стефана Решетило та Олександра Ільницького)²⁴⁵, Чорний Ардов (за участі Полікарпа Булика, Павла Гойдича та Стефана Решетила)²⁴⁶, Новоселиця (за участі Теофана Скиби)²⁴⁷, Верхні Ворота (див. Додаток Д) та інших. Особливу увагу під час місій душпастирі приділяли спілкуванню з молоддю.

Слава про успішні місії монахів-василіан на Підкарпатті поширилася за кордоном. Отці-василіани Т. Скиба та М. Легеза у листопаді 1928 р. на запрошення пітсбурзького екзарха єпископа Василя Такача вирушають з місіями до Сполучених Штатів Америки²⁴⁸. Місії мали тривати півроку. Гроші, які монахи зібрали під час свого перебування за кордоном, вони надсилали керівництву Мукачівського монастиря для підтримки новіціату. Наприклад, в результаті першої місії в Принстон отці вислали до Мукачівської єпархії 283 долари²⁴⁹. Крім того, успішність їх діяльності проявилася у тому, що четверо-п'ятеро чоловіків зголосилося приїхати і вступити до мукачівського новіціату.

Одним з найбільших досягнень у місійній діяльності за ініціативи мукачівського єпископа П. Гебея було створення в Ужгороді у вересні 1925 р. Центральної канцелярії оборони віри (ЦКОВ). Ця організація мала за мету розповсюджувати релігійну і просвітницьку католицьку літературу,

²⁴² Душпастырь. 1927. Число 10. С. 596–597.

²⁴³ Благовѣстникъ. 1927. Число 7. С. 126.

²⁴⁴ Душпастырь. 1928. Число 7–9. С. 233–234.

²⁴⁵ Душпастырь. 1928. Число 8–9. С. 198.

²⁴⁶ Решетило С. Участь Карпаторуської провінції Чина св. Василя Великого в місійнім русі на Підкарпатській Русі. Записки ЧСВВ. Жовква : Виддавництво ОО Василіан, 1924. Т.1. С. 371.

²⁴⁷ Душпастырь. 1928. Число 8–9. С. 236.

²⁴⁸ Душпастырь. 1928. Число 12. С. 310.

²⁴⁹ Кічера В. Місійна діяльність реформованих монахів василіан на Закарпатті. С. 31.

проводити катехизацію серед вірників, тим самим підтримувати авторитет Греко-Католицької Церкви. Головою ЦКОВ став Олександр Ільницький, радниками – Василь Желтвай та Еміліян Бокшай, редакторами – Василь Шельковь і Олександр Хіра, єпископський секретар та радник – Олександр Стойка²⁵⁰.

Робота ЦКОВ була плідною. Наприклад, менше ніж за півроку, тобто станом на початок 1926 р., його представники поширили 3380 апологетичних брошур, а кількість членів організації невпинно зростала²⁵¹. Також за допомогою ЦКОВ отці-василіани ініціювали збори священників, які відбулись, наприклад, 5 травня 1928 р. в Мукачівському монастирі²⁵². Ці збори були важливими, адже налагоджували співпрацю священників, з різними політичними поглядами, ставили перед ними спільну мету – посилення позицій ГКЦ на Підкарпатській Русі та задоволення духовних потреб своїх вірних.

Сумлінна праця монахів-василіан приносила плоди. Чим далі, тим більше молоді люди проявляли інтерес до діяльності монахів, вступали на навчання до них, а згодом поповнюючи лави служителів Церкви і духівників для вірних, які потребували духовної підтримки у важкий післявоєнний час.

Отці-василіани також активно проводили реколекції, які часто відвідували молодь та місцева інтелігенція. Тільки за неповних чотири роки монахами було здійснено 49 місій і майже стільки ж реколекцій²⁵³. Під проводом вже згадуваних Є. Малицького, С. Решетила, П. Котовича, П. Гойдича, Т. Скиби духовні справи – реколекції регулярно відбувались щорічно у гімназіях, учительських семінаріях та при монастирях. Для прикладу у 1926 р. в Мукачеві під час з'їзду місійного товариства одночасно відбулися реколекції для вчителів та жінок священників²⁵⁴.

²⁵⁰ Душпастырь. 1925. Число 9. С. 465–466.

²⁵¹ Душпастырь. 1926. Число 7. С. 268.

²⁵² Душпастырь. 1928. Число 5. С. 127.

²⁵³ Душпастырь. 1928. Число 12. С. 310.

²⁵⁴ Душпастырь. 1926. Число 7. С. 398.

Отцем П. Гойдичем було також започатковано рух «Апостольства Молитви» осередком якого став Ужгородський монастир. Влітку 1924 р. в дворі Ужгородського монастиря була освячена Церква св. Василя Великого, яка і стала центром руху «Апостольства молитви». Культ почитання Пресвятого Серця Ісусового швидко поширювався Мукачівською єпархією і кількість членів руху «Апостольства молитви» невпинно зростало²⁵⁵. Отже, місійний та реколекційний рухи, започатковані реформованими монахами-василіанами набули популярності по всій території Мукачівської єпархії. Знедолені та духовно спустошені вірні знаходили у цих зустрічах духовну втіху.

Крім того, монахи-василіани активно займалися культурно-просвітницькою діяльністю. Для досконалішого виконання цієї роботи монахам була потрібна власна друкарня, адже найближча знаходилася в Жовкві (Львівська обл.). Саме тому, стараннями Петра Котовича, настоятеля Ужгородського монастиря, при обителі було відкрито друкарню. Основні кошти для друкарні (а їх було потрібно чимало) надали папа Пій XI та єпископ Крижевацької єпархії Діонісій Нярадї²⁵⁶.

Спочатку в друкарні працювали цивільні особи, а згодом цю справу опанували і монахи. Зазвичай залучалося сім-вісім ченців. Звісно, більшість її видань було релігійного змісту. Наприклад, з 1927 р. місцева друкарня починає видавати «Календарь Благовѣстника», а з 1930 р. монахи перебрали і редакцію єпархіального «Благовѣстника». Нерідко друкувалися також проповіді місіонерів (у 1927 р. було видано проповідь С. Решетила «Милий місіонер»)²⁵⁷ та брошур для вірних, які роздавалися безкоштовно.

Загалом за десятирічну діяльність Ужгородська друкарня отців-василіан видала 18 1250 примірників щомісячної газети «Благовѣстник», 15 0920 примірників релігійних газет, 76 767 релігійних книжок,

²⁵⁵Онисько Франциск. Отець Єронім Йосиф Малицький (1865–1925) URL: <https://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/istoriya/634-1865-1925> (дата звернення: 12.06.2019).

²⁵⁶ Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Ужгород, 2014. Том III. Монаше життя. С. 92.

²⁵⁷ Душпастырь. 1927. Число 5. С. 282.

78 100 молитовників, 26 800 церковних календарів, 20 000 наукових творів та 17 3250 релігійних брошур²⁵⁸. Ці цифри засвідчують неабиякий успіх монахів-василіан у видавничій справі.

Пріоритетною цариною у своїй місійній, просвітницькій та виховній діяльності василіани вважали роботу з молоддю. На базі Ужгородського монастиря було продовжено навчання дітей. У 1926/27 навчальному році інтернат отців-василіан утримував 85 учнів. Діти набували у ньому освіти і отримували медичну допомогу, забезпечувалися харчуванням та необхідними речами для повсякденного вжитку (найбідніші отримували все це безкоштовно). У 1931/32 навчальному році освіти, морально-релігійне виховання та лікарську опіку здобували 60 учнів. Причому, як вже зазначалося, при інтернаті діяли хор та драматичний гурток. Директором закладу на той час був Мирон Калинець, заступником – Йосиф Мартинець, префектами – Йосафат Рога та Антоній Станканинець²⁵⁹.

30 червня 1937 р. розпорядженням Міністерства шкільництва і народної освіти Чехословаччини при монастирі було утворено класичну гімназію, на той час єдину на території Підкарпатської Русі²⁶⁰. Вихованці інтернату часто їздили з театральними виставами по містах і містечках Підкарпатської Русі. Завдяки просвітницькій діяльності отців-василіан, які стали першочерговими помічниками Церкви в поширенні знань і святості життя, відбувалося культурне піднесення населення регіону.

Велику допомогу у просвітництві і вихованні молоді надавали сестри-василіанки, які прибули до Ужгорода в 1924 р. Під патронатом єпископа Петра Гебея п'ятеро сестер (в тому числі й ігуменя ЧСВВ Магдалина Гуменюк, яка з 1922 р. очолювала інтернат сестер-василіанок у Пряшеві) прибули з Галичини для того, щоб перебрати опіку над сиротинцем св. Єлизавети в Ужгороді (на той час в сиротинці навчалось 72 дітей)²⁶¹.

²⁵⁸ Фенич В., Цапулич О. Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії Чину св. Василя Великого на Закарпатті / УжНУ. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2004. С. 58.

²⁵⁹ Інтернат оо. Василіан в Ужгороді. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 1551. Арк. 70.

²⁶⁰ Свобода. 1937. 5 серпня. С.3.

²⁶¹ Душпастырь. 1924. Число 9. С. 474.

Сестри-василіанки не гаяли часу і вже 12 листопада 1925 р. в Ужгороді було відкрито новіціят для сестер, який посвятив особисто єпископ П. Гебей, наголосивши на важливості цього історичного моменту²⁶². В новостворений новіціят на навчання одразу ж вступило п'ятеро дівчат. Основними обов'язками сестер було: утримання сиротинця, догляд за хворими, навчання дітей катехизу, освіта дівчат від 15 до 25 років. Сиротинці в основному існували завдяки пожертвам вірних ГКЦ. Одними з найбільших меценатів у цій справі було подружжя Августина та Ірини Волошиних, які завжди ставали на захист сиротинців. Фінансову допомогу на відкриття новіціяту та підтримання благодійної діяльності сестер часто надавали вірні із-за кордону, а саме із США, за що мукачівський єпископ П. Гебей висловлював їм щиру подяку²⁶³. У період з 1924 по 1936 рр. в Ужгороді та його околицях було засновано три заклади для утримання бідних дітей²⁶⁴. Таким чином, сестри-василіанки доповнювали своєю благодійною та культурно-просвітницькою діяльністю працю отців-василіан.

Незважаючи на позитивні наслідки перебування галицьких ченців на Підкарпатській Русі, їхня робота часто наражалась на перешкоди. Від активності монахів-василіан не була в захваті чехословацька влада та москвофіли, які підтримували поширення православ'я на Підкарпатській Русі. Отці-василіани вважалися поширювачами українства, а також недоброзичливці закидали їм антидержавну діяльність.

Як підтвердження цьому були напади на о. С. Решетила як на «небезпечного чужинця», який веде «протидержавну діяльність», саме тому його декілька разів депортували з території Чехословацької держави²⁶⁵.

У 1926 р. поліція провела обшуки в Мукачівському монастирі і виявила брошуру, в якій стверджувалось про приналежність Підкарпатської Русі до

²⁶² Душпастырь. 1925. Число 10. С. 517.

²⁶³ Душпастырь. 1926. Число 1. С. 372–375.

²⁶⁴ 35-ліття діяльності ігумені василіан. *Свобода*. 1936. 10 вересня. С. 2.

²⁶⁵ Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. Монаше життя. Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. С. 128.

українських земель²⁶⁶. Після згаданого обшуку монаха С. Решетила було вислано до Галичини. Він звертався до мукачівського єпископа П. Гебея з проханням, щоб владика клопотав про його повернення²⁶⁷. Також ігумен Мукачівського монастиря П. Булик надіслав єпископу П. Гебею лист, в якому просив про допомогу у вирішенні проблеми С. Решетила, підкреслюючи, ніхто з монахів не мав і не має на думці «українізувати народъ», усвідомлюючи, що політикою має займатися світська інтелігенція²⁶⁸.

Не залишалися осторонь цих перепитій прихильники монахів-василіан: 140 священників та 6872 вірних Мукачівської єпархії, 23 священники і 1650 вірних Пряшівської єпархії, які зібрали підписи за повернення С. Решетила. У 1927 р. монах повернувся до Ужгородського монастиря²⁶⁹. Це викликало невдоволення у противників. Того ж 1927 р. з'являється публікація в «Руському вестнику», в якій ішлося про те, що «Волошинові» (прихильники Волошина) хочуть зробити С. Решетило новим єпископським секретарем і знову домагалися його виселення з Підкарпатської Русі. Після подальших нападів духовенством та вірними Мукачівської єпархії була організована ще більш масштабна акція, на захист василіан було зібрано 8500 тис. підписів²⁷⁰.

Мукачівський владика Петро Гебей разом з крижевацьким єпископом Діонісієм Нярадієм та пряшівським єпископом Павлом Гойдичем (який належав до василіан) були головними покровителями та оборонцями ЧСВВ. Саме тому владика П. Гебей негайно дав письмову відповідь на прохання П. Булика, в якій висловлює своє невдоволення з приводу натисків на ЧСВВ та особисто на С. Решетила: в ній зазначалось... «Извистно Вамь,

²⁶⁶ Донесення ігумена монастиря ордена св. Василя Великого в Ужгороді о виступленнях газети «Русский вестникъ» против членов ордена. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 13. Спр. 583. Арк. 1.

²⁶⁷ Лист-звернення о. С. Решетило, ЧСВВ до єпископа мукачівського П. Гебея від 02.02.1927. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 13. Спр. 582. Арк. 2.

²⁶⁸ Лист о. П. Булика до мукачівського єпископа П. Гебея від 14.05.1927. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 13. Спр. 583. Арк. 2–3.

²⁶⁹ Душпастырь. 1927. Число 4. С. 229.

²⁷⁰ Пресові напади проти отців Василіан. Душпастырь. 1927. Число 6. С. 323.

Высокопреподобный Отче, что такъ я, як вси съ мною чувствующіи священники богоспасаемой епархіи мукачевской вполни уважаеме и оциняеме отъ початка неутомиму диятельность всихъ Отцевъ Чина Св. Василя Великаго, которы в ділі переведенія реформи въ нашей Подкарпатской русской каф. провинціи отъ Римскаго Апостолскаго Престола определенной, такъ корректно и похвально участвуютъ»²⁷¹. Цим листом владика довів свою прихильність до діяльності монахів ЧСВВ.

Незважаючи на підтримку мукачівського єпископа, вже в 1928 р. С. Решетила було відкликано до Львова на уряд секретаря і прокуратора Галицької провінції ЧСВВ, а з 1929 р. він був поставлений на настоятеля василіанського монастиря у Варшаві²⁷². Після смерті мукачівського єпископа П. Гебея (1931) василіани втратили одного зі своїх найбільших захисників на Підкарпатській Русі і працювати стало ще важче.

Отже, реформа, проведена галицькими монахами, принесла крім головного здобутку – канонічного створення власної провінції для отців-василіан у Підкарпатській Русі, – ще інші позитивні наслідки. Галицькими василіанами було відроджено занедбане монаше життя та повернуто колишню славу василіанським обителям. За досить короткий період василіанам вдалося відновити на високому духовному рівні богослужіння, навчання монахів, проведення місій та реколекцій, що сприяло вихованню молоді в християнському дусі.

При спільних реколекціях та місіях відбувалося єднання вірних різних національностей на релігійному ґрунті. Монахи-василіани намагалися справно виконувати свої монаші та духовні повинності, тим самим зміцнюючи позиції ГКЦ на Підкарпатській Русі. Це було важливо в тих умовах, адже греко-католикам потрібні були свіжі сили, щоб протистояти зростаючому впливу Православної Церкви та комуністичної ідеології.

²⁷¹ Высокопреподобному о. Поликарпу Буликъ, заступнику протоигумена ЧСВВ, игумену въ Мукачеві від 20.05.1927. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 13. Спр. 583. Арк. 3.

²⁷² Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. Монаше життя. Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. С. 129.

Завдяки плідній праці ченців монастирі із напівруїн перетворилися в осередки релігійного життя, культурного-просвітницького розвитку, де набували духовної освіти та знань тисячі прочан. По всій території Мукачівської єпархії була налагоджена мережа центрів роботи з молоддю, відбувалися постійні зустрічі з виховною та просвітницькою метою. При монастирях діяли школи-інтернати (пізніше навіть було відкрито класичну гімназію в Ужгороді) та гуртки. Помітні здобутки були і у видавничій справі. Друкарня при Ужгородському монастирі видала тисячі примірників різноманітних видань, від публіцистики до релігійної літератури та серйозних наукових праць.

Монахи та монахині ЧСВВ активно займалися благодійністю, оскільки для цього потрібно було багато коштів, то вони відродили багатогалузеве господарство при монастирях. Найбільше у напрямі благодійності діяли сестри-василіанки, які опікувалися хворими, бідними та знедоленими. На утриманні монахинь знаходилися місцеві сиротинці, кількість яких за час здійснення реформи істотно зросла.

В той же час монахам-василіанам часто доводилось долати перешкоди, які створювали чехословацька влада, а також місцеві москвофіли, критикуючи діяльність ченців у періодичних виданнях та пишучи доноси до крайового уряду, в різні міністерства та поліцію. Головні претензії, що висувались на адресу ЧСВВ, стосувалися проукраїнських настроїв. Інколи навіть доходило до звинувачень василіан з боку влади в антидержавній діяльності. Проте ченці мали хороших захисників – єпископи Петро Гебей, Діонісій Няраді та Павло Гойдич завжди засвідчували свою прихильність до діяльності Чину.

Незважаючи на труднощі, які прийшлося пережити монахам-василіанам їм вдалося досягти успіхів у реформі Чину та здійсненні місії роботи. В той період, коли не тільки ЧСВВ знаходився у важкому становищі, а й сама Мукачівська єпархія, таких завзятих ентузіастів потребувала вся ГКЦ. Тож, будучи активними поширювачами духовної науки Христової

Церкви, ченці-василіани сприяли досягненню консолідації греко-католицького середовища в Підкарпатській Русі.

2.3. Митрополит Андрей (Шептицький) і закарпатські греко-католики

На початку ХХ ст. духовним провідником галицьких греко-католиків став митрополит Андрей Шептицький. Звісно, галицький архиєрей не міг залишити поза увагою греко-католиків по той бік Карпат, тим паче, що активні відносини з ними розпочалися вже з перших років. Одним з таких ранніх фактів звернення греко-католиків Мукачівської єпархії до А. Шептицького було в 1911 р. Між мешканцями Угорщини та її русинським населенням, що походило з Угорської Русі, виникли суперечки щодо мови богослужіння. Угорці наполягали на збереженні угорської мови богослужіння, русини прагнули дотримання церковнослов'янської мови. Еміліян Меллеш, парох церкви для русинів-греко-католиків у Будапешті, правив служби Божі угорською мовою, незважаючи на постанови з Риму про заборону, позаяк сам був угорцем²⁷³.

Вихідці з Угорської Русі почали відкрито протестувати проти такого рішення Е. Меллеша і звертатися з листами до архієпископа Естергома і примаса Угорщини в 1891–1913 рр. кардинала Колош Ференц Клавдія Васарі та до Риму з проханням про церковнослов'янську літургію. Не отримавши схвальної відповіді, вони звернулися до митрополита Шептицького, який, не вагаючись, став на захист вірних. Він, навіть, вислав до Будапешта двох місіонерів: о. д-ра Яремка і о. Радкевича, щоб перевірити стан справ²⁷⁴. Після їх повернення до Львова Шептицький звернувся до естергомського ординарія з проханням про утворення окремої парафії для русинів-українців у Будапешті, але отримав відмову. Проте здобутком митрополита

²⁷³ Пекар А. Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 274.

²⁷⁴ Боротьба угорських русинів о славянську літургію. *Нива*. 1911. С. 300.

А. Шептицького стало те, що відтепер церковнослов'янські служби правилися в Будапешті щодругу неділю. За прикладом будапештських русинів ще 200 руських парохів на території Мукачівської та Пряшівських єпархій теж стали відправляти службу Божу церковнослов'янською мовою²⁷⁵.

Отже, попри те, що заходи галицького митрополита не призвели до негайного вирішення проблеми богослужбової мови для русинів, його підтримка спонукала підкарпатських греко-католиків до подальшої боротьби проти мадяризації свого обряду й Церкви.

Греко-католики Галичини та Угорської Русі, емігрувавши в кінці XIX та на початку XX ст. до Північної та Південної Америки в пошуках кращого життя, опинилися в складному становищі, не маючи власних єпископів і священників. Митрополит А. Шептицький вважав за свій обов'язок опікуватися вірними Греко-Католицької Церкви. Якщо з пастирською опікою вірних в еміграції перешкод не було, натомість існували проблеми правового характеру. За рішеннями IV Латеранського собору (1215) на одній єпархії мав бути призначений тільки один єпископ. Саме тому єпископи латинського обряду були проти створення окремого греко-католицького єпископату в місцях компактного проживання емігрантів. Позаяк левову частку священників і вірних до 1916 р. становили вихідці з Угорської Русі, вище духовенство римо-католицької церкви Угорщини домагалися, щоб єпископом був назначений її представник²⁷⁶. Саме це питання і стало спірним між галицьким і закарпатським духовенством.

В 1902 р. апостольським візитатором в США стає Андрей Годобай (пряшівський канонік). Його призначення спричинило хвилю обурення серед галицьких священників, які вважали, що А. Годобай реалізовував політику угорської влади щодо послаблення зв'язків між русинами Угорської Русі з галичанами і посилення контролю над церковним життям місцевих греко-

²⁷⁵ Боротьба угорських русинів о славянську літургію ... С. 300.

²⁷⁶ Пекар А. Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці. *Карпатський край* : історико-краєзнавчий журнал. Ужгород, 1995. Річник 5-й. № 5–8 (111). С. 107.

католиків²⁷⁷. Митрополит А. Шептицький звертався з клопотанням до Апостольського престолу про відкликання візитатора А. Годобая, що і сталося у 1906 р.

Завдяки посередництву митрополита А. Шептицького і його заходам у Римі 26 березня 1907 р. єпископом для католиків руського «обряду» в США призначили галицького священника Стефана (Сотера) Ортинського. Він спочатку мав діяти як генеральний вікарій тих латинських єпископів, на території яких проживали емігранти-греко-католики²⁷⁸. Перед поїздкою до США владика відвідав Мукачівську єпархію та побував у Римі²⁷⁹. У вересні 1909 р. у Львові відбулася зустріч митрополита галицького А. Шептицького з єпископом мукачівським Юліаном Фірцаком, де було порушено питання про призначення єпископа для греко-католиків США²⁸⁰. Це означало, що архиєреї були готові до перемовин, навіть ,на рівні особистісних зустрічей.

Незважаючи на ці зустрічі, уникнути конфлікту так і не вдалося, адже більшість священників з Мукачівської єпархії не визнавали владика Сотера Ортинського за свого єпископа. В січні 1910 р. в Джонставні (Пенсильванія) відбулося зібрання греко-католицького духовенства, на якому деякі отці відмовилися визнавати юрисдикцію єпископа С. Ортинського²⁸¹.

Митрополит А. Шептицький у другій половині 1910 р. побував з візитом у США з метою опіки над своєю паствою за кордоном. Бажаючи покращити ситуацію, архиєрей А. Шептицький в листопаді того ж року зустрівся з 37 священниками, які виступали проти С. Ортинського²⁸². Домовитися не вдалося, отці передали петицію проти єпископа С. Ортинського, вимагаючи

²⁷⁷ Качараба С. Греко-католицька церква у США наприкінці XIX – на початку XX ст.: проблеми становлення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* : зб. наук. праць. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. Вип. 21. С. 366.

²⁷⁸ Качараба С. Греко-католицька церква у США наприкінці XIX – на початку XX ст. С. 364.

²⁷⁹ Кашак І. Преосвященний Стефан Сотер Ортинський, ЧСВВ, Д.Б., «Кир Сотер». Перший греко-католицький єпископ у Сполучених Штатах Америки (1907–1916). Філадельфія, Пенсильванія, 2007. С. 5.

²⁸⁰ Привітання установ, духовенства, парафіяльних громад, надіслані Шептицькому А. *ЦДІАЛ*. Ф. 358. Оп. 2. Спр. 86. Арк. 43.

²⁸¹ Кашак І. Преосвященний Стефан Сотер Ортинський, ЧСВВ, Д.Б., «Кир Сотер». С. 9.

²⁸² Гнідик І. Митрополит Андрей Шептицький та Греко-католицька церква у США. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич, 2015. Вип. 11. С. 17.

призначення окремого владика для вихідців з Угорської Русі²⁸³. В червні 1911 р. на зборах в Скрентоні (Пенсильванія) вже 44 закарпатських священника висловили бажання вийти з-під юрисдикції діючого єпископа²⁸⁴. Тільки в травні 1913 р. владика Сотера Ортинського було призначено апостольським екзархом для всіх греко-католиків США з повною юрисдикцією єпископа-ординарія²⁸⁵.

Після смерті С. Ортинського в 1916 р. суперечки між галицьким і закарпатським духовенством розгорілися з новою силою. У 1924 р. папа Пій XI ухвалив компромісне рішення і призначив для греко-католиків у США двох єпископів екзархами: Константина Богачевського – для галичан та Василя Такача – для вихідців з Підкарпатської Русі²⁸⁶. Таким чином, спірні питання з приводу підпорядкування греко-католиків в еміграції в США було успішно вирішено.

Після смерті мукачівського єпископа Ю. Фірцака (1912) його наступником став владика А. Папп. У період єпископства Антонія Паппа активної співпраці між двома церковними провінціями не було. Мукачівський владика більше був зосереджений на внутрішніх справах єпархії, проводив реформи, як-от введення григоріанського календаря та заміну кирилиці на латиницю. Такими нововведеннями були задоволені не всі священники та вірники, тому невдовзі ці зміни були скасовані.

Зустрічаються ситуації, коли вірні Мукачівської єпархії в 1923 р. звернулися по допомогу до митрополита А. Шептицького, позаяк не змогли вирішити своє питання з владикою А. Паппом. Суть проблеми полягала в тому, що голова с. Мала Копаня Угочанської жупи В. Шелемеха просив митрополита втрутитися в розслідування щодо заміни для них парафіяльного священника Олександра Волконського (він «не задовольняв духовні потреби

²⁸³ Pekar A. Sheptyts'kyi and the Carpatho-Ruthenians in the United States. *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*. P. 368–369.

²⁸⁴ Кашак І. Преосвященний Стефан Сотер Ортинський, ЧСВВ, Д.Б., «Кир Сотер». С. 9.

²⁸⁵ Кашак І. Преосвященний Стефан Сотер Ортинський, ЧСВВ, Д.Б., «Кир Сотер». С. 107.

²⁸⁶ Нива. 1924. Число 5–6. С. 145–146.

вірників»), адже від свого єпископа вони отримали відмову²⁸⁷. Таким чином, вірні висловлювали невдоволення діями єпископа мукачівського А. Паппа, який, на їхню думку, не реагував на прохання про призначення на їх парафію іншого священника. Галицький архиєрей у свою чергу дав відповідь на звернення вірян з с. Мала Копаня, але в офіційному листі, який був направлений єпископу А. Паппу, в якому пояснював, що не може їм допомогти у цій справі, позаяк парафія не належить до його юрисдикції²⁸⁸.

Конфлікт було вичерпано завдяки архідиякону Євменію Сабову наступним чином. Священника Олександра Волконського все ж було виправдано консисторією, хоч і переведено на іншу парафію в тій же Угочанській жупі²⁸⁹.

У грудні 1923 р. сталося непорозуміння, на цей раз вже на офіційному рівні між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією. Йдеться про «Шематизм всего духовенства греко-католицької Митрополичої Архієпархії на рік 1924», в якій до складу Галицької митрополії було включено Мукачівську єпархію²⁹⁰. Митрополит А. Шептицький з цього приводу надіслав єпископу мукачівському А. Паппу листа із вибаченням за таку недбалість, в якому запевняв, що це трапилось «без моеи вѣдомости и противь моеи волѣ», але з «несвидомости укладаючого»²⁹¹. Глава Галицької митрополії також запевнив, що таке більше не повториться. Можна припустити, що завдяки цьому листу непорозуміння було вичерпано. На нашу думку, в обох випадках митрополит А. Шептицький повів себе дуже

²⁸⁷ Жалоба жителей с. Мала Копаня, направленная Львовскому митрополиту Андрею Шептицкому против священника Александра Волконского и прошение о его перемещении, переписка по этому вопросу (1923). ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1167. Арк. 1.

²⁸⁸ Письмо Львовского митрополита Андрея Шептицкого об извинении за ошибочное включение составителем адресата Львовской митрополической архиепархии на 1924 год Мукачевской епархии в состав Галицкой митрополии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1071. Арк. 1.

²⁸⁹ Жалоба жителей с. Мала Копаня, направленная Львовскому митрополиту Андрею Шептицкому против священника Александра Волконского и прошение о его перемещении, переписка по этому вопросу (1923). ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1167. Арк. 9.

²⁹⁰ Письмо Львовского митрополита Андрея Шептицкого об извинении за ошибочное включение составителем адресата Львовской митрополической архиепархии на 1924 год Мукачевской епархии в состав Галицкой митрополии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1071. Арк. 1.

²⁹¹ Письмо Львовского митрополита Андрея Шептицкого ... Арк. 1.

шляхетно, це були достойні і правильні відповіді у притаманній йому дипломатичній манері.

Про прихильне ставлення митрополита А. Шептицького до духовенства та вірних МГКЄ свідчать його дружні слова на адресу головного редактора офіційного єпархіального вісника Мукачівської греко-католицької єпархії «Душпастыррь» о. д-ра Юрія Григашія, висловлені в листі до редакції. Галицький архиєрей дякував йому за отримані 40 примірників цього видання, та дав високу оцінку публікаціям на сторінках «Душпастырря», відмічаючи «вызначной уровень церк.-народной свидомости тамошныхъ духовныхъ сфер»²⁹².

Важливу роль відіграв митрополит і в справі проведення монахами-василіанами реформи на Підкарпатській Русі. Протоігумен Й. Хома особисто звертався до А. Шептицького з цього приводу²⁹³. Це сприяло залученню отців-василіан з Галичини. У 1924 р. митрополит А. Шептицький вислав до Ужгорода п'ять сестер-василіанок, які за згодою мукачівського єпископа перебрали на себе управління сиротинцем св. Єлизавети в Ужгороді. У часописі «Благовѣстникъ» цю подію відзначено як поступ у релігійному житті Підкарпатської Русі²⁹⁴.

Отці-василіани провели велику та кропітку роботу в Мукачівській єпархії: zorganizували товариство «Оборона віри» (1924), заснували «Товариство Пресвятого Серця Христового» (1924) та «Місійне товариство священномученика Йосафата» (1925), заснували кириличну друкарню при Ужгородському монастирі²⁹⁵, а найголовніше – виховали нове й численне

²⁹² До редакції. Лист митрополита А. Шептицького до головного редактора о. д-ра Ю. Григашія. *Душпастыррь*. 1924. Число 9. С. 475–476.

²⁹³ Пекар А. Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 276.

²⁹⁴ Благовѣстникъ. 1924. Число 4. С. 15.

²⁹⁵ Кічера В. Місійна діяльність реформованих монахів-василіан на Закарпатті. С. 30–31.

покоління монахів. Якщо на початку реформи в монастирі було вісім новиків, то згодом кількість василіан зросла до 129²⁹⁶.

Митрополит А. Шептицький з самого початку всіляко сприяв реформі василіанського Чину на Підкарпатській Русі, відрядивши туди найкращі кадри. Про це свідчить, наприклад, лист протоігумена отців-василіан Підкарпатської провінції ЧСВВ Й. Хоми до протоігумена василіан Галицької провінції А. Калиша від 18 квітня 1921 р. В ньому Й. Хома запитує про результати перебування митрополита А. Шептицького в Римі й про новини, які архиерей привіз щодо їх справи²⁹⁷. В листі також згадуються чутки, начебто Рим надав А. Шептицькому протекторат над греко-католиками Підкарпатської Русі²⁹⁸. Автором не було знайдено документального підтвердження цим здогадкам.

Отже, перші контакти митрополита А. Шептицького з мукачівськими єпископами відбувалися не за найсприятливіших умов, крім того він зустрічався з неоднозначним ставленням до себе в середовищі греко-католицького духовенства МГКЄ. У своїх споминах Августин Волошин згадує розмову з отцем Євменієм Сабовим, депутатом угорського парламенту, в якій останній заявив: «Якщо б наші Русини жили не під Карпатами, ані в Галичині, але десь коло Сегедину, тоді я знав би, як виробити з них однообразну національність. Але під Карпатами, близько коло Львівського Митрополита, небезпечною є руська культура»²⁹⁹. Зрозуміло, що Є. Сабов мав на увазі саме митрополита А. Шептицького та його вплив на греко-католиків у сусідній єпархії. Так чи інакше, але галицький архиерей не переставав стежити за всіма подіями і процесами, що відбувалися на Підкарпатській Русі.

²⁹⁶ Історія провінції св. Миколая: 1. Заснування–ліквідація URL: <https://www.osbm.org.ua/index.php/istorija/2012-09-19-14-40-01/zasnuvannia-likvidatsiia> (дата звернення: 21.03.2020).

²⁹⁷ Лист протоігумена отців-василіан Карпаторуської провінції Й. Хоми до протоігумена василіан Галицької провінції А. Калиша від 18 квітня 1921 року. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 3. Спр. 950. Арк. 28-29.

²⁹⁸ Лист протоігумена отців-василіан Карпаторуської провінції Й. Хоми ... Арк. 28.

²⁹⁹ Цит. за: Волошин А. Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Філадельфія, 1959. С. 15.

У 1922 р. генеральним вікарієм і прелатом МГКЄ був іменований П. Гебей, а 3 серпня 1924 р., під час Унійного конгресу (єкуменічний з'їзд з делегаціями від католицької, греко-католицької та православної церков) у Велеграді відбулася його хіротонія³⁰⁰. На цьому конгресі митрополит А. Шептицький не був присутній через стан здоров'я, але співсвятителем владики П. Гебея разом з єпископом Д. Няраді був перемиський єпископ Й. Коциловський.

Ще в липні 1924 р., перед своєю хіротонією, П. Гебей разом з єпископом-номінантом В. Такачем приїздив до Львова, де зустрічався з митрополитом А. Шептицьким³⁰¹. Цей візит посприяв тому, що в Галичині про новопризначеного єпископа відзивалися позитивно і вважали його «щирим русином-українцем»³⁰². Збереглися відомості про неофіційний візит митрополита А. Шептицького до Підкарпатської Русі, де він відвідав єпископа П. Гебея та отців-василіан у Мукачеві. Це сталося у 1926 р., коли митрополит їздив на лікування у Карлові Вари (Чехія)³⁰³.

Єпископ П. Гебей часто прислухався до порад і настанов архиєрея А. Шептицького. Між новопризначеним єпископом і галицьким митрополитом встановилися приязні стосунки, про що свідчать теплі слова Гебеєвого привітання Шептицькому з нагоди 25-ої річниці митрополичого служіння: «И наши сердца тут, въ Подкарпатскихъ горах и долинахъ, чувствовали теплоту радостной славы славного Метрополиса Львова, ибо милый голосъ звоновъ и благоговѣйны молитвы к небесамъ весело извѣщаютъ днесъ цѣлому русскому народу: всерадостнѣйшій праздникъ 25-лѣтнего юбилея Вашего Высокопреосвященства на престолѣ Митрополической архиепархіи львовской, съ которымъ отличаетъ Господь только избранныхъ своихъ» (див. Додаток В)³⁰⁴.

³⁰⁰ Пекар А. В. ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття. Видання друге Рим Львів : Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997. Том I: Єрархічне оформлення. С. 122.

³⁰¹ Нова ера в життю Мукачівської єпархії. *Нива*. 1924. Число 7–8. С. 210.

³⁰² Нова ера в життю Мукачівської єпархії. С. 210.

³⁰³ Новости. *Благовѣстникъ* 1926. . Число 9. С.142.

³⁰⁴ Срібберный юбилей Львовского гр.-каатолического митрополита Андрея Шептицкого. *Душпастырць*. 1926. Число 2. С. 68.

Галицький архиєрей відповів П. Гебею дуже теплими словами: «Ваше преосвященство були так добри переслати мені на мою річницю не лише телеграму з желаніями, але і листа з щирими виразами, що мені і трудно стає сказати, як я за таку братню любов вдячний, якби рад відплатити хоч би малими доказами любові і вдячності»³⁰⁵.

Мукачівський єпископ, як і глава Галицької митрополії А. Шептицький, був постійним учасником унійних конгресів у Велеграді. Зокрема, він узяв активну участь у Велеградському конгресі 20–24 червня 1927 р. Єпископ П. Гебей разом з прясівським єпископом-апостольським адміністратором П. Гойдичем та митрополитом А. Шептицьким відкривав конгрес Святковою Літургією в супроводі церковного хору Ужгородського кафедрального собору³⁰⁶. Разом з єпископом П. Гебеєм на конгресі були присутні Олександр Хіра, який виступив з доповіддю про православний рух на Підкарпатській Русі, та Августин Волошин³⁰⁷. Саме участю у таких конгресах церковні ієрархи проявляли свою екуменічну діяльність і готовність до подальшої співпраці.

23 листопада 1927 р. Мукачівська єпархія приймала почесного гостя апостольського екзарха для греко-католиків-русинів у США владика Василя Такача³⁰⁸. Його візит був не випадковий, бо вже 28 листопада єпископ Василь Такач разом з мукачівським єпископом П. Гебеєм виїхали до Львова для участі у єпископській конференції³⁰⁹.

Львівська конференція греко-католицьких єпископів тривала з 29 листопада по 5 грудня 1927 р. під головуванням митрополита А. Шептицького³¹⁰. Учасниками конференції були, окрім П. Гебея й В. Такача, станіславівський єпископ Григорій Хомишин, канадський

³⁰⁵ Лист митрополита А. Шептицького до мукачівського єпископа П. Гебея від 28.01.1926. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 13. Спр. 24. Арк. 10.

³⁰⁶ Ильницький А. Уніонистичный конгресс на Велеградѣ. *Душпастырѣ*. 1927. Число 7. С. 356.

³⁰⁷ Ильницький А. Уніонистичный конгресс на Велеградѣ. С. 360–361.

³⁰⁸ Торжественное прини́маніе Епископа Васи́лія въ Ужгородѣ. *Душпастырѣ*. 1928. Число 10. С. 601.

³⁰⁹ Торжественное прини́маніе Епископа Васи́лія въ Ужгородѣ. С. 602.

³¹⁰ Запрошення на збори, урочистоті, концерти, вечори, святочі академії та ін., надіслані Шептицькому А. ЦДАЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 409/2. Арк. 125–126.

єпископ Микита Будка, крижевецький єпископ Діонісій Нярадї, перемиський єпископ Йосафат Коциловський, пряшівський єпископ апостольський адміністратор Павло Гойдич, львівський генеральний вікарій Олександр Бачинський, болгарський єпископ Кирило Куртєв³¹¹.

На порядку денному наради були справи обрядові, душпастирські, кодифікаційні та організаційні, і для кожного питання була створена спеціальна комісія³¹². Програма конференції була дуже змістовною, щодня відбувалися спільні богослужіння та молебні, наради. За час конференції владики також відвідали церкву і монастир отців-василіан, духовну семінарію, сиротинець василіан, Національний музей, гімназію сестер-василіанок³¹³.

Ця значна подія в історії греко-католицьких провінцій з радістю та великою надією описується в газеті «Нива». Особлива увага приділяється тосту мукачівського єпископа П. Гебея, який він виголосив за здоров'я митрополита А. Шептицького: «Наша ясна зоре, наше сонце нехай живе на многая літа!»³¹⁴. Слова владики П. Гебея на сторінках видання «Нива» трактували так: «Серце кожному говорило, що се не звичайний собі тост, але єднання Закарпаття з Галичиною; одна кров; одна віра, одна душа [...]. Так довго ми в історії вичікували сеї хвилі – цілі віки!»³¹⁵. Ходили чутки, ніби на цій конференції порушувалося питання про підпорядкування Мукачівської і Пряшівської єпархій юрисдикції галицького митрополита³¹⁶, але документального підтвердження цьому нами не знайдено.

Наступним кроком до зближення Галицької митрополії та Мукачівської єпархії стало проведення єпископської конференції 17–18 серпня 1928 р. в Ужгороді, куди прибули митрополит Андрей Шептицький, єпископи Микита

³¹¹ З'їзд наших архієреїв. *Нива*. 1927. Число 12. С. 236.

³¹² Совѣщане гр.-каѳ.русскихъ єпископовъ въ Львовѣ. *Душпастьрь*. 1928. Число 1. С. 20.

³¹³ Запрошення на збори, урочистоті, концерти, вечори, святочі академії та ін., надіслані Шептицькому А. *ЦДДАЛ*. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 409/2. Арк. 125–126.

³¹⁴ З'їзд наших архієреїв. *Нива*. 1927. Число 12. С. 327.

³¹⁵ З'їзд наших архієреїв.. С. 327–328.

³¹⁶ Совѣщане гр.-каѳ.русскихъ єпископовъ въ Львовѣ. *Душпастьрь*. 1928. Число 1. С. 20.

Будка, Діонісій Няраді та Павло Гойдич³¹⁷. На жаль, про перебіг самої конференції майже немає відомостей, зате велика увага в пресі була приділена відпустові, який відбувся 28 серпня, на свято Успіння Пресвятої Богородиці, в монастирі отців-василіан на Чернечій горі³¹⁸. В цьому дійстві взяли участь близько 50 тис. чоловік³¹⁹. Кульмінацією відпусту стала проповідь архиєрея А. Шептицького «Стійте у вірі!». Вірні Мукачівської єпархії приймали митрополита Андрея дуже тепло, як це добре описано у газеті «Свобода»³²⁰.

Цікаве свідчення про візит митрополита А. Шептицького до Мукачівської єпархії збереглося в спогадах у той час 17-річного юнака Мелетія Малинича ЧСВВ: «Завітав митрополит Андрей Шептицький до нас, щоб побачити, як розвивається на Закарпатті монаше життя. Я мав честь, що мене назначили, щоб я поніс снідання достойному гостеві. Коли готовили то снідання, то декотрі дуже вибагливі були, а інші казали: «Нічого вибагливого. То такий простенький чоловік. Чим простіше, тим для нього приємніше буде». Коли я приніс снідання великого гостя, я поцілував його в руку, клякнувши перед ним. Він усміхнувся до мене і дуже ласкаво до мене промовляв і успокоював, щоб я не був такий зрушений його присутністю»³²¹. Ці слова додають кілька характерних штрихів до портрета митрополита А. Шептицького як особистості, а саме підкреслюють його душевність, простоту і пастирську опіку.

У листі від 1 вересня 1928 р. єпископ П. Гебей дякує Його Ексцеленції за те, що той відвідав Мукачівську єпархію: «Самі мої вірники говорили мені, що слова Ваші Ексцеленціє, нікогда не забудуть. Мои вірники с восторгом у серці, укріплені у вірі, радостно говорять тепер повсюду, що

³¹⁷ Єпископски конференції. *Душпастырь*. 1928. Число 10. С. 231–232.

³¹⁸ Мукачевській Успенській отпуст. *Душпастырь*. 1928. Число 10. С. 229.

³¹⁹ Мукачівський отпуст. *Благовѣстникъ*. 1928. Число 10. С. 140–141.

³²⁰ Одпуст на Чернечой горѣ. *Свобода*. 1928. Число 36. С. 2.

³²¹ Інтерв'ю з Мелетієм Малиничем від 27.10.1994, Закарпатська обл., м. Свалява. *АИЦ*. Ф. ПІ. Оп. 1. Спр. 204.

виділи в монастирі. Що там бу митрополит наш предобрий и ласкавий отець нашого народу»³²².

Цікаво відзначити, що митрополит А. Шептицький провів на Закарпатті майже два тижні, а проте ні світська, ні церковна преса не приділяла особливої уваги цьому візитові. Позаяк про офіційні заходи є згадки на сторінках періодичних видань, сміємо припустити, що цей період часу митрополит Андрей Шептицький провів на Підкарпатській Русі в особистих справах, зокрема оздоровлювався.

Можемо сміливо називати цей візит митрополита до Мукачівської єпархії історичним. Адже частіше мукачівські єпископи їздили до Галицької митрополії. Таким жестом А. Шептицький проявив свою повагу і шанобливе ставлення як до місцевого єпископа, так і до всіх греко-католиків МГКЄ.

Поміж конференціями митрополиту А. Шептицькому було надіслане запрошення взяти участь в урочистому відкритті Народного Дому товариства «Просвіта», що мало відбутися 7 жовтня 1928 р. в Ужгороді. У цьому запрошенні архиєрея Андрея Шептицького просили стати меценатом Народного Дому (оскільки Дім будували в кредит). Митрополиту обіцяли на знак подяки встановити на будинку меморіальну таблицю з його іменем, а також запросили бути хрещеним батьком цього Народного Дому³²³.

В архіві митрополита знаходимо чимало звернень з проханнями про фінансову підтримку товариству «Просвіта». Зокрема, про допомогу в побудові будинку «Просвіта» у с. Нижнє Студене, про фінансування «Просвіти» у Сваляві, про допомогу в погашенні боргів ужгородського осередку «Просвіти» (в листі Юлій Бращайко висловлюється щодо зміни політичних орієнтацій української діаспори в Америці з українофільства на мадярофільські погляди, про байдужість чехословацького уряду до культурного життя та важке економічне становище жителів Підкарпатської Русі). Наскільки активно брав участь Шептицький у фінансуванні «Просвіти»

³²² ЦДІАЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 28.

³²³ ЦДІАЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 76.

на Підкарпатті можна лише здогадуватися, бо конкретних відомостей нами про це поки не виявлено.

Заключною в цьому циклі єпископських нарад стала Конференція всіх руських греко-католицьких єпископів, що відбулася в Римі у Семінарії св. Йосафата у жовтні 1929 р. Єпископи П. Гебей та П. Гойдич вирушили до Риму 15 жовтня. Там на них вже чекали митрополит А. Шептицький та інші єпископи. Конференція розпочалася 20 жовтня святковою службою в Храмі святих мучеників Сергія і Вакха, під час якої митрополит Андрей Шептицький уділив єпископські свячення о. д-ру Івану Бучкові. Співконсекраторами були станиславівський єпископ Григорій Хомишин та перемиський Йосафат Коциловський, а присутніми були також єпископи Крижевацької, Мукачівської, Пряшівської, Філадельфійської єпархій та інші поважні гості³²⁴. 29 жовтня всі єпископи на чолі з митрополитом мали аудієнцію у папи Пія XI, під час якої архиєрей А. Шептицький від імені греко-католицького єпископату привітав папу з нагоди 50-літнього ювілею його священницьких свячень³²⁵.

Єпископські конференції 1927–1929 рр. стали прикладом співпраці між греко-католицькими архиєреями без огляду на кордони. Після цього взаємини між мукачівським єпископом і митрополитом галицьким не припинялися. Наприклад, у липні 1930 р. єпископ П. Гебей звернувся до митрополита з листом, у якому прохав узяти на навчання до Львівської архиєпархіяльної семінарії двох кандидатів богослов'я, щоб «перед цілим світом документувати нашу отдану любов кь Вашому Високопреосвященству и братському народу руському в Галичині»³²⁶. На нашу думку, таким жестом мукачівський єпископ підкреслював своє шанобливе ставлення до митрополита і відкритість до подальшої співпраці.

³²⁴ Рукоположеніє нового львовского Епископа суфрагана в Римѣ. *Душпастырь*. 1929. Число 11. С. 289.

³²⁵ Историческа авдієнція нашихъ епископовъ у Его Святыѣшества. *Душпастырь*. 1929. Число 12. С. 311.

³²⁶ Лист мукачівського єпископа П. Гебея до галицького митрополита А. Шептицького від 22.07.1930. *ЦДІАЛ*. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 32.

Митрополит дав згоду, яку підтвердив у листі від 16 липня 1930 р. до єпископа мукачівського такими словами: «Само собою розумієся, що дуже радо на шкільний рік 1930/1931 приймемо до Львівської семінарії двох питомцев мункачівської єпархії, уважаючи собі то за велику честь й знак довіря, що Ваша Ексцеленція поручають нам двох своїх питомцев. Прошу ласкаво мною розпоряджати, я усе готов всіма способами служити Вашому Преосвященству и Его Епархии. Я поручив о. Ректорови, щоб лишень найконечніші видатки враховував. Поручаюсь горячо молитвам Вашого Преосвященства прошу прийняти вискази моєи найвисної пошани. Слуга Вашого Преосвященства и брат в Христі...»³²⁷. З відповіді А. Шептицького зрозуміло, що він з великою повагою відноситься до єпископа мукачівського і відкритий до будь-яких ініціатив.

У 1930 р. владика П. Гебей вислав до Львова двох богословів з Мукачівської єпархії – Георгія-Івана Лензкова та Андрія Сикира. В тому ж таки 1930 р. для вивчення досвіду галицьких семінарій до Львова було відряджено Василя Лара³²⁸, який у спогадах про своє перебування в Галичині багато розповідає й про митрополита: «Розмовляючи з Митрополитом, я переконався, що він ліпше знає і нашу Мукачівську єпархію, як ми самі. Митрополит з любов'ю говорив про наш нарід, про його глибоку релігійність, чесноту та природню інтелігенцію [...]. Митрополит Андрей сказав, що у своїх молитвах усе згадує Закарпатську Україну. Знав про закарпатські відносини як політичні, так і культурні, і був обізнаний з усіма нашими труднощами. Для нього було ясным, що для піднесення церковно-релігійного життя на Закарпатті треба було української свідомости»³²⁹. Це свідчить про те, що галицький архиєрей прагнув до релігійних, культурних та дружніх зносин греко-католиків по обидва боки Карпат.

³²⁷ Лист митрополита А. Шептицького до мукачівського єпископа П. Гебея від 16.07.1930. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 13. Спр. 24. Арк. 4.

³²⁸ Пекар А. Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці. *Карпатський край*. 1995. Число 5–8. С. 107.

³²⁹ Єпископ Петро Гебей і митрополит А. Шептицький. *Карпатський край*. 1995. Число 5–8. С. 65.

У 1930 р., в листі від 8 липня, єпископ П. Гебей, дізнавшись випадково з газети про можливе перебування митрополита А. Шептицького в Будапешті, просить його по дорозі завітати і до Ужгорода, при цьому, згадавши про теплий прийом в 1928 р. на Чернечій горі³³⁰. Аналізуючи листи владики П. Гебея до галицького архиєрея, напрошуються висновки про його особливе ставлення до Блаженнішого А. Шептицького. Можемо стверджувати, що між архиєреями двох провінцій були не просто офіційні відносини, а в них були товариські взаємини. Цю нашу тезу підтверджують і приватні візити як П. Гебея до А. Шептицького і навпаки.

Цікавий випадок трапився у 1930 р., коли до митрополита Андрея Шептицького звернулися члени «Народопросвѣтительского Союзу» Підкарпатської Русі «в цѣлях созданія болѣе благоприятных условій для [своєї роботи] и установленія моральной справедливости»³³¹. Приводом для такого звернення стали сутички між русинами-українцями і русофілами, а саме замах на голову Общества ім. Ал. Духновича Євменія Сабова, який здійснив учень греко-католицької семінарії і член «Просвіти» Ф. Тацинець. Представники русофілів просили митрополита, щоб він простягнув їм руку допомоги і посприяв полагожденню національних і релігійних конфліктів. Цей факт підтверджує авторитет галицького митрополита в очах місцевої інтелігенції незалежно від національної та політичної орієнтації. Але реакція галицького архиєрея на цей інцидент нам не відома.

Співпраця мукачівського єпископа П. Гебея і митрополита А. Шептицького тривала недовго. 26 квітня 1931 р. владики П. Гебей помер на 67-му році життя³³². Митрополит А. Шептицький висловив щирі співчуття Капітулі Мукачівської єпархії телеграмою й зазначив, що 28 квітня обов'язково приїде до Ужгорода на похорон. Однак митрополита не пропустили прикордонники через чехословацький кордон у Нижніх

³³⁰ Лист мукачівського єпископа П. Гебея до галицького митрополита А. Шептицького від 08.07.1930. *ЦДІАЛ*. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 33.

³³¹ Лист «Подкарпаторусского народнопросвѣтительного союза» в Ужгороді про культурні, релігійні та національні відносини між укр. та рос. Установами на Підкарпатті. *ЦДІАЛ*. Ф. 358. Оп. 3. Спр. 156. Арк. 1–3.

³³² Петръ Гебей, єпископъ Мукачевскій. *Душпастырь*. 1931. Число 5. С. 113.

Верецьких, попросивши грошову заставу за авто³³³. Однак, є відомості, що до Капітули Мукачівської єпархії з цього ж митного посту прийшла телеграма, в якій причина відмови була зазначена як відсутність повного пакету документів. На сторінках «Душпастьєр» згадується, що бажання митрополита А. Шептицького потрапити на похорони було таким великим, що він, навіть, пропонував залишити на кордоні свій дорогоцінний перстень, хрест та велику суму грошей як завдаток, на жаль, це теж не допомогло³³⁴.

Можемо припустити, що це були формальні пояснення відмови в пропуску архиєрея на територію Підкарпатської Русі, хоча насправді митрополит галицький міг бути небажаним гостем для чехословацької влади. Після цього випадку А. Шептицький не бував більше на Підкарпатській Русі, хоча його не раз запрошували.

Після смерті єпископа П. Гебея новим мукачівським єпископом був призначений Олександр Стойка, який очолив єпархію в дуже складний час економічної і політичної кризи. «Дай Боже, щоби ця прекрасна частина української землі під мудрим проводом свого Князя Церкви, вже раз сконсолідувалася на полі церковнім і національнім!», – такі сподівання щодо нового єпископа мукачівського було висловлено на сторінках видання «Нива»³³⁵.

12 липня 1932 р. в Ужгороді відбулася інтронізація єпископа О. Стойки. На урочистості з'їхалося чимало поважних гостей, серед яких були і головний консекратор, прясівський єпископ Павло Гойдич та співконсекратори: єпископ-помічник львівський Іван Бучко та римо-католицький єпископ кошицький Йозеф Чарський³³⁶. 15 червня 1932 р., за місяць до своєї хіротонії, єпископ О. Стойка вислав митрополитові галицькому листа, в якому повідомляв про майбутню важливу подію і заразом засвідчував свою повагу главі Галицької митрополії Андрею: «За

³³³ Нива. 1931. Число 5. С. 190.

³³⁴ Митрополита Шептицького не впустили на похорони. *Душпастьєр*. 1931. Число 5. С. 156.

³³⁵ Нива. 1931. Число 5. С. 197.

³³⁶ «Сей день егоже сотвори Господь...». *Свобода*. 1932. 14 юлія. Число 26. С. 1.

консекратора почитательно призваль я коадютора Вашой Екселенції, их Екселенцію Кирь Іоанна, чтобы и симь способомъ проуказати мою превелику синовску любовь къ високодостойной особѣ Вашой Екселенції; якъ МАРТИРУ нашей св. Церкви. Симь путемъ маю честь къ сему випросити высокое согласіе Вашой Екселенції!»³³⁷. Припускаємо, що митрополит А. Шептицький не зміг особисто приїхати через стан здоров'я.

Одразу ж після своєї єпископської хіротонії єпископ О. Стойка поїхав до Велеграда на черговий, уже шостий Унійний конгрес, що відбувався з 13 по 17 липня під головуванням оломоуцького архієпископа Леопольда Пречана. Цей конгрес був ювілейний, бо відбувався в 25-ту річницю першого Унійного конгресу, скликаного в 1907 р. під головуванням митрополита А. Шептицького. Через стан здоров'я архиєрей галицький не зміг відвідати цей захід, хоч і брав активну участь у його організації. З вітальним словом від митрополита виступив о. д-р Йосиф Сліпий³³⁸. Єпископ Олександр Стойка став одним з почесних голів конгресу.

Наступна подія, пов'язана з ім'ям митрополита А. Шептицького, чергова конференція греко-католицьких єпископів (9–16 листопада 1932 р. в Римі)³³⁹. Формально ця конференція відбулася під керівництвом архиєрея А. Шептицького й мала стати знаком подяки папі Пію ХІ за відкриття Папської семінарії святого Йосафата, де й відбулося перше засідання. Участь у конференції взяли більшість греко-католицьких єпископів (в тому числі й мукачівський єпископ О. Стойка, прашівський єпископ П. Гойдич та крижевацький єпископ Д. Нярадї), але сам митрополит знову не зміг бути присутній, обмежившись телеграмою з вітаннями всім учасникам³⁴⁰.

Папа звернувся до учасників конференції з теплими словами любові та поваги до всіх руських греко-католиків: «Тішуся, що бачу Вас, єпископів-пастирів того народу, що переживає такі важкі хвилі [...]. З особливою

³³⁷ Лист А. Стойки до А. Шептицького від 15.06.1932. *ЦДІАЛ*. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 30.

³³⁸ *Нива*. 1932. Число 7–8. С. 284–285.

³³⁹ *Нива*. 1932. Число 11. С. 416–417.

³⁴⁰ З Вічного міста. *Свобода*. 1932. Число 37. С. 1.

любов'ю звертаємо часто наші думки і наше серце в сторону Вашого славного народу і просимо Бога, творця всього добра, щоби зіслав на нього всі потрібні благодаті»³⁴¹. В майбутньому доля розпорядилася так, що ні цього разу, ні згодом митрополиту А. Шептицькому і єпископу О. Стойці не довелося зустрітись особисто.

Уже наступного, 1933 р., у Львові відбулися урочисті святкування з нагоди 150-річчя заснування Генеральної греко-католицької семінарії у Відні («Барбареуму»), яка готувала греко-католицьких священників і для Галичини, і для Мукачівської єпархії, і першим ректором якої був священник Мукачівської єпархії Михаїл Щавницький (з 1784 по 1787 рр.)³⁴². Ця подія не залишила байдужим і Мукачівського єпископа О. Стойку, який надіслав привітальну телеграму такого змісту: «По поводу великого юбилея сердечно витаю ту семинарію, которой первымъ ректоромъ былъ священникъ мукачевской епархіи и в которой воспитовалися наши славны предки. Vivat, floreat, crescat, епископъ Стойка, Ужгородъ»³⁴³.

За єпископства О. Стойки митрополита А. Шептицького стали помітно рідше згадувати в офіційній церковній пресі, хоча й не забували вітати його з ювілейними датами: «Мы только съ далека дивимеся на невычерпаемы енергіи и духовны силы патріаршого вѣку счастливо дождавшагося славного Князя церковного, цѣлымъ кат. свѣтомъ въ большой мѣрѣ уважаемого старика – Митрополита, великій духъ которого еще и теперь переможетъ тѣлесны недостатки тяжкой немощи – и щиро просиме для Него отъ Господа всемилостиваго дальшихъ люструмовъ и богатыхъ утѣхъ духовныхъ. На многая лѣта Владыко!»³⁴⁴.

Єпископ О. Стойка поринув у внутрішні справи єпархії, намагаючись вирішувати всі проблеми самостійно. Стосунки між церковними провінціями почали носити формальніший характер, зводячись в основному до офіційних

³⁴¹ Нива. 1932. Число 12. С. 456–457.

³⁴² 150 лѣтний юбилей гр. каѳ. дух. семінаріи въ Львовѣ. *Душпастырь*. 1933. Число 11–12. С. 322.

³⁴³ 150 лѣтний юбилей гр. каѳ. дух. семінаріи въ Львовѣ. С. 323.

³⁴⁴ Юбилей Высокопреосв. Митроп. гр. Андр. Шептицкого ЧСВВ. *Душпастырь*. 1935. Число 8–10. С. 157.

вітань зі святами. Проте владика О. Стойка, як і його попередник, демонстрував велику пошану до митрополита, як про це свідчать його листи-привітання³⁴⁵.

Але новий єпископ бачив майбутнє Підкарпатської Русі на засадах автономії, тому він і надалі виборював розширення прав греко-католиків від чехословацької влади. Ще напередодні єпископат Мукачівської єпархії завдяки старанням єпископа П. Гебея у 1928 р. підписав двосторонню угоду «*Modus vivendi*», укладену між Чехословаччиною та Ватиканом, за якою церковні кордони єпархії відповідали державним. Виходячи з цього, єпископ О. Стойка 2 вересня 1937 р. домігся виведення МГКЄ з-під юрисдикції Естергомського архієпископа, відтоді Мукачівська єпархія безпосередньо підпорядковується Римському престолу³⁴⁶. Також владика О. Стойка мав на меті створити на Підкарпатській Русі архієпископство, до якого мали ввійти Мукачівська, Пряшівська і новостворена Хустська єпархії³⁴⁷. Хоч Мукачівська єпархія при цьому і втрачала одинадцять приходів (які відходили до Румунії) і один – до Угорщини, але натомість отримала шість румунських і чотири від Гайдудорозької єпархії: у населених пунктах Добра, Лелесполяни, Середя і Земплін³⁴⁸. Цей план так і не вдалося втілити в життя. Як бачимо, на початку єпископства О. Стойки взаємини між провінціями ще були жвавими, але з часом їх динаміка пішла на спад.

Митрополита галицького запрошували до Підкарпатської Русі не тільки церковні діячі, але й місцева інтелігенція. У липні 1935 р. в Ужгороді відбувся 6-ий конгрес українського вчительства Підкарпатської Русі, на який був запрошений і митрополит Шептицький. Митрополит, знову ж таки, не мав змоги приїхати, але звернувся до учасників з духовними настановами: «В основу виховання молодіжі кладете дві великі ідеї – свідомий католицизм і

³⁴⁵ Привітання з Різдом Христовим єпископа мукачівського О. Стойки митрополиту галицькому А. Шептицькому від 3.01.1934. *ЦДІАЛ*. Ф. 358. Оп. Спр. 162. Арк. 35.

³⁴⁶ Новое установление границь епархий въ ЧС. *Душпастырь*. 1937. Число 9–10. С. 235.

³⁴⁷ Его Экселенция епикопъ Александеръ о первой этапъ «*Modus vivendi*». *Душпастырь*. 1937. Число 9–10. С. 237–238.

³⁴⁸ Новое установление границь епархий въ ЧС. *Душпастырь*. 1937. Число 9–10. С. 236.

свідомість нації, які разом себе доповняють і творять велику силу в життю народу. Тому щиро бажаю ці дві речі застосовувати в практиці, тоді наша нація стане на почеснім місці в родині культурних Народів Європи»³⁴⁹.

Митрополит галицький отримав запрошення також і на Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. від керівництва товариства «Просвіта» на Підкарпатській Русі – Юліана Брацайка, Юлія Ревая та Івана Романа³⁵⁰. До запрошення було додано програму з'їзду. Та архиєрей Андрей не зміг приїхати, ймовірно за все у зв'язку з погіршенням здоров'я.

Можемо стверджувати, що провідну роль у встановленні відносин між Галицькою митрополією і Мукачівською єпархією відігравав митрополит А. Шептицький. Якщо на початку його митрополичої діяльності приходилося знаходити вихід з конфліктних ситуацій (відстоювання церковнослов'янської мови богослужіння, проблеми з греко-католиками в діаспорі), але згодом з'явилася й спільна мета – захист і збереження східної греко-католицької церковної традиції. Утім, стосунки між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією розвивалися більше в контексті відносин: Мукачівська єпархія – Галицька митрополія – решта руських греко-католицьких церковних провінцій, аніж у двосторонньому порядку.

Ці взаємини виражалися в проведенні спільних унійних з'їздів, єпископських конференцій, богослужінь. Хоча були й приклади двосторонньої співпраці між Галицькою митрополією і Мукачівською єпархією, як-от реформа чину отців-василіан на Підкарпатті. Тривалий час митрополит Шептицький представляв інтереси Мукачівської єпархії в Римі. Можна з певністю сказати, що зв'язок між Галицькою митрополією і Мукачівською єпархією у період перебування А. Шептицького на митрополичому престолі майже не обривався (навіть коли територія Мукачівської єпархії була поділена).

³⁴⁹ До президії Учительської громади у Мукачеві. *ЦДІАЛ*. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 148. Арк. 89.

³⁵⁰ Запрошення від товариства «Просвіта» в Ужгороді митрополиту А. Шептицькому. *ЦДІАЛ*. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 78.

Найбільш плідними взаємини були за єпископства владики П. Гебея. Позаяк співпраця була продуктивною, а відносини жвавими як на офіційному, так і на особистісному рівнях. Ба більше, зустрічі між двома архиєреями були досить частими, а спілкування дружлюбним.

Не так легко склалися взаємини з владикою О. Стойкою (слід відмітити, взаємоповага між архиєреями завжди існувала). На це було декілька причин. У першу чергу, це і погіршення стану здоров'я митрополита, який вже майже не відвідував спільних заходів греко-католицьких архиєреїв, мали місце також розбіжності у політичних поглядах галицького митрополита і мукачівського єпископа.

Як видається, основна заслуга митрополита Андрея Шептицького (що стосується відносин Галицької митрополії і Мукачівської єпархії) – утвердження між ними християнської єдності, якої так прагнув митрополит. Це дало змогу, незважаючи на певні суперечності, перевести стосунки між греко-католиками обох церковних провінцій в площину, в якій вони набули якісно нового змісту. Це були повноцінні партнерські взаємини, націлені на співпрацю для зміцнення позицій ГКЦ в суспільстві. Такого успіху на цій ниві не досягав ніхто ні до митрополита Андрея Шептицького, ні після нього.

РОЗДІЛ 3
ОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ МІЖ ДУХОВЕНСТВОМ
МУКАЧІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ТА ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ
У 1938–1949 рр.

3.1. Активізація відносин між двома церковними провінціями в період автономної Підкарпатської Русі та Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939)

Можна стверджувати, що 20–30-ті рр. ХХ ст. були плідними у відносинах між Галицькою митрополією і Мукачівською єпархією, значною мірою завдяки митрополиту А. Шептицькому і закарпатським єпископам, зокрема П. Гебею. За період перебування на митрополичому престолі А. Шептицький разом з мукачівськими владиками провів чимало спільних заходів, націлених на зближення двох церковних провінцій. Можна вважати, що відбулися позитивні зрушення, але подальшому зближенню перешкодила Друга світова війна.

Окрім єпископів, митрополит А. Шептицький також підтримував стосунки з інтелігенцією Підкарпатської Русі. У другій половині 20-х рр. ХХ ст. однією з найвпливовіших політичних течій на Підкарпатській Русі була українофільська, провідним представником якої був греко-католицький священник А. Волошин. Як згадує у своїй праці Володимир Бірчак³⁵¹, у 1899 р. в Ужгороді давав концерт гурток молодіжного співочого товариства «Боян» зі Львова. Саме тоді А. Волошин познайомився з диригентом цього товариства П. Губчаком, який запросив його до Львова. Невдовзі після їх розмови А. Волошин побував у Львові, а повернувшись звідти почав передплачувати галицькі часописи «Діло», «Галичанин», «Письмо з Просвіти» та інші. Через кілька років А. Волошин удруге відвідав Львів і цього разу зав'язав товариські стосунки з істориком, етнографом, дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка доктором Гіядором Стрипським.

³⁵¹ Бірчак В. Августин Волошин: его жита и діяльність. Ужгород, 1924. С. 11–14.

Про його зустріч з митрополитом В. Бірчак не згадує, хоча таке припущення висловлює Микола Вегеш³⁵², посилаючись на спогади Августина Штефана. Втім, це припущення не підтвержене ні у В. Бірчака, ні в спогадах А. Штефана чи самого А. Волошина.

Однак не викликає сумніву той факт, що А. Волошин і митрополит А. Шептицький підтримували стосунки. Вже у 1921 р. Августин Волошин разом з своїми соратниками Михайлом Брацайком, Володимиром Бірчаком та Олексою Приходьком запрошували главу Галицької митрополії на відкриття першого Народного театру на Підкарпатській Русі³⁵³, проте митрополит не зміг відгукнутись на це запрошення. Архисрей А. Шептицький кілька разів надсилав А. Волошину привітання (наприклад, до 50-літнього ювілею)³⁵⁴ і висловив співчуття у зв'язку зі смертю дружини Ірини³⁵⁵. Однак немає підстав твердити про товариські відносини між двома церковними й громадськими діячами. Їх взаємини можна охарактеризувати як взаємоповагу та одностайність. Митрополит Андрей беззастережно підтримував ідею автономії Підкарпатської Русі, а також був одним з перших, хто привітав проголошення автономії в жовтні 1938 р. і відправив з цього приводу урочисте богослужіння в Соборі Святого Юра у Львові. Ось що А. Шептицький писав до А. Волошина: «Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливішим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексселенція обняли владу в Карпатській Україні.

[...] Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні молитви мої за Вашу Ексселенцію і за підданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас божою премудрістю з небес, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту»³⁵⁶.

³⁵² Бассараб В. І., Вегеш М. М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 2003. С. 97.

³⁵³ ЦДІАЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 408. Арк. 126.

³⁵⁴ ЦДІАЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 229. Арк. 123.

³⁵⁵ ЦДІАЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 229. Арк. 125.

³⁵⁶ Нова свобода. 1938. 30 листопада. С. 1.

Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. територію Підкарпатської Русі було поділено: одна частина відійшла під протекторат угорської влади, інша залишилась у складі Чехословаччини. Мукачівська греко-католицька єпархія також виявилася поділеною політичними кордонами. Єпископ О. Стойка залишився єпископом на території, що ввійшла до складу Угорщини (обіймала 35 парафій з містами Ужгород, Мукачево, Берегово), а 280 парафій з центром у Хусті залишилися без єпископа³⁵⁷. На думку владика О. Стойки, парафії, що опинились у Чехословаччині, мав очолити о. Людовік Мінь. Але крижевацький єпископ Діонісій Нярадї звернувся до кардинала Євгенія (Ежена) Тіссерана (секретаря Конгрегації Східних Церков), переконуючи, що не можна залишати «понад 400 тисяч вірників без єпископа»³⁵⁸. Звернення владика Д. Нярадї було підтримане і 15 листопада 1938 р. його призначено Апостольським адміністратором з безпосереднім підпорядкуванням цієї частини Мукачівської єпархії Римському престолу³⁵⁹.

З приводу такого рішення єпископ О. Стойка 29 листопада 1938 р. опублікував звернення «Духовенству и богобойнымъ вѣрникамъ богоспасаемой єпархїи Мукачевской въ Чешско-Словеской Републицѣ»³⁶⁰. У ньому він посилався на декрет №653/38 Конгрегації Східних Церков (підписаний секретарем Є. Тіссераном і ассесором Й. Цезаріні), за яким було призупинено його владу над парохіями, що знаходяться поза межами Угорщини. Єпископ О. Стойка зазначав, що з розумінням поставився до розпоряджень Апостольської столиці, підтверджуючи це словами:

³⁵⁷ Пекар А. Греко-католицька церква під час Карпатської України. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 303.

³⁵⁸ Вегеш М., Палінчак М. Релігія і церква в Карпатській Україні (1938–1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: міжнародні відносини. Ужгород : Видавничий дім Гельветика, 2018. Вип. 4. С. 91.

³⁵⁹ Божою милістю і благословенням Св. Апостольського Престола єпископ Крижевацький, Апостольський Візитатор з властю Апостольського Адміністратора для Єпархії мукачівської в Ч.С.Р. До Всечестного Духовенства і Вірних мукачівської єпархії в ЧС. Республіці. *Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці*. Хуст, 1938. Число 1. С. 1–4.

³⁶⁰ Сообщения епископа Стойки Александра духовенству и верующим Мукачевской епархии, проживающим на территории Чехословацкой республики о решении «Святой Конгрегации Восточной Церкви» о временном распространении на них юрисдикции епископа Крижевацкого Нярдия Дионисия в связи с решением Венского арбитража. *ДАЗО*. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 153. Арк. 1.

«...одночасно прошу прийняти з любов'ю Святим Отцем найласкавіше поставленого Вашого нового Архіпастыря, кому и я охотно буду на допомогу в адміністративних д'їлах, чтобы тамошное духовенство и парохіи не потерп'їли шкоды»³⁶¹.

Сам же єпископ Д. Нярадї дїзнався про своє новопризначення під час перебування у Римі, де він звітував про стан Крижевацької єпархії³⁶². Тож з Риму через Югославію він виїхав до Хуста, прибувши в місто 29 листопада 1938 р.³⁶³. Про свої перші враження від приїзду на Підкарпатську Русь та про майбутні плани владика Діонісій розповів в інтерв'ю місцевій газеті «Нова свобода»³⁶⁴. Єпископ свідчив про привітний прийом місцевим (навіть, проугорськи налаштованим) духовенством і висловлював свої сподівання щодо співпраці з священниками та вірними для «служіння українському народу», інакше «нехай виїжджають туди, куди хиляться їх симпатії»³⁶⁵.

Владика Д. Нярадї мав на меті: 1) реорганізувати єпархію Карпатської України, місце осідку єпископа перенести до столиці Карпатської України – Хуст; 2) провід греко-католицьким духовенством єпархії в культурно-освітній праці; 3) перенесення друкарні отців василіан з Ужгорода до Хуста; 4) організацію акції «Книжка для народу», що мала залучити населення краю до читання, створення релігійних кружків для роботи з молоддю; а також проведення антиалкогольних кампаній; 5) допомогу священнослужителів у боротьбі з бідністю та в економічному піднесенні краю шляхом впорядкування господарської праці на селі. Для цього потрібно, «щоб кожний священник був взірцевим духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і якнайточніше»³⁶⁶.

³⁶¹Сообщения епископа Стойки Александра духовенству и верующим Мукачевской епархии, проживающим на территории Чехословацкой республики о решении «Святой Конгрегации Восточной Церкви» о временном распространении на них юрисдикции епископа Крижевацкого Нярадия Дионисия в связи с решением Венского арбитража. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 153. Арк. 1.

³⁶²Коли духовенство проти народу, воно шкідливе й для Церкви. *Нова свобода*. 1939. Число 4. С. 4.

³⁶³Вегеш М., Палінчак М. Релігія і церква в Карпатській Україні (1938–1939 рр.). С. 92.

³⁶⁴Коли духовенство проти народу, воно шкідливе й для Церкви. *Нова свобода*. 1939. Число 4. С. 4.

³⁶⁵Коли духовенство проти народу, воно шкідливе й для Церкви. С. 4.

³⁶⁶Священник не сміє відтягатися від культурної праці. Карпатська Україна буде мати самостійний греко-католицький єпископат (розмова з владикою д-ром Д. Нярадїєм). *Нова свобода*. 1938. Число 130. С. 2.

За ініціативи владики Діонісія Няраді було створено Центральний комітет по святкуванню 950-ліття Хрещення Русі. Основні положення було взято з документа «Спільне Пастирське послання митрополита Андрея та Єпископату Галицької Церковної Провінції з нагоди 950-літ[нього] Ювілею Хрещення Русі-України»). На парафії видавалися матеріали (брошури, буклети, рекомендації тощо) для підготовки та організації заходів, приурочених до цієї події. Більшість видань були доставлені зі Львова, наприклад, збірник «З нами Бог» був присвячений проведенню ювілейних академій з нагоди 950-ліття Хрещення Русі-України або ювілейні проповіді на торжества під назвою «Цим знаком переможеш»³⁶⁷.

Духовенство почало втілювати програму єпископа, заснувавши в Хусті Товариство українських католицьких священників (ТУКС), перше засідання якого відбулося 12 січня 1939 р. під головуванням о. Стефана Решетила³⁶⁸. До складу ТУКС увійшло майже 20 молодих душпастирів: Василь Похил, Севастіян Сабол, Петро Погоріляк, Станканинець, Кирило Феделеш, Дмитро Попович, Петро Мигалка, Юрій Станинець, Карло Купар та інші. Основними напрямками роботи ТУКС були: ведення метрик українською мовою, догляд за дітьми-сиротами, відкриття нового новіціату сестер-василіанок, шпиталю, дівочого інтернату та інше.

Оскільки владики Д. Няраді завжди був близьким з митрополитом а А. Шептицьким, то й після свого новопризначення він продовжував підтримувати зв'язок з архиєреєм. Про це свідчать листи Няраді до Шептицького. Деякі з них привітального змісту: «Ваша Екселенціє! Нехай буде мені дозволено переслати найсердечніші желання за день св. Ангела з Карпатської України. Нехай Господь уділить Вашій Екселенції побачити у більшій мірі розвій того, що я тут тепер бачу... Для Вас і для цілої

³⁶⁷ Відозва до всіх деканських урядів. *Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці*. Хуст, 1938. Число 2. С. 13–14.

³⁶⁸ Збори Товариства Українських Католицьких Священників (ТУКС) у Хусті. *Нова свобода*. 1939. Число 8. С. 3.

митрополії пересилаю у своїй молитві до Господа о поміч...»³⁶⁹. В інших листах владика Д. Няраді звертається з проханнями, наприклад: «Щоби я міг ту положити добрі фундаменти ліпшої будучності українського народу, потрібні суть добрі підручники катехетичні... Усмілюся для того прохати Вашу Екселенцію щобиьсте дали вислати 100 – Божої науки по найнижчій ціні»³⁷⁰. Митрополит А. Шептицький у свою чергу допомагав і єпископу Д. Няраді, і А. Волошину як духовно, так і матеріально. Як бачимо, теплі людські взаємини були між цими двома архиєреями. Владика Діонісій щиро ділився з митрополитом Андреем як успіхами, так і невдачами, звертав до нього особисті прохання чи просив поради.

Отже, головним завданням крижевацького єпископа Діонісія Няраді в якості Апостольського адміністратора було забезпечити душпастирську та просвітницьку діяльність священників, а також опікуватися сиротинцями в Хусті та Севлюші. За декілька місяців перебування в Мукачівській єпархії єпископ Діонісій встиг оприлюднити кілька послань до духовенства, в тому числі «Батьківське зичливе слово до Впр. отців Душпастирів», в якому закликав священників утримуватися від протидержавної агітації, а проводити винятково душпастирську діяльність³⁷¹. На початку 1939 р. він здійснив пастирські відвідини у новостворений осідок новіціату сестер-василіанок та дівочої гімназії у Севлюші, а також у Боронявський монастир і село Драгово³⁷².

На жаль, багатьом планам владика Д. Няраді так і не судилося втілитися в життя. За досить короткий проміжок своєї пастирської діяльності як Апостольський адміністратор Мукачівської єпархії він зумів вибудувати власний напрям, який був націлений на розбудову єпархії, активне залучення духовенства до громадської, культурно-просвітницької роботи, особливо з

³⁶⁹ Лист єпископа Д. Няраді до митрополита А. Шептицького від 1.12.1938. *ЦДАЛ*. Ф.358. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 167.

³⁷⁰ Лист єпископа Д. Няраді до митрополита А. Шептицького від 1.12.1938. Арк. 168.

³⁷¹ Священник не сміє відтягатися від культурної праці. *Карпатська Україна* буде мати самостійний греко-католицький єпископат (розмова з владикою д-ром Д. Нярадіем). *Нова свобода*. 1938. Число 130. С. 3.

³⁷² Архіпастирські відвідини И. Ексц. Преосвященного Дионисия Нярадия. *Нова свобода*. 1939. Число 8. С. 4.

молоддю, а також благодійні акції. Керівництво єпархії в особі єпископа Д. Няраді тісно співпрацювало з автономним урядом Карпатської України, який очолював А. Волошин.

Щодо відносин між двома частинами Мукачівської єпархії, то ці взаємини неможливо назвати продуктивними. Інформації про співпрацю між єпископами Д. Няраді та О. Стойкою залишилось небагато. Владика Діонісій згадував про свої нечасті зустрічі з владикою Олександром і відмічав, що теми їх розмов завжди були на церковні, але аж ніяк не політичні³⁷³.

Щодо ставлення до єпископа О. Стойки в Карпатській Україні, то зустрічається кілька заміток у газеті «Нова свобода», в яких постать Олександра подано у негативному світлі. В одній з них під назвою «Терор Шандора Стойки», мовиться, що в Ужгородській семінарії залишилось тільки 18 слухачів, а 44 відправлено додому саме з огляду на їхнє українське походження³⁷⁴. Хоча єпископ О. Стойка ще в жовтні 1938 р. назвав А. Волошина «батьком народу»³⁷⁵ і провів святкову літургію за Карпатську Україну, але цей його крок не був позитивно сприйнятий ні прихильниками А. Волошина, ні угорською владою. Головний редактор «Нової свободи» Василь Гренджа-Донський у своїх спогадах принизливо називає владика Олександра Стойку «Александриком», який «робить це з вирахування, з кон'юнктури...»³⁷⁶. Однак, маємо сміливість припустити, що єпископ Олександр Стойка все ж не лукавив, позаяк продовжив своє спілкування з Августином Волошином і після його еміграції до Праги.

В Галичині позитивно сприйняли звістку про проголошення незалежності Карпатської України 15 травня 1939 р., про що згадали у газеті «Нива»: «Радіємо, що в моменті, коли будується нове життя українського

³⁷³ Священник не сміє відтягатися від культурної праці. Карпатська Україна буде мати самостійний греко-католицький єпископат (розмова з владикою д-ром Д. Нарядієм). *Нова свобода*. 1938. Число 130. С. 2.

³⁷⁴ Терор Шандора Стойки. *Нова свобода*. 1939. Число 2. С. 5.

³⁷⁵ Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина та національно-політична ідентичність греко-католицьких і православних священників Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Науковий вісник УжНУ*. Серія: історія. Ужгород, 2005. Вип. 13. С. 57.

³⁷⁶ Гренджа-Донський В. С. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Вашингтон, 1987. С. 43

Закарпаття, на чолі його Уряду став такий стійкий і такий безкомпромісовий національно-церковний діяч, яким є о. прел. Августин Волошин. Віримо, що під його мудрою кермою Карпатська Україна, – найкращий дарунок, що його Бог дав Українському Народови на Ювілей 950-ліття його хрещення, – отой «поранений брат», загоїть криваві рани та увійде на правильний шлях свого національного розвитку, що там буде знівечене все штучне, протинародне, імпортоване чужинцями і таке шкідливе національному організмови»³⁷⁷.

Після ліквідації Карпатської України угорськими військами 15–18 березня 1939 р. колись розділені частини Мукачівської єпархії знову об'єднали. Угорську владу не влаштовувала кандидатура владики Діонісія Няраді як Апостольського адміністратора, тому його разом із о. Стефаном Решетилем 24 березня 1939 р. було відвезено до Будапешта, а звідти за клопотанням Апостольського нунція Анджело Ротти вони повернулися до Загребу³⁷⁸. Відтоді єдиним мукачівським єпископом став О. Стойка.

Таким чином, період 1938–1939 рр. був насичений різноманітними подіями. Важка політична ситуація, яка передувала початку Другій світовій війні наклала відбиток на становище Мукачівської єпархії, яка була розділена на дві частини, мала двох управлінців – єпископа О. Стойку з центром в Ужгороді та Апостольським адміністратором Д. Няраді з центром в Хусті. Обидва архиєреї були націлені на розбудову єпархії, але робили це незалежно один від одного. Єпископ Д. Няраді продовжував підтримувати дружні стосунки з митрополитом галицьким А. Шептицьким, чого не можна сказати про владику О. Стойку. Потрібно зауважити, що за короткий період свого перебування в Карпатській Україні єпископ Д. Няраді зумів налагодити функціонування єпархії, добре виконував пастирські обов'язки, покладені на нього Апостольським Престолом, розпочав видання «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці», розширив мережу освітніх і

³⁷⁷ Український гр.- кат. священник став головою уряду. *Нива*. 1938. Число 11. С. 418.

³⁷⁸ Пекар А. Греко-католицька церква під час Карпатської України. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 307.

культурних закладів. В той же час, владика Олександр Стойка так само з гідністю прийняв рішення про поділ Мукачівської єпархії і продовжив свою єпископську діяльність на приналежних під його юрисдикцію парафіях. На нашу думку, обидва архиєреї в першу чергу дбали про своїх вірних, їх духовне, часто навіть матеріальне становище, зумівши при цьому долати суперечності.

3.2. Стосунки між священниками двох церковних провінцій в умовах окупаційних режимів та радянського звільнення (1939–1945)

Після того, як у березні 1939 р. угорські війська зайняли всю територію Підкарпатської Русі, члени автономного уряду Карпатської України емігрували, угорським урядом було призначено нових керівників. В період з 22 березня по 17 липня 1939 р. керівником військової адміністрації краю був начальник угорської військової адміністрації дивізійний генерал Бейла Новакович, а «урядовим комісаром щодо звільнених територій Підкарпаття з переважним проживанням русинського населення» був призначений греко-католицький священник Юлій Марина³⁷⁹.

Станом на березень 1939 р. в МГКЄ нараховувалося 315 парафій, 460 церков, 8 монастирів, 355 священників і 85 ченців та чорниць, а також 412 тис. вірників³⁸⁰. Водночас близько 50 парафій Мукачівської єпархії опинилося в кордонах Словацької республіки (була утворена 14 березня 1939 р.). Вже 13 квітня 1939 р. для них Апостольський Престол затвердив Апостольську адміністрацію на чолі з Пряшівським єпископом Павлом Гойдичем³⁸¹.

Церковні діячі Мукачівської єпархії брали активну участь у політичному та громадському житті краю: в обох палатах Державних зборів

³⁷⁹ Фенич В. Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького та православного духовенства Закарпаття (березень 1939 – жовтень 1944). *Карпатика*. Ужгород, 2002. Вип. 20. С. 63.

³⁸⁰ Маркус В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945–1950-х рр. Париж, 1962. С. 6.

³⁸¹ Пекар А. Греко-католицька церква за мадярської окупації. *Карпатський край*. 1996. № 8–12. С. 62.

(парламенту) Угорщини нараховувалося 26 депутатів, серед яких значна частина була греко-католицьким духовенством. В різні періоди це були: єпископ Олександр Стойка, д-р Стефан Фенцик, д-р Євгеній Ортутай, канонік Олександр Ільницький та д-р Юлій Марина, о. Петро Дем'янович, титулярний канонік Іван Рабар із Великих Лучок, архідиякон Рудольф Кабацій із Середнього, а також Ф. Кампо і Е. Бокшай³⁸².

Хоч часто між священниками були ідейні розбіжності щодо подальшої долі краю, але вони змогли об'єднати зусилля і в січні 1941 р. заснували культурно-просвітницьке товариство «Подкарпатське общество наук»³⁸³. Ініціаторами заснування товариства були єпископ О. Стойка, каноніки О. Ільницький та Ю. Марина. Основним напрямом діяльності товариства було визначено розвиток науки і культури краю, підтримка місцевої еліти, із застереженням щодо участі його членів у політичній діяльності. Першим головою товариства був обраний академік Угорської академії наук Антал Годинка. У червні 1942 р. його на цій посаді замінив канонік Олександр Ільницький (його заступником став Іринеї Кондратович)³⁸⁴. Товариство мало свої періодичні видання: часопис «Литературна Недѣля» та народознавчий журнал «Руська Молодежь» (ред. І. Гарайда), науковий кварталник «Зоря-Најнал» (гол. редактор Іринеї Кондратович)³⁸⁵. Це було одне з небагатьох товариств, що здійснювало активну видавничу та просвітницьку діяльність.

Позаяк владику Д. Няряді було вивезено за межі Карпатської України, єдиним єпископом Мукачівської єпархії залишався О. Стойка, який не полишав надії добитися її автономії. Угорська влада навпаки мала намір повернути МГКЄ під протекторат Егерського архиєпископства, тому на мукачівського єпископа замість владики О. Стойки розглядалася кандидатура архиєпископа А. Паппа³⁸⁶. Після переговорів у Римі єпископ О. Стойка все ж

³⁸² Фенич В. Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького та православного духовенства Закарпаття (березень 1939 – жовтень 1944). С. 63.

³⁸³ Зоря-Најнал. Ужгород, 1941. Роч. 1. Число 1–2. С. 185.

³⁸⁴ Новый председатель Подкарпатского Общества Наукъ. *Литературна недѣля*. 1942 5 іюля. С. 121–123.

³⁸⁵ Фенич В. Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького та православного духовенства Закарпаття (березень 1939 – жовтень 1944). С. 63.

³⁸⁶ Пекар А. Греко-католицька церква під час Карпатської України. Р. 306.

був призначений Апостольським адміністратором Мукачівської єпархії, що відповідно до угорської Конституції означало його членство у Верхній палаті парламенту³⁸⁷.

Спочатку Угорська держава прагнула встановити тотальний контроль над релігійними громадами, все ж пізніше змушена була його лібералізувати. Явної релігійної чи національної дискримінації не було³⁸⁸. Місцеві релігійні громади не були в опозиції до уряду, натомість набули сприятливі умови розвитку, звісно, якщо вони не порушували законодавство.

Однак стосовно василіанських ченців угорська влада виявляла упередженість. Планувалося об'єднати всі василіанські монастирі, що знаходилися на території Угорщини в одну провінцію, осідком якої мав стати Маріяповчанський монастир з провінціалом о. Леонтієм Йосифом Долгим, і мали бути три осередки: монастирями провінції, в яких перебували русини, мав опікуватися Антоній Августин Станинець, для угорців – Варфоломій Василь Дудаш, для румунів – Атанасій Аврелій Максим³⁸⁹. Але єпископ О. Стойка твердо відстоював позиції самостійності монахів ЧСВВ.

Перші утиски василіан розпочалися вже 18 березня 1939 р., коли угорськими жандармами було здійснено обшук в Імстичівському монастирі. В результаті цього його настоятель П. Котович перейшов до Мукачівського монастиря, а потім був вимушений залишити територію краю; згодом він був призначений на місійну працю до Канади³⁹⁰. Більшість монахів ЧСВВ як от Христофор Миськів (Малоберезнянський монастир) були змушені емігрувати через Румунію до Югославії, а саме в Руський Керестур (там вже було понад 400 галичан та закарпатців, які втекли з окупованого краю). Христофор Миськів разом з іншими створили комітет допомоги для біженців, який мав

³⁸⁷ Мазурок І. О. Владно-конфесійні відносини на Закарпатті у 1939–1944 рр.: історико-правовий аспект. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 149.

³⁸⁸ Мазурок І. О. Владно-конфесійні відносини на Закарпатті у 1939–1944 рр. С. 151.

³⁸⁹ Циркуляр єпархії Мукачівської VI/1940 МГКЄ від 27.12.1940. *Особистий архів о. Даниїла Бендаса*. С. 43.

³⁹⁰ Життєпис о. Петра Котовича, ЧСВВ (1873–1955). *Записки ЧСВВ*. XI (1982). С. 508.

прихильність югославського уряду, і допомагав монахам роз'їхатися по різним куточкам світу³⁹¹.

У лютому 1941 р. повторилася прикра ситуація з отцями-василіанами, але на цей раз в монастирі на Чернечій горі. Про це у своїх спогадах розповідає М. Малинич ЧСВВ: «о. Теодозій Легеза, який завідував порядком проведення богослужінь видав попередження, щоб не вживати українську мову при церковнослужінні, тільки місцеву. Після декількох попереджень 4 лютого 1941 р. о. Теодозій вже прийшов з поліціантами, нас арештували і відвезли в Ужгород, де вже були інші отці. Допит проводили з 4 по 12 лютого, відносилися дуже толерантно. 11 лютого нас відвезли до в'язниці у Будапешт, зняли опис, а далі привели до єзуїтського монастиря. Було всього дев'ять ченців: Полікарп Лозан, Йосип Завадяк, Антоній Станканинець, Іван Сотмарій, Іван Сідней, Дмитро Дребітко, Антоній Мондик, Богдан Мересій. Там потримали два тижні, потім старших відправили в Трансільванію, молодших – в Угорщину з надією на перевиховання»³⁹². Як бачимо, василіани були переслідувані владою за вживання української мови і часто їх дії розцінювали як антидержавні.

Ця подія не залишилася поза увагою єпископа Олександра, який доклав чималих зусиль для звільнення монахів. 6 лютого 1941 р. владика О. Стойка пише листа до єпископа Гайдудорозької єпархії М. Дудаша з проханням «допомогти як в ім'я Церкви, так і заради свого чину, деякі члени якого потрапили у складну ситуацію, цим піддаючи небезпеці всю спільноту»³⁹³. Також просить владика Міклоша про приїзд до Ужгорода разом з провінціалом Л. Долгим, щоб спільно допомогти монахам, поки не пізно. З відповіддю владика М. Дудаш не забарився, він сам належав до цього Чину і, звісно, турбувався долею монахів. Вже 8 лютого 1941 р. у своєму листі до єпископа Олександра він пише:

³⁹¹ Фенич В., Цапулич О. Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії Чину св. Василя Великого на Закарпатті / УжНУ. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2004. С. 94.

³⁹² Інтерв'ю з Мелетій Малинич, 27.10.1994, Закарпатська обл., м. Свалява. *АИЦ*. Ф.П1. Оп. 1. Спр. 430.

³⁹³ Лист єпископу Міклошу Дудашу від єпископа Олександра Стойки від 06.02.1941. *ДАЗО*. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 2.

«Із здивуванням та біллю дізнався про поведінку деяких членів Чину і неприємну ситуацію, яка трапилася. Провінцій Долгий попередив мене і на його запрошення я виїхав у Маря Повчу. Він і його попередник сказали, що попереджали цих осіб, якби вони слухалися з відданістю, то цього б не трапилося. Я, бачачи серйозність та небезпечність ситуації, запропонував керівництву Чину свою підтримку та допомогу. Згідно з домовленістю, я із землі Сейкеї поїду в Будапешт, більше того, якщо є необхідність, готовий поїхати і до Естергому. Провінцій о. П. Козьма хоче провести переговори з Вашим Преосвященством і з інформацією у вівторок будемо вирушати до Ужгорода. Так ми вчора домовилися в Марія Повчі. У відданих молитвах та найщирішою повагою, єпископ Міклош»³⁹⁴.

Протоігумен Л. Долгий 7 лютого 1941 р. вже особисто звертається до єпископа О. Стойки «як до щирого прихильника нашого Чину» з проханням про допомогу та підтримку у відповідних владних структурах³⁹⁵. Провінціал дуже переживав за подальше становище всього ЧСВВ і підкреслював, що керівництво Чину не знало про дії підозрюваних. Єпископи О. Стойка та М. Дудаш прикладали всіх зусиль, щоб звільнити отців-василіан. Також ієрархи намагалися забезпечити ув'язненим монахам якомога комфортне перебування в монастирі Будапешта (через каноніка Миколу Крайняка просили, щоб надали належні умови для проживання та забезпечили одягом та церковною літературою для ведення богослужіння старослов'янською мовою)³⁹⁶. Як бачимо, всі спільні заходи церковних діячів були націлені на якнайшвидше звільнення арештованих ченців.

Більше року тривало листування єпископів з Регентським комісаром Підкарпатської території та Міністерством внутрішніх справ Угорщини. І тільки в березні 1942 р. було досягнуто домовленості щодо умов звільнення ченців за безпосереднього втручання папського нунція, що перебував у

³⁹⁴ Лист єпископа Міклоша Дудаша до єпископа Олександра Стойки від 08.02.1941. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 4.

³⁹⁵ Лист о. Л. Долгія до єпископа О. Стойки від 07.02.1941. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 3.

³⁹⁶ Телеграма до каноніка Крайняка. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 7.

Будапешті. Згадані нами архиєреї надіслали кожен особисто, а потім і одну спільну заяву на ім'я очільника Міністерства внутрішніх справ Ф. Керестеш-Фішера, в якій зобов'язувалися виконати умови Апостольського нунція Анджело Ротта (від 14 березня 1942 р. №7032/42)³⁹⁷ та регентського комісара Підкарпатської території Вілмоша Пала Томчані, що стосувались місць перебування отців-василіан після їх звільнення. Вони мають бути розселені там, де головують щирі «прихильники державницької ідеї Угорщини», а також «у подальшому не відправляти ні звільнених з-під інтернації, ні інших членів ЧСВВ не відправляти на навчання, чи з будь-яких інших причин до Галичини»³⁹⁸. В спільній заяві трьох архиєреїв від 21 березня 1942 р. було вказано наступне: «На основі наших заяв дуже просимо Ваше панство, щоб дев'ятьох отців було звільнено і дозволено повернутися до Підкарпаття»³⁹⁹.

Посередником між архиєреями та урядовими установами був згадуваний нами В. П. Томчані. З його листування з єпископом О. Стойкою можна зробити висновок, що в них були не просто офіційні взаємини, але й дружні. Вже 27 березня 1942 р. П. Томчані надсилає відповідь владиці О. Стойці:

«Ваші офіційні заяви я особисто передав міністру внутрішніх справ і тепер вже не буде перешкод тому, щоб згадані 9 монахів могли повернутися. Однак, поки немає наказу п. міністра, нам потрібно знати, у яких монастирях вони будуть жити і хто буде їх провінціями. Прошу терміново з'ясувати це питання, адже наказ міністра з'явиться тільки після того, як ми отримаємо і перевіримо цю інформацію.

Так само просимо, якщо ці отці будуть змінювати місце перебування, нас треба буде повідомити. Також вважаю за необхідне, щоб монахи після звільнення поїхали до Ужгорода і Ти зі своєю авторитетністю їм пояснив

³⁹⁷ Заява єпископів М. Дудаша, О. Стойки та протоігумена Л. Долгія від 21.03.1942. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 10.

³⁹⁸ Офіційна заява о. Л. Долгія від 21 березня 1942 року. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 9.

³⁹⁹ Лист-заява до міністра внутрішніх справ від єп. Ол. Стойки, М. Дудаша та о. Л. Долгія від 21.03.1942. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 10.

правила поведінки. Дуже радий, що нам вдалося вирішити це питання і сподіваюсь, отці-василіани будуть вдячні»⁴⁰⁰.

Уже 9 квітня 1941 р. Л. Долгий надав точний список розселення монахів у монастирях «Провінції Василіанського Чину св. Йосафата в Угорщині» (така назва закріпилася з 25 листопада 1940 р.): 1) у Мукачівський монастир до провінція М. Євчака направлялися оо. Богдан Мересій, Антоній Мондик, Діонісій Дребітко; 2) у Малоберезнянський до провінція М. Сабова – Мелетій Малинич; 3) у Імстичівський монастир до провінція Д. Жатковича – Іван Сідей; 4) у Хуст-Боронявський монастир до провінція М. Шепи – Йосиф Завадяк; 5) у Марія-Повчанський монастир до провінція Л. Долгого – Антон Станканинець, Іван Сатмарій, Полікарп Лозан⁴⁰¹.

Цей факт підтверджує у своєму листі і єпископ О. Стойка: «В цих монастирях головують не просто віддані патріоти, а прямо кажучи справжні угорські керівники. Тільки в Хуст-Боронявському русин, якому не тільки з церковної, але й з державницької точки зору можна довірятись, у чому я переконався на власному досвіді»⁴⁰². Таким чином, спільними зусиллями в серпні 1942 р. вище згаданих отців-василіан було звільнено і скеровано на нові місця призначення під нагляд угорських ченців. Їм було дозволено займатися душпастирською та місійною діяльністю, брати участь у церковних відпустах та масових заходах⁴⁰³.

Отже, завдяки злагодженим і послідовним діям єпископів О. Стойки та М. Дудаша, а також провінція Л. Долгого вдалося не тільки звільнити отців-василіан, але їм також було надано можливість надалі займатися душпастирською діяльністю. Звісно, прийшлося піти на деякі поступки з угорською владою, але в результаті ченці повернулися до монашого життя.

⁴⁰⁰ Лист урядово уповноваженого П. Томчани до єпископа О. Стойки від 27.03.1942. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 16.

⁴⁰¹ Лист о. Л. Долгія від 9.04.1942. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 19.

⁴⁰² Лист єп. Ол. Стойки до урядового уповноваженого П. Томчани від 09.04.1942 року. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 374. Арк. 20.

⁴⁰³ Циркуляр єпархії Мукачівської П/1942 від 08.02.1942. Особистий архів о. Даниїла Бендаса. С. 28.

Єпископ О. Стойка також відгукувався і на прохання А. Волошина, який на той час вже перебував в еміграції в Празі. Останній в червні 1941 р. звернувся до владики Олександра з приводу допомоги для Хустського сиротинця, який вже був на межі закриття⁴⁰⁴. Єпископ О. Стойка безпосередньо повідомив про цю проблему регентському комісару Підкарпатської території Міклошу Козмі, який в свою чергу, виділив матеріальну допомогу для підтримки подальшої життєдіяльності сиротинця⁴⁰⁵. Цей факт свідчить про налагоджені відносини між А. Волошином і владикою О. Стойкою, а також про те, що обоє не були байдужими до долі своїх вірних.

31 травня 1943 р. після тривалої хвороби помирає владика О. Стойка. На часи його єпископства випало чимало випробувань, але він намагався підтримувати душпастирів та вірників як духовно, так і матеріально. Всі пастирські послання єпископа О. Стойки закликали до єдності, любові та підтримки у важкі часи війни, що він неодноразово довів своїми справами⁴⁰⁶.

Уже 2 червня 1943 р. Капітула Мукачівської греко-католицької єпархії обирає каноніка Олександра Ільницького капітулярним вікарієм⁴⁰⁷. Цю посаду він обіймав до 11 грудня 1944 р., позаяк Папа призначив єпископа Гайдудорозької єпархії М. Дудаша Апостольським адміністратором Мукачівської греко-католицької єпархії⁴⁰⁸.

У квітні 1944 р., враховуючи складність ситуації, а саме воєнні дії на території краю, єпископом М. Дудашем було видано вказівки духовенству Мукачівської єпархії: дозволялося проводити Літургію в будь-якій хаті чи іншому придатному для цього приміщенні, в цивільному одязі, без золотої

⁴⁰⁴ Прошення Волошина Августа о перемещении Хустского церковного детского приюта в гор. Ужгород и сообщение епископа игуменьи женского монастыря Чина Василия Великого об указании материальной помощи регентским комиссаром Подкарпатской территории Хустскому приюту. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 529. Арк. 1–2.

⁴⁰⁵ Прошення Волошина Августа о перемещении Хустского церковного детского приюта в гор. Ужгород и сообщение епископа игуменьи женского монастыря Чина Василия Великого об указании материальной помощи регентским комиссаром Подкарпатской территории Хустскому приюту. Арк. 5.

⁴⁰⁶ Циркуляр єпархії Мукачівської II. 1941. *Особистий архів о. Даниїла Бендаса*. С. 17.

⁴⁰⁷ Циркуляр єпархії Мукачівської IV. 1943. *Особистий архів о. Даниїла Бендаса*. С. 1

⁴⁰⁸ Циркуляр єпархії Мукачівської II. 1944. *Особистий архів о. Даниїла Бендаса*. С. 1.

чаші та дискоса; можна було для Причастя використовувати звичайний хліб; священник мав мати при собі малий літургійник, а ще краще знати напам'ять Літургію св. Іоана Златоустого; дозволялося уділяти таїнство Причастя поза межами храму⁴⁰⁹.

У Галичині таку «інструкцію» під назвою «Головні правила сучасного душпастирства» було видано ще в 1941 р. під авторством Й. Сліпого⁴¹⁰. Головним завданням священника за цією «інструкцією» визначалося бути «Добрим Пастирем», спасати душі навіть ціною свого життя, богослужіння дозволялося відправляти в будь-якому пристойному місці, без помічників і без літургійного одягу⁴¹¹. Вже в кінці 1944 р. цю брошурку роздавали священникам у митрополичій консисторії у Львові⁴¹². Чи саме ці вказівки лягли в основу Циркуляру мукачівського єпископа М. Дудаша нам невідомо, але однозначно спостерігається схожість. Вже в 1944 р. для архиєреїв обох церковних провінцій було зрозуміло, що духовенство ГКЦ потрібно готувати до непростих умов діяльності.

Позаяк владиці М. Дудашу було важко управляти одночасно двома єпархіями, 8 вересня 1944 р. папа Пій XII призначив Георгія Теодора Ромжу (1944–1947) титулярним єпископом Апійським та владикою-ординарієм Мукачівської єпархії (є відомості про копію листа Апостольського нунція у Будапешті А. Ротта примасові-кардиналу Угорщини Юстиніану Шереді про рішення Святого Престолу за №12048/44 від 16 вересня 1944 р. щодо іменування о. Т. Ромжі єпископом)⁴¹³. Його хіротонія відбулася 24 вересня 1944 р. в Кафедральному соборі Ужгорода⁴¹⁴.

Активні бойові дії, що велися на територіях обох церковних провінцій унеможливлювали взаємини між ними на рівні інституцій. Про це свідчать випадки особистих звернень галицьких священників-біженців до

⁴⁰⁹ Циркуляр єпархії Мукачівської Число 1242. 1944. *Особистий архів о. Даниїла Бендаса*. С. 1.

⁴¹⁰ Говера І. Літургія увязненої Церкви. *Літургія підпільної Церкви*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 119.

⁴¹¹ Говера І. Літургія увязненої Церкви. С. 121.

⁴¹² Гуркіна С. Напередодні офіційної ліквідації: душпастирська діяльність митрополита Йосифа Сліпого в листопаді 1944 – квітні 1945 року. *Ковчег*. Львів: УКУ, 2015. Число 7. С. 327.

⁴¹³ Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів, 2001. С. 78.

⁴¹⁴ Циркуляр єпархії Мукачівської МГКЄ V. 1944. *Особистий архів о. Даниїла Бендаса*. С. 22.

мукачівських єпископів про тимчасове місце проживання і працевлаштування. З тих, що збереглися, документальних підтверджень в період з 1944 по 1945 рр. звернулося шість священників і у кожного з них була своя трагічна історія.

Перший з них о. Володимир Пилипець, парох с. Ослави Станиславівської області, який втратив матір, дружину і трьох дітей, а також все своє майно. Священник просив Мукачівського владика про тимчасовий притулок⁴¹⁵. Але в червні 1944 р. приходять відповідь від Головного управління каноніків єпископської резиденції про те, що єпископ вже звертався до МВС Угорщини з проханням прийняти біженців з Галичини, на що отримав категоричну відмову, мотивованою воєнним станом⁴¹⁶.

Зі схожим проханням до єпископа звернувся у серпні 1944 р. о. Микола Угорчак (також із Станиславівської дієцезії), який опинився в Угорщині у таборі для біженців у м. Шаторуйгелі⁴¹⁷. Його церква згоріла, а він був евакуйований. Незважаючи на всі клопотання владики перед владою, йому також відповіли категоричною відмовою. Також іншим священникам-біженцям були надані відмови від угорської влади, яка пояснювала своє рішення тим, що про них має подбати Німеччина⁴¹⁸. «Ми не в змозі допомогти у Вашій важкій ситуації, бо Вас як біженця серед русинів в душпастирській роботі асимілювати не можна і на угорській території немає сенсу. Ви допоможете Матері-Церкви, якщо будете займатися душпастирською роботою серед Ваших братів-біженців з Галичини»⁴¹⁹, – ось така відповідь була дана М. Угорчаку тодішнім мукачівським владикою М. Дудашем.

Таким чином, нам невідомі факти про надання притулку для галицьких священників-біженців за цього єпископа. Можемо припустити, що єпископ М. Дудаш, отримавши негативні відповіді від угорської влади щодо даного

⁴¹⁵ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 991. Арк. 2.

⁴¹⁶ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 991. Арк. 3.

⁴¹⁷ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 991. Арк. 8–10.

⁴¹⁸ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 991. Арк. 9.

⁴¹⁹ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 991. Арк. 11.

питання і, пам'ятаючи нещодавні події з арештами монахів-василіан, вирішив не ризикувати і не приймати для служіння в Мукачівській єпархії галицьких священників.

Інші галицькі священники почали повертатися з Австрії та Німеччини у серпні 1945 р. у зв'язку з репатріацією – оо. Степан Антонишин, Андрій Дубицький, Йосиф Чубатий та Ілля Янковський. Цього разу в середині серпня 1945 р. священники самостійно добралися до Мукачева, маючи на меті далі поїхати в Галичину, що їм не вдалося зробити через пошкоджений тунель⁴²⁰. Так співпало, що 28 серпня на Свято Успіння Богородиці, як завжди, до Мукачева на відпуст приїжджав єпископ, на той час ним був Т. Ромжа. Дізнавшись про це, священники направилися до нього з проханням про подальше працевлаштування⁴²¹. Вже 31 серпня 1945 р. згадані нами отці прибули до владики Т. Ромжі на прийом, сподіваючись бути влаштованими на службу в парафії Мукачівської єпархії. Єпископ відразу ж дав позитивну відповідь, невідкладно призначивши їх на парафії: С. Антонишина – у село Княгиня Великоберезнянського округу, Й. Чубатого – с. Майдан Міжгірського району, І. Янковського та А. Дубицького – с. Смереково Великоберезнянського округу⁴²².

На жаль, саме згадані нами галицькі священники одні з перших були арештовані радянськими органами державної безпеки в липні 1948 р. У листопаді того ж 1948 р. за «приналежність до антирадянської Організації українських націоналістів» душпастирів було засуджено до 10 років позбавлення волі по статті 54.4 КК УРСР⁴²³. Подальша доля арештованих священників невідома.

⁴²⁰ Дело № 1987 по обвинению Гомичко Ф. И., Чубатого Й., Даниловича М. С., Янковського И. И., Тичка Е.Н. в пр. пр. ст. ст. 54-I и 54-II УК УССР. 01.07.1948 – 10.11.1948. Т. 1. *Архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. С-5354. Арк. 185.

⁴²¹ Дело № 2042 по обвинению Антонишина Стефана Васильевича в пр. пр. ст. ст. 54-10 ч. I УК УССР. 08.09.1948 – 01.11.1948. Т. 1. *Архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 2016-С. Арк. 28.

⁴²² Там само. Арк. 28.

⁴²³ Дело № 2042 по обвинению Антонишина Стефана Васильевича в пр. пр. ст. ст. 54-10 ч. I УК УССР. 08.09.1948 – 01.11.1948. Т. 1. *Архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 2016-С. Арк. 148; Дело № 1987 по обвинению Гомичко Ф. И., Чубатого Й., Даниловича М. С., Янковського И. И., Тичка Е.Н. в пр. пр. ст. ст. 54-I и 54-II УК УССР. 01.07.1948 – 10.11.1948. Т. 1. *Архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. С-5354. Арк. 262.

Попри всі негаразди, греко-католики по обидва боки Карпат склали більшість у порівнянні з віруючими інших релігій. Про це свідчать наступні дані:

– перед початком Другої світової війни в Галичині налічувалося 2387 парафій і 3,6 млн. вірних, 2352 єпархіальних священники, 31 чоловічий і 121 жіночий монастирі і чернечі дома⁴²⁴;

– в 1941 р. на Підкарпатті нараховувалося 412 901 греко-католиків (61,9%), 144 659 православних (17,2%), 80 598 іудеїв (12,1%), 39 818 (6,0%) римо-католиків, 14 825 (2,2%) реформатів, 1858 (0,2%) євангелістів та 2842 (2,2%) віруючих інших конфесій⁴²⁵.

Незважаючи на це, офіційні відносини між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією в силу певних історичних обставин не здійснювалися, контакти підтримувалися саме завдяки особистісним взаєминам між кліром обох провінцій. Мукачівські єпископи О. Стойка та Т. Ромжа проявили справжню пасторську опіку щодо своїх «олтарних братів», допомагаючи їм у скрутні часи. Як нами вже згадувалося, владика О. Стойка допомагав у звільненні заарештованих угорською владою монахів-василіан, а єпископ Т. Ромжа надав прихисток галицьким священникам, які не змогли повернутися додому з таборів для біженців після закінчення Другої світової війни.

На долю обох церковних провінцій випали окупація, активні бойові дії та зміна влади. Церква в ці складні часи пробувала всіляко підтримувати населення, паралельно борючись за власне існування.

Священнослужителі окрім душпастирської діяльності також займалися громадською, науковою, культурно-просвітницькою, а часто і політичною діяльністю. При цьому було багато ідеологічних розбіжностей щодо майбутнього як МГКЄ, так і краю в цілому. Щодо відносин між церковними

⁴²⁴ «До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви». Львів, 2012. С. 9.

⁴²⁵ Botlik J. Hármás kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest : Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997. Old. 256.

провінціями, то кожна з них мали вирішувати свої проблеми, тому для активної співпраці не було ні сприятливих умов, ні можливостей.

3.3. Радянська церковна політика, вплив Львівського «собору» та роль протоієрея Гавриїла Костельника в ліквідації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті (1945–1949)

Одна із найтрагічніших сторінок в історії Греко-Католицької Церкви – її ліквідація радянською владою. Звісно, офіційно вона оцінювалась радянською пропагандою як історичне «воз'єднання» з материнською церквою. В двох церковних провінціях процеси ліквідації ГКЦ відбувалися з деякими відмінностями.

Історично так склалося, що Галичина, населення якої зазнало переслідувань за свої релігійні переконання внаслідок радянської денонсації Західної України, раніше зіткнулася з процесом відстоювання власної церковної традиції. Вже з вересня 1939 р. сталінський режим почав розробляти плани щодо спочатку дискредитації ГКЦ та її приєднання до РПЦ, потім повної ліквідації. Про це свідчить той факт, що в офіційних документах СРСР щодо ГКЦ знову з'явилося поняття «уніатська церква». Гавриїл Костельник досить детально описав негативні зміни, що відбувались тоді у галицькому суспільстві, в якому розпочалась: антирелігійна пропаганда, навішування образливих ярликів на священників, заборона на уроки релігії і тому подібне⁴²⁶

Попри ідейну дискримінацію духовенства з боку влади, населення виявляло ще більшу шану до Церкви та її служителів: «Все це робило враження, що люди почали шанувати й цінити релігійну культуру, як великий скарб, власне за часів, коли звисла над нею смертельна загроза»⁴²⁷. Тож для підготовки проекту ліквідації ГКЦ радянська влада звернулася до

⁴²⁶ Костельник Г. Большевицька релігійна політика в Західній Україні. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2011. Число 22. С. 79–80.

⁴²⁷ Костельник Г. Большевицька релігійна політика в Західній Україні. С. 81.

нової риторики, називаючи священників «агентами Ватикану», УГКЦ – осередком підтримки націоналістичного руху.

Місію підготовки до ліквідації Церкви режим поклав на спецслужби, якими все було розроблено до деталей. Оскільки Церква в СРСР завжди була упосліджена і чимало православних священників пройшло через арешти і в'язниці, радянський режим з недовірою ставився до РПЦ. Тому її ієрархія спочатку не залучалась у цей процес. Ситуація змінилася після обрання в лютому 1945 р. Алексія I (Симанського) главою РПЦ, який в квітні цього року зустрівся з головою радянського уряду Йосифом Сталіним. Внаслідок потеплінь у відносинах між владою і РПЦ остання отримала можливість відновити деякі форми своєї діяльності: зокрема, у створенні мережі недільних шкіл, видавництва, просуванні значення Московського патріархату на міжнародній арені. РПЦ відновила канонічні зв'язки з усіма православними автокефальними церквами, за винятком Грецької, а юрисдикцію Московського патріарха визнали три митрополити, 17 єпископів, 285 православних парафій за межами СРСР⁴²⁸.

Ще 12 листопада 1944 р., після смерті митрополита А. Шептицького, провід над Галицькою митрополією перебрав на себе Й. Сліпий⁴²⁹. Він спробував продовжити справу свого попередника щодо налагодження відносин з владою, щоб врегулювати статус ГКЦ в Радянській державі⁴³⁰. У грудні 1944 р. митрополит Й. Сліпий відправив делегацію священників ГКЦ до Києва та Москви (склад якої затверджував ще митрополит Андрей). Цими делегатами були канонік Гавриїл Костельник, доктор філософії, настоятель Преображенської церкви у Львові; Іван Котів, секретар митрополита і радник Митрополичої Консисторії та ієромонах Герман (Григорій) Будзінський,

⁴²⁸ Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: історичний нарис Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2001. С. 27.

⁴²⁹ Сліпий Й. Спомини / ред. І. Дацько, М. Горяча. Вид. 2. Львів – Рим, 2014. С. 329.

⁴³⁰ Гуркіна С. Напередодні офіційної ліквідації. С. 330.

студит, як перекладач з російської мови. Главою делегації було призначено архімандрита Климентія Шептицького, рідного брата митрополита Андрея⁴³¹.

У Києві священникам не вдалося вирішити жодного важливого питання, тому в Москві при зустрічі з Уповноваженим Ради у справах релігійних культур при РНК СРСР І. В. Полянським вони передали йому два листи від покійного митрополита А. Шептицького та діючого архієрея Й. Сліпого адресовані Й. Сталіну. Ними був переданий також меморандум з низкою запитань щодо правового статусу ГКЦ в СРСР (із вимогами гарантій прав для Церкви, викладених на основі Конкордату 1925 р. між урядом Польської Республіки й Римським престолом). Делегати передали під час зустрічі 100 тис. рублів для Червоного Хреста⁴³². Однак і ця зустріч виявилась безрезультатною у плані налагодження відносин ГКЦ і радянської влади, оскільки план з ліквідації Церкви вже був розроблений і в березні 1945 р. починав втілюватися в життя.

Хоча керівник ЦК КП(б)У Микита Хрущов форсував процес ліквідації ГКЦ, він почався в квітні 1945 р. із замовної статті проти Церкви та духовенства письменника Ярослава Галана «З хрестом чи ножем» у львівській газеті «Вільна Україна», яка вийшла 8 квітня⁴³³. Через декілька днів, в ніч з 11 на 12 квітня, все вище духовенство Галицької митрополії (єпископи: Микола Чарнецький, Микита Будка у Львові, Григорій Хомишин та помічний єпископ Іван Латишевський в Станиславові, а також старший брат А. Шептицького – К. Шептицький, на чолі з митрополитом Й. Сліпим, було ув'язнене⁴³⁴. В листопаді 1945 р. про цю подію та арешт духовних лідерів мільйонів вірних, а також про кампанію радянської влади з ліквідації

⁴³¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / перекл. з англ. Н. Кочан; за ред. О. Турія. Львів, 2005. С. 78.

⁴³² Пребывание в Москве делегации греко-католической (униатской) церкви. *Закарпатська правда*. 10.01.1945. С. 4.

⁴³³ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Львів, 2005. С. 95.

⁴³⁴ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Львів, 2005. С. 100; Сліпий Й. Спомини. Вид. 2.; ред. І. Дацько, М. Горяча Львів – Рим, 2014. С. 157.

ГКЦ та насильницького приєднання греко-католиків до РПЦ⁴³⁵ було повідомлено в газеті «Catholic Herald».

З числа духовенства було обрано осіб, основним завданням яких було переконати максимальну кількість душпастирів та вірян у необхідності відновлення історичної справедливості та «повернення ГКЦ в лоно Матері-Церкви». 28 травня 1945 р. було сформовано Ініціативну групу на чолі з настоятелем Преображенського храму у Львові Г. Костельником. До її складу ввійшли доктор Михайло Мельник (генеральний вікарій Дрогобицької єпархії) та о. Антоній Пельвецький (представник від Станиславівської єпархії)⁴³⁶.

Після завершення всіх підготовчих моментів роботи Ініціативної групи 8–10 березня 1946 р. у Львові у Соборі Святого Юра було зібрано неканонічний собор, на якому були присутні призначені напередодні цієї події владою єпископи Антоній Пельвецький і Михаїл Мельник (висвячені в лютому 1946 р. у Києві Патріаршим Екзархом всієї України Митрополитом Київським і Галицьким РПЦ Іоанном (Соколовим), єпископом Львівським і Тернопільським РПЦ Макарієм (Оксюком), єпископом Мукачівським і Ужгородським Нестором (Сидоруком) і єпископом Волинським і Рівненським РПЦ Варлаамом (Борисовичем))⁴³⁷. Учасниками цього псевдособору були представники РПЦ – керуючий справами Українського екзархату РПЦ митрофорний протоієрей Костянтин Ружицький, єпископ Львівський і Тернопільський Макарій (Оксюк), єпископ Мукачівський Нестор (Сидорук) і Київський митрополит Йоан (Соколов), а також 216 священників, деканів та представників кліру з нещодавно створених трьох православних єпархій – Львівської, Самбірсько-Дрогобицької і Станиславської та 19 мирян⁴³⁸. Зрозуміло, що «собор» не мав нічого

⁴³⁵ Soviet arrest Greek Catholic bishops east of Curson line. *Catholic Herald*. 16.11.1945. P. 1.

⁴³⁶ Директива УНКДБ по Львівській області райвіділам НКДБ щодо проведення заходів у зв'язку із зверненням Ініціативної групи з возз'єднання УГКЦ з РПЦ до греко-католицького духовенства. *Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*. Київ, 2006. Т. II. С. 6.

⁴³⁷ «До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви». Львів, 2012. С. 15.

⁴³⁸ Боцюрок Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). С. 130–164.

спільного з церковними канонами, позаяк всі єрархи Галицької митрополії були арештовані, а це була заздалегідь спланована акція радянськими органами держбезпеки. На нашу думку, до греко-католицьких священників, які взяли участь у цьому заході було застосовано методи тиску та залякування.

Ще напередодні проведення «акту возз'єднання» ГКЦ з РПЦ в Галичині 2 березня 1945 р. у Києві мукачівський православний єпископ Нестор Сидорук висловився з приводу майбутнього Львівського «собору»: «Надеюсь, что когда воссоединение пройдет в Галиции, это послужит сигналом к началу того же у нас, в Закарпатской Украине»⁴³⁹. Греко-католикам Закарпаття Львівський псевдособор влада представляла як дійство, з якого потрібно брати приклад.

На Закарпатті радянська влада розпочала процес ліквідації ГКЦ більш обережно, враховуючи свою неповну обізнаність з регіоном та специфіку краю. На це було декілька причин: по-перше, край ніколи раніше не належав СРСР, був багатонаціональний та поліконфесійний;⁴⁴⁰; по-друге, між греко-католиками та православними на Підкарпатській Русі були серйозні протистояння майже 20 років, що ускладнювало проведення процесу приєднання до РПЦ⁴⁴¹; по-третє, православна Мукачівсько-Пряшівська єпархія до жовтня 1945 р. перебувала в юрисдикції Сербської Православної Церкви, тому спочатку православних Закарпаття потрібно було підпорядкувати РПЦ⁴⁴².

Ще у жовтні 1944 р. МГКЄ мала 5 архидияконатів, 32 деканати, 280 парафій. Також на її території було 459 храмів, в яких служили 354 священники (93% з яких мали вищу богословську освіту, натомість із 150 православних священнослужителів тільки троє мали вищу духовну

⁴³⁹ Витяг із доповідної записки наркома держбезпеки УРСР С. Савченка до НКДБ СРСР про хід підготовки до Собору УГКЦ. *Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*. Київ, 2006. Т. II. С. 572–573.

⁴⁴⁰ Новое установление границь епархий въ ЧС. *Душпастырць*. 1937. Число 9–10. С. 235.

⁴⁴¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). С. 185.

⁴⁴² Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 рр. *Ковчег*. Львів, 2000. Число 2. С. 291.

освіту і 24 – середню), 35 ченців-василіан, 50 черниць і 85 семінаристів, в приватній власності єпархії перебувало 16 тис. га землі (православна Церква володіла всього 47 га землі)⁴⁴³. Як бачимо за статистичними даними, незважаючи на те, що чехословацька влада всіляко підтримувала Православну Церкву, ГКЦ продовжувала зберігати панівну позицію в Закарпатті.

З огляду на міцні позиції та авторитет ГКЦ у регіоні, Православна Церква у Закарпатті ініціювала звернення проросійськи налаштованого православного духовенства до Й. Сталіна. В листі від 18 листопада 1944 р. за підписом заступника єпископа й адміністратора Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії ігумена Феофана Сабова та ігумена Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза Хустського району архімандрита Олексія Кабалука йшлося про те, що буцімто місцеве населення пов'язує свою долю тільки в складі СРСР⁴⁴⁴. Листи про необхідність підтримки Православної Церкви надходили і на адресу голів Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Георгія Карпова та при РНК УРСР Павла Ходченка.

Не обійшлося без активної пропаганди проти МГКЄ в місцевих ЗМІ. Спочатку, враховуючи авторитет ГКЦ і єпископа Т. Ромжі серед місцевого населення, влада спробувала заручитися їх підтримкою. Для прикладу, на сторінках газети «Закарпатської правди» зазначалося про візит єпископа Т. Ромжі у супроводі каноніка О. Хіри та єпископського секретаря О. Ільницького до голови Народної ради Закарпатської України Івана Туряниці. І вказувалось, що буцімто візит мав на меті запевнити про бажання представників Церкви встановити більш тісний зв'язок з Народною радою, а також допомогти у здійсненні бажання місцевого населення про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (натомість, інформацію про таку розмову – єпископом було спростовано)⁴⁴⁵.

⁴⁴³ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946. Київ, 1998. С. 337.

⁴⁴⁴ Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2010. Вип. 36. С.284.

⁴⁴⁵ Закарпатська правда. 12.01.1945. Число 5 (32). С. 1.

Здебільшого духовенство було відокремленим від політичного життя, але греко-католицькі священники Закарпаття були проти його приєднання до УРСР, вбачаючи майбутнє своїх краю та єпархії в складі Чехословаччини⁴⁴⁶.

А щодо популяризації православ'я в Закарпатті, то в замітці в «Закарпатській правді» про відвідування Москви делегацією православного духовенства на чолі з о. Феофаном Сабовим 7–13 грудня 1944 р. запевнялось: «І всюди нас зустрічали як рідних, з щирою любов'ю, великою пошаною і повагою»⁴⁴⁷. Ф. Сабов висловився про бажання православних Закарпаття приєднатися до РПЦ попросив у нової влади-«визволителів» допомогу в справі у «поверненні своїх» храмів, майна та земель від ГКЦ до «Карпато-Руської Православної Церкви»⁴⁴⁸.

На сторінках «Закарпатської правди» згадано було і про делегацію ГКЦ до Уповноваженого Ради в справах релігійних культів при РНК СРСР І. Полянського 21 грудня 1944 р. у складі К. Шептицького, Г. Костельника, І. Котіва та Г. Будзинського⁴⁴⁹. Про цей факт було згадано головою Народної Ради Іваном Туряницею під час його зустрічі з єпископом Т. Ромжею для спонукання до поїздки в Москву. І. Туряниця наголосив, що потрібно брати приклад з «сусідніх галицьких єпархій» та «патріотичної діяльності православних священників»⁴⁵⁰.

Зрозумівши, що владика Т. Ромжа не йде на співпрацю з владою, її риторика щодо греко-католиків Закарпаття була змінена. На початку 1945 р. у органах держбезпеки визрів план ліквідації МГКЄ. Спочатку планувалося приєднати її до Галицької митрополії і потім провести так зване «возз'єднання» з РПЦ. Для реалізації цього плану планувалося використати владика Т. Ромжу і каноніка О. Хіру, які мали здійснити декілька візитів до

⁴⁴⁶ Маркусь В. Нищення ГКЦ в Мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. *Записки НТШ*. Том 169. Париж, 1962. С. 393.

⁴⁴⁷ Закарпатська правда. 03.01.1945. Число 1. С. 1.

⁴⁴⁸ Закарпатська правда. 03.01.1945. Число 1. С. 1.

⁴⁴⁹ Закарпатська правда. 10.01.1945. С. 4.

⁴⁵⁰ Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. Львів, 2001. С. 92.

Львова з проханням про об'єднання. Однак цей проєкт було відкинуто, тому влада вибрала метод «повзучої ліквідації» Церкви⁴⁵¹.

В березні 1945 р. з'явився «Декрет Про вільну зміну релігії» Народної Ради Закарпатської України, в якому зазначалось про можливість відмови будь-якої людини від релігії або про заміну однієї релігії на іншу, що могло бути здійснено відповідною реєстрацією у державних органах влади⁴⁵². У засобах масової інформації того часу надавалася перевага публікаціям, які викривали «злочинну діяльність» ГКЦ та її співпрацю з угорськими і німецькими властями. Розпочалися арешти та вербовка з середовища греко-католицького духовенства Мукачівської єпархії. 2 лютого 1945 р. ув'язнено першого греко-католицького священника Петра Дем'яновича, якого було названо «шпигуном в рясі» і розстріляно 23 квітня цього ж року (у Великодну п'ятницю)⁴⁵³. 8 березня 1945 р. було заарештовано каноніка О. Ільницького, якого засудили до 20 років каторжних робіт⁴⁵⁴, та д-ра Стефана Фенцика, якому, з огляду на його популярність, пропонували стати православним єпископом, щоб здійснити «місію возз'єднання» ГКЦ з РПЦ. Після категоричної відмови він був засуджений до страти (вирок виконано в березні 1946 р.)⁴⁵⁵.

Як бачимо, починаючи з перших тижнів приходу радянської влади на Закарпаття, були спроби заручитися підтримкою впливової на той час в краї ГКЦ. Однак, єпископ Т. Ромжа одразу дав зрозуміти, що не готовий до співпраці з владою, при цьому вів себе стримано і дипломатично, щоб не давати підстав для будь-яких звинувачень.

27 квітня 1945 р. в Ужгороді було створено Управління у справах культів при Народній Раді Закарпатської України, яке мало контролювати всі

⁴⁵¹ Феніч В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною. Ужгород : Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007. С. 7–21.

⁴⁵² Постанова Народної Ради Закарпатської України про вільну зміну релігії. *Закарпатська правда*. 24.03.1945. С. 4.

⁴⁵³ Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті. С. 291.

⁴⁵⁴ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 105.

⁴⁵⁵ Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті. С. 292.

церковні справи регіону, в тому числі вирішення майнових питань (насамперед, у справі відчуження церковного майна і земель на користь держави, застосування податкового тиску)⁴⁵⁶. До функцій управління входив також негласний збір компрометуючого матеріалу на працівників державних органів влади, міліції, членів партійних організацій, які проявляли лояльне ставлення до ГКЦ. Це був ще один з методів обмеження прав греко-католицьких громад.

Для греко-католиків Закарпаття протистояння з православними за храми тягнулась ще з часів Чехословаччини. У 20–30-х рр. ХХ ст. Православна Церква в краї отримувала негласну підтримку чехословацької влади, частими були випадки передачі храмів і майна від греко-католиків православним. З приходом радянської влади випадки насильницького відбирання храмів від однієї громади до іншої тільки почастишали. За період з жовтня 1944 до другої половини 1946рр. до православ'я від ГКЦ перейшли 63 парафії, але із священників – жоден.

Створити щось на кшталт Ініціативної групи, яка спричинилась до проведення Львівського псевдособору, у Закарпатті не вдалося, на роль православного єпископа, який би зрадив ГКЦ, ніхто не погоджувався, ні д-р Стефан Фенцик, ні канонік о. Олександр Хіра. Влада навіть не змогла знайти МГКЄ такого провідного лідера як Г. Костельник. В січні 1946 р. органами держбезпеки була відкрита агентурна справа «Крестоносцы», завдяки якій було встановлено пильне стеження за єпископом Теодором Ромжею, Миколою Мурані, Ференцом Мішкольці, яких вважали «агентами Ватикану»⁴⁵⁷.

Найбільший тиск на МГКЄ з боку влади відбувся після так званого Львівського «собору». Звісно, відомості про нього і репресії, яких зазнала внаслідок цього Галицька митрополія доходили до духовенства Закарпаття. Це підтверджують спогади о. Ігнатія Сіксяя, в яких він свідчить, що ще

⁴⁵⁶ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946. Київ, 1998. С. 341, 343.

⁴⁵⁷ Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949. Київ, 2019. С. 57.

єпископ М. Дудаш у 1944 р. попереджав священників МГКЄ про труднощі, які їх очікують після приходу радянської влади, звісно, найбільшим страхом для закарпатського греко-католицького духовенства була перспектива такого ж «возз'єднання» з РПЦ як в Галичині⁴⁵⁸.

Вкрай негативно про так званий «собор» у Львові висловився і О. Хіра: «Перехід галицьких уніатів у православ'я було здійснено під тиском, так як в СРСР свобода релігій заключається в тому, що можна дзвонити в дзвони зранку до вечера... На Галицький собор зібралось 20 ренегатів і декілька священнослужителів по вимушеності НКВД, обрали одруженого єпископа Костельника і винесли рішення про відхід Риму»⁴⁵⁹. Події в Галичині насправді тільки згуртували священників МГКЄ, а єпископ Т. Ромжа, аналізуючи матеріали «возз'єднання» ГКЦ з РПЦ в Галичині, закликав своїх душпастирів «проявляти стійкість»⁴⁶⁰.

У 1946 р. до Ужгорода прибув Григорій Катунін, заступник Уповноваженого Ради у справах РПЦ при РНК СРСР в УРСР для вивчення ситуації в МГКЄ. Ним було відмічено, що вона, з огляду на церковні та національні особливості краю, є досить специфічною⁴⁶¹. У звіті Г. Катуніна від 20 травня 1946 р. зазначалось, що в у Закарпатській області діяло лише 152 православні парафії і 141 священник (114 з яких не мали жодної богословської освіти). В той же час налічувалося 399 греко-католицьких парафій, 320 душпастирів, з яких 93% мали вищу богословську освіту⁴⁶². Отже, незважаючи на шалений тиск, Греко-Католицька Церква й далі, залишалася впливовою у краї становила серйозну конкуренцію Православній Церкві, що зумовило рішучі дії влади, спрямовані на її ліквідацію.

⁴⁵⁸ Інтерв'ю з о. Ігнатієм Сіксаєм від 23.09.1995, м. Мукачево, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В. *АІІЦ*. Ф. П1. Оп. 1. Спр. 616.

⁴⁵⁹ Витяг із доповідної записки МДБ УРСР до МДБ СРСР про оперативну роботу щодо греко-католицької церкви на Закарпатті. 6 червня 1946 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Київ, 2019. С. 57.

⁴⁶⁰ Витяг із доповідної записки МДБ УРСР до МДБ СРСР про оперативну роботу щодо греко-католицької церкви на Закарпатті. 6 червня 1946 року. С. 74.

⁴⁶¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). С. 191.

⁴⁶² Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). С. 191.

Г. Катунін також мав зустріч з єпископом Т. Ромжею, щоб схилити його очолити рух за «возз'єднання» з православними⁴⁶³. Але позиція єпископа залишалася непорушною. Скільки не було проведено розмов щодо співпраці різних представників влади з молодим владикою, Т. Ромжа делікатно, але категорично відмовлявся⁴⁶⁴ (див. Додаток Е).

Після його відмови на Закарпатті розпочалися демонстративні судові процеси над священниками-«коллаборантами», звинувачуваними в «антирадянській діяльності»⁴⁶⁵. Це все було зроблено з метою дискредитації греко-католицького духовенства та тиску на самого владика.

Голові Ініціативної групи у Львові д-ру Г. Костельнику було доручено написати антикатолицьку статтю у львівському «Православному єпархіальному віснику». У ній мала гостро критикуватися ГКЦ на Закарпатті та Мукачівська капітула⁴⁶⁶. Спецслужбами була організована також місіонерська робота галицьких священників серед греко-католицького духовенства і вірних МГКЄ щодо їх переходу в РПЦ. Вони мали проводити Літургію за «уніатським» обрядом (крім згадування папи римського), цим самим доводячи вірним, що перехід на православ'я не є зміною віросповідання⁴⁶⁷.

Ці дії викликали занепокоєння в середовищі греко-католицького духовенства МГКЄ. У доповідній записці МДБ УРСР «Про агентурно-оперативну роботу по лінії греко-католицької уніатської церкви в Закарпатській області УРСР» від 6 червня 1946 р. зазначалося: «...єпископ Ромжа і капітула греко-католицької єпархії Закарпатської області вживають активних заходів по недопущенню розповсюдження серед духовенства і

⁴⁶³ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). С. 192.

⁴⁶⁴ Інтерв'ю з о. Елемиром Ортутаєм від 05.10.1993, м. Ужгород, Закарпатської обл. Інтерв'юєр Зінгалов В. АИЦ. Ф. П1. Оп.1. Спр. 204.

⁴⁶⁵ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). С. 192.

⁴⁶⁶ Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949. Київ, 2019. С. 61.

⁴⁶⁷ Інтерв'ю з о. Іллею Сидором від 30.08.2012, с. Сільце, Іршавського району, Закарпатської обл. Інтерв'юєр М. Майороші. *Особистий архів М. Майороші*. Ф.2. Оп. 1. Спр. 1.

віруючих рішень Собору про ліквідацію унії і про возз'єднання уніатської церкви західних областей України з православною»⁴⁶⁸.

У те, що Львівський псевдособор відбувся за згодою священства і вірних Галичини, на Закарпатті мало хто вірив. Так, канонік О. Хіра твердив: «Перехід галицьких уніатів в православ'я здійснено під тиском... Лондонське радіо передало повідомлення Ватикана, який відкидає відречення Галицької уніатської церкви від Риму, а священники Галичини залишились вірними Риму»⁴⁶⁹. Однак, уже в липні 1946 р. влада запланувала провести низку заходів по ліквідації МГКЄ, зокрема передачу її головних храмів православним громадам, арешт єпископа та членів капітули, пропаганду рішень Львівського «собору» і скликання подібного на Закарпатті⁴⁷⁰.

Попри адміністративний тиск владика Т. Ромжа не здавався до останнього подиху. Повний ентузіазму єпископ боровся за незалежність своєї Церкви дозволеними методами: часто здійснював пастирські візити на парафії, звертався із листами-клопотаннями до різних владних інстанцій щодо відновлення порушених прав громад. Він був добре обізнаний у всіх сферах життя єпархії, потребах вірних та продовжував морально підтримувати духовенство. Владика, не зважаючи на різного роду обставини, проявляв стійкість, надихаючи цим інших. Як доказ можна привести виписки з доповідної записки про оперативну роботу в червні 1946 р.: «Ромжа, під загрозою позбавлення сану, строго наказав кожному уніатському священнику не приймати ніякої участі в зібраннях та інших заходах, які в будь-якій мірі направлені на возз'єднання. У випадку насильного примусу переходу до православ'я, публічно протестувати і посилатися на надану Сталінською Конституцією свободу віросповідання, у випадку примусу і умовлянь про

⁴⁶⁸ Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949. Київ, 2019. С. 68.

⁴⁶⁹ Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949. С. 69.

⁴⁷⁰ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих.. С. 34.

перехід в православ'я з боку органів держбезпеки рішуче протестувати і чинити опір, навіть під загрозою арешту чи смерті»⁴⁷¹.

В МГКЄ продовжували відбуватися святкові богослужіння з великою кількістю духовенства та вірних. Так, 10 червня 1946 р. відбулася архиєрейська Літургія за участю 38 священників та 20 тис. вірних з різних куточків Закарпатської області⁴⁷². Також владика видав постанову не брати з вірних пожертвувань за проведення різних обрядів. І це давало свої плоди. У наступних доповідних записках мовиться про те, що Католицька Церква знову зміцнює свої позиції. Діяльність ієрархії МГКЄ дозволяє стверджувати, що іноді навіть на одній особистості може триматися вся церковна спільнота єпархії.

Незважаючи на труднощі та переслідування владика Т. Ромжа не тільки продовжував боротися за свою Церкву, але й гідно виконував єпископські обов'язки. Влітку 1946 р. ним було висвячено двох семінаристів з Галичини⁴⁷³. Також Т. Ромжа запевнив, що готовий приймати на навчання семінаристів з Галичини і надалі. У одній з доповідних записок від 6 червня 1946 р. згадується про зустріч єпископа Т. Ромжі з «невідомим монахом Львівського монастиря ЧСВВ»⁴⁷⁴. Монах розповів владичі Теодору про тиск на галицьких греко-католицьких священників з боку органів МДБ для спонукання їх до переходу у православ'я, а також закликав закарпатське духовенство до спротиву, адже саме так вбачав можливість зберегти власну церковну традицію⁴⁷⁵.

У вересні 1946 р. в Ужгороді єпископ Т. Ромжа приймає о. Йосифа Кладочного з Галичини з рекомендаційним листом від архимандрита

⁴⁷¹ Витяг із доповідної записки МДБ УРСР до МДБ СРСР про оперативну роботу щодо греко-католицької церкви на Закарпатті. 6 червня 1946 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Київ, 2019. С. 73.

⁴⁷² Витяг із доповідної записки МДБ УРСР до МДБ СРСР про оперативну роботу у червні 1946 року. 16 липня 1946 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Київ, 2019. С. 84.

⁴⁷³ Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: життя і смерть єпископа. Львів, 2001. С. 141.

⁴⁷⁴ Витяг із доповідної записки МДБ УРСР до МДБ СРСР про оперативну роботу щодо греко-католицької церкви на Закарпатті. 6 червня 1946 року. С. 73.

⁴⁷⁵ Витяг із доповідної записки МДБ УРСР до МДБ СРСР про оперативну роботу щодо греко-католицької церкви на Закарпатті. 6 червня 1946 року. С. 73.

К. Шептицького⁴⁷⁶. Галицькі архиєреї мали надію, що єпископ Т. Ромжа, маючи зв'язок з Ватиканом, зможе їм допомогти передати листа у Рим. Адже на цей момент владика Теодор залишився єдиним діючим греко-католицьким єпископом на всій території УРСР. На жаль, владика Теодор був змушений відмовити, позаяк сам не мав ніяких контактів з Ватиканом. Мало того, він передбачав можливість свого арешту радянською владою, але не боявся цього⁴⁷⁷.

Про можливий арешт єпископа Т. Ромжі є відомості у західній католицькій пресі за листопад 1946 р. Авторитетне інформагенство «Catholic Herald» повідомляло, що вже втретє «арештовано» останнього греко-католицького єпископа, бо два попередні арешти не відбулись через відсутність доказів його якоїсь провини перед владою⁴⁷⁸. Насправді єпископа Т. Ромжу викликали на допити, але не арештовували.

Все більшу підтримку від влади отримувала місцева Православна Церква. Так, постановою Ради Міністрів СРСР від 29 травня 1946 р. «Про православні монастирі» надавався дозвіл православним монастирям користуватися землею, займатися тваринництвом та різними промислами. А 12 серпня 1946 р. Радою Міністрів УРСР прийнято рішення про передачу головних монастирів МГКЄ разом з майном у користування РПЦ. Ішлося про монастирі в Ужгороді, на Чернечій горі в Мукачеві, Боронявський, Імстичівський та Малоберезнянський монастирі⁴⁷⁹. 21 серпня того ж року Закарпатською обласною радою було прийнято ухвалу про націоналізацію церковних і монастирських земель, а також садів та виноградників, завдяки яким забезпечувалося вино для Євхаристії. Владика Т. Ромжа продовжував свої звернення до керівництва області та республіки, в яких протестував

⁴⁷⁶ Гуркіна С. В. Українська Греко-Католицька Церква і Ватикан: спроба контактів у 1944–1949 рр. URL: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-i-vatikan-sprobi-kontaktiv-u-1944-1949-rr_n43833 (дата звернення: 12.03.2020)

⁴⁷⁷ Гуркіна С. В. Українська Греко-Католицька Церква і Ватикан: спроба контактів у 1944–1949 рр.

⁴⁷⁸ The Last Ruthenian Bishop Arrested. *Catholic Herald*. 15.11.1946. P. 1.

⁴⁷⁹ Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття. Ужгород, 1999. С. 16, 17.

проти цього. 25 жовтня 1946 р. він звернувся з листом до М. Хрущова, щоб той виніс «справедливе» рішення по цій ухвалі 21 серпня 1946 р. інакше духовенство не зможе забезпечити відправи обрядів⁴⁸⁰.

Навіть попри підтримку радянської влади чисельність православних громад в області зростала дуже повільно. Керівник Мукачівсько-Ужгородської єпархії РПЦ єпископ Нестор (Сидорук) скаржився до державних органів на неприязне ставлення до православних як з боку греко-католицького духовенства, так і вірян⁴⁸¹. Тоді було прийнято рішення прискорити процес ліквідації МГКЄ. У березні 1947 р. відбулася спроба створити Ініціативні групи, але вже з місцевої світської та церковної інтелігенції. Це завдання було покладено на директора Ужгородського державного музею Петра Сову. Однак після кількох невдалих зборів, групи так і не було створено. Тоді було прийнято рішення розпочати жорсткий наступ на Церкву та духовенство з погрозами арештів. На 1 липня 1947 р. було заарештовано вже 16 духовних осіб⁴⁸².

Д-ра Гавриїла Костельника із Закарпаттям пов'язувала давня історія. Так як він народився в Руському Керестурі в середовищі бачванських русинів (на той момент це Австро-Угорщина, сьогодні Сербія), де було і багато вихідців з Угорської Русі, то на початку своєї діяльності Г. Костельник навіть хотів подати творчий доробок на друк в тижневик «Неділя», але йому відмовили через мову написання поезії (бачванською говіркою)⁴⁸³. Це було його перше розчарування і невизнання інтелігенцією Закарпаття, він почав встановлювати контакти з елітою Галичини. Як відомо, саме у Львові він працював і творив, при цьому ніколи не полишав поза увагою Закарпаття. Як доказ, про цей регіон він згадував у своїй доповіді, підготовленій в листопаді 1944 р. У ній він схвалював «незрівнянний героїзм Радянського Союзу», завдяки чому навіть Закарпатська Україна, яка тисячу років поневірялася в

⁴⁸⁰ Лисенко О. Церковне життя в Україні, 1943–1946 рр. Київ, 1998. С. 348.

⁴⁸¹ Сердюк Н., Стеценко С. Трагедія через триста років. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Київ, 2019. С. 18–19.

⁴⁸² Сердюк Н., Стеценко С. Трагедія через триста років. С. 23.

⁴⁸³ Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : зб. наук. праць. Львів; Ужгород : Гражда, 2007. С. 21.

мадярському ярмі визволена з-під тисячолітнього ярма Угорщини»⁴⁸⁴. Також одним з основних завдань «Львівського собору», за словами Г. Костельника, було викликати хвилю невдоволення проти Ватикану, зокрема і в Закарпатті⁴⁸⁵.

Після того, як Г. Костельник відвідав Закарпаття у серпні 1947 р. і побував на Успенському відпусті у Мукачеві⁴⁸⁶, вже у вересні 1947 р. він написав реферат «Про бажане возз'єднання Греко-Католицької Церкви в Закарпатській області з РПЦ». У ньому він переконливо називає духовенство МГКЄ «сфанатизованим», яке нібито і закликає вірних віддавати життя за свою «єдино-спасенну» віру⁴⁸⁷.

Г. Костельник згадує у рефераті про свій візит на Закарпаття і розмову з каноніком О. Хірою, називає його «затурканим католиком», бо «не можна з ним ані говорити про поворот до православ'я»⁴⁸⁸. Г. Костельник пропонує не створювати у Закарпатті Ініціативної групи чи скликати Собор як в Галичині, бо це безрезультатно, а місцевих «священників треба одразу возз'єднувати з РПЦ»⁴⁸⁹.

З дискусії Г. Костельника з каноніком О. Хірою про доцільність возз'єднання випливає, що львівський «гість» питав у свого закарпатського візаві, «Яка користь з унії?». На що він отримав від мукачівського каноніка таку відповідь: «Маємо чисту совість. Ми в цій вірі жили і бажаємо жити. За наше терпіння отримаємо нагороду на тому світі». На це о. Г. Костельник начебто відповів, що той світ то «дурниця». На цьому їхня розмова

⁴⁸⁴ Доповідь голови Ініціативної групи Г. Костельника, підготовлена для проголошення на Соборі УГКЦ. *Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*. Київ, 2006. Т. II. С. 340.

⁴⁸⁵ Довідка співробітника 2-го управління НКДБ УРСР І. Богданова про бесіду з Гавриїлом Костельником щодо проведення Собору УГКЦ. *Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*. Київ, 2006. Т. II. С. 324.

⁴⁸⁶ Сергієнко Т. Ліквідація Греко-католицької церкви на Закарпатті: документи та матеріали (жовтень 1947 – січень 1948 рр.). *Carpatica – Карпатика*. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 35: Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. С. 225.

⁴⁸⁷ Реферат доктора Гавриїла Костельника «Про бажане возз'єднання греко-католицької церкви в Закарпатській області з Руською православною церквою». *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Київ, 2019. С. 123.

⁴⁸⁸ Реферат доктора Гавриїла Костельника. С. 124.

⁴⁸⁹ Реферат доктора Гавриїла Костельника. С. 126.

закінчилась, позаяк канонік О. Хіра сказав, що «...з таким «віруючим» вести дискусію неможливо»⁴⁹⁰.

Незважаючи на такі промови Г. Костельника по реалізації плану Львівського «собору» на Закарпатті, в травні 1948 р. Г. Карпов (голова Ради у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР) не дозволяє П. Ходченку (уповноваженому по УРСР) використовувати Г. Костельника на Закарпатті як місіонера, відчуваючи в цьому плані певну небезпеку. Чи це вже був сигнал недовіри до особи Г. Костельника чи просто вони не бачили в цьому користі і потреби, можемо тільки припустити. Однак, вже точно зрозуміло, що Г. Костельник так і не зміг знайти спільну мову з греко-католицьким духовенством та інтелігенцією Закарпаття. А його активна участь у процесі «Львівського собору» тільки негативно відбилася на авторитеті Г. Костельника серед душпастирів МГКЄ.

Після доповідної записки 10 вересня 1947 р., в якій єпископа Т. Ромжу вже прямо звинувачено в «антирадянській діяльності» і названо «вихованцем Ватикану, який вороже налаштований по відношенню до ССРСР» і продовжує вести активну пастирську діяльність, в найвищих владних кабінетах було прийнято рішення про його усунення як єпископа (йшлося про арешт)⁴⁹¹. Але, як відомо, сталося інакше.

27 жовтня 1947 р. владика Т. Ромжа потрапив в організовану МДБ автомобільну аварію, після чого опинився в Мукачівській лікарні, де помер 1 листопада за «загадкових обставин». Насправді він, за свідченнями керівника радянських закордонних диверсійних служб генерала Павла Судоплатова, був отруєний в лікарні ядом кураре. 4 листопада 37-мирічного єпископа Т. Ромжу було проведено в останню дорогу з Кафедрального собору Ужгорода. Обставини аварії, лікування в Мукачеві та загадковий

⁴⁹⁰ Оперативне повідомлення УМДБ по Закарпатській області про бесіду греко-католицьких священників Г. Костельника та О. Хіри. 6 вересня 1948 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Київ, 2019. С. 343.

⁴⁹¹ Витяг із доповідної записки відділу «О» МДБ УРСР про заходи з ліквідації УГКЦ на Закарпатті. 10 вересня 1947 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Київ, 2019. С. 134.

прихід до Ромжи людини в «чорному довгому плащі» (слова Судоплатова) висвітлено в спеціальній літературі⁴⁹².

6 листопада 1947 р. на зібранні членів Мукачівської капітули єпархіальним вікарієм (тимчасовим керівником єпархії) було обрано капітулярного вікарія Миколу Мурані. Того ж дня він разом з каноніком Олександром Хірою відвідав Уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області С. Ляміна-Агафонова⁴⁹³. Спроби пошуку компромісу між владою та духовенством ГКЦ щодо їх співпраці виявилися марними.

В січні 1948 р. православні архиєреї Західної України Антоній Пельвецький, Михаїл Мельник та Нестор Сидорук написали лист-звернення до М. Хрущова, де було чітко вказано, що мукачівського греко-католицького єпископа Т. Ромжу було вбито радянськими спецслужбами. Також вони просили від вищого партійного керівництва «припинити подальший натиск органів МДБ на рештки католицької церкви, тому що маємо надію злучитись з ними незабаром»⁴⁹⁴. Після такого відкритого і сміливого листа єпископів спіткала трагічна доля.

З лютого 1948 р. після комуністичного перевороту в Чехословаччині темпи ліквідації МГКЄ пришвидшились. 27 березня 1948 р. в газеті «Закарпатська правда» вийшла стаття прокурора Закарпатської області І. Андрашка під назвою «Уніатська церква без маски», в якій греко-католицькі священники постали в образі злочинців⁴⁹⁵. Після цього розгорнулася активна оперативно-слідча робота органів держбезпеки проти духовенства ГКЦ. За даними МДБ УРСР станом на 20 липня 1948 р. МГКЄ

⁴⁹² Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: життя і смерть єпископа. Львів, 2001. С. 156–181.

⁴⁹³ Спецповідомлення МДБ УРСР в МДБ СРСР про обставини загибелі єпископа Теодора Ромжі та обрання капітулярним вікарієм Миколи Мурані. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1946*. Київ, 2019. С. 156.

⁴⁹⁴ Пашенко В. Греко-католики в Україні від 1940-х років ХХ ст. до наших днів. Полтава: Полтава, 2002. С. 198–199.

⁴⁹⁵ Уніатська церква без маски. *Закарпатська правда*. 1948. 27 березня. С. 3.

нараховувала ще 338 храмів і 34 каплиці та мала 285 священників⁴⁹⁶. Тому почалася підготовка до масових арештів: в період з 1 червня по 10 серпня 1948 р. в МГКЄ перебувало на обліку влади 281 священник, з яких 151 було взято в агентурну обробку, а 130 – під пильний нагляд⁴⁹⁷.

Активізувалися у боротьбі з ГКЦ і православні. Єпископ Львівський і та Тернопільський Макарій Оксіюк в червні 1948 р. отримав сан Архієпископа Львівського, Тернопільського та Мукачівсько-Ужгородського. Він видав пастирське послання, в якому зазначав, що «Православна церква на Закарпатті нині дочекалася того радісного часу, коли Господь привів її до нерозривної навек єдності з усією РПЦ»⁴⁹⁸.

В грудні 1948 р. греко-католицькі отці Микола Мурані, Олександр Хіра та Іоан Семедій були на зустрічі з Павлом Вільховим (Уповноваженим Ради в справах релігійних культів по Україні при Раді Міністрів УРСР), який тоді перебував в Ужгороді⁴⁹⁹. П. Вільховий завів мову про «урочистий перехід греко-католицького священства Галичини на православ'я» і спитав думку з цього приводу присутніх. Їхня відповідь була одностайна: «До останнього подиху залишаємось греко-католиками»⁵⁰⁰. Ці слова не залишилися без реакції з боку влади.

В лютому 1949 р. було арештовано каноніка О. Хіру⁵⁰¹, Хресто-Воздвиженський кафедральний собор м. Ужгорода та єпископську резиденцію було передано місцевій православній громаді, а капітулу МГКЄ розпущено: «Дня 16.ІІ.1949 г. по прошенню вирників Катедральний наш храм в Ужгороді и здание Епархіального Правління передано во владения

⁴⁹⁶ Витяг із доповідної записки МДБ УРСР до МДБ СРСР про хід роботи стосовно УГКЦ на Закарпатті. 24 липня 1948 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1946*. Київ, 2019. С. 298.

⁴⁹⁷ Витяг із доповідної записки відділу «О» МДБ УРСР міністру державної безпеки УРСР С. Савченку про оперативну роботу стосовно УГКЦ на Закарпатті. Серпень 1948 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1946*. Київ, 2019. С. 339.

⁴⁹⁸ Звернення Архієпископа Львівського і Тернопільського Макарія до духовенства і віруючих православної та греко-католицької церков на Закарпатті. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1946*. Київ, 2019. С. 277.

⁴⁹⁹ Бендас С. М., Бендас Д. С. Священики-мученики, сповідники вірності. Ужгород : Закарпаття, 1999. С. 329.

⁵⁰⁰ Бендас С. М., Бендас Д. С. Священики-мученики, сповідники вірності. С. 329.

⁵⁰¹ Бендас С. М., Бендас Д. С. Священики-мученики, сповідники вірності... С. 330.

православної церкви. По сей причині дальшее дієвование греко-католического епархіального правління перестало и моя діяльність Капітулярного Вікарія кончилась. Всечестна Капітула також прекратила своє существование. Прошу сіе прийняти к сведению. Обильное Божее благословение да снийдет на Вас, и прося Ваших святых молитов, остаюся в Ужгороді»⁵⁰². 18 лютого 1949 р. всім греко-католицьким парафіям на Закарпатті було розіслано листа від Капітули МГКЄ, в якому повідомлялося, що цей орган припиняє існування. На документі стояв підпис М. Муранія, який склав із себе повноваження капітулярного вікарія⁵⁰³.

У квітні 1949 р. було видано звернення священників, які перейшли в РПЦ, до греко-католицького духовенства з такими словами: «Нині ГКЦ залишилася серед нашого народу тільки тут, на Закарпатті. Тому 3 роки на Львівському Соборі 8–10 березня, найбільша з ГКЦ, Галицька в складі всіх трьох своїх епархії, однодумно возз'єдналися з ПЦ. Ми сподівалися, що великий історичний приклад галицьких братів, всечесного духовенства і побожних вірних викличе сердечний відгомін серед наших церковних керівників... Нехай більше вже ніщо не роз'єднує нас ніколи і нехай наше релігійне серце буде надалі не в Римі, який був для нас, навіть уніатів, мачухою, а в Києві, що є Матір'ю Русі та Москві, що є оборонною силою нашої Батьківщини та всіх слов'ян»⁵⁰⁴.

Станом на 22 липня 1948 р. (з травня по липень 1948 р.) було заарештовано 14 священників, які не погодились на перехід до РПЦ⁵⁰⁵. Про повну ліквідацію МГКЄ 4 серпня 1949 р. рапортував Сергій Савченко: з 372 храмів і каплиць ГКЦ закрито 17, під юрисдикцію РПЦ передано 355, з яких 149 – внаслідок переходу священників, 163 – за клопотанням вірних, а

⁵⁰² Всему Впреб. Духовенству гр.-кат. Епархии Мукачевской. 18 февраля 1949 року. *Архів Майороші М.* Ф. 1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1.

⁵⁰³ Всему Впреб. Духовенству гр.-кат. Епархии Мукачевской. 18 февраля 1949 року. *Архів Майороші М.* Ф.1. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1.

⁵⁰⁴ До Всечеснішого духовенства і всіх побожних вірних Греко-католицької Церкви на Закарпатті. *ДАЗО.* Ф. 151. Спр. 23. Оп. 60. Арк. 3.

⁵⁰⁵ Список уніатських священників, заарештованих УМДБ по Закарпатській області у травні-липні 1949 року. 22 липня 1949 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949.* Київ, 2019. С. 610.

43 – на підставі постанов облвиконкому і Ради Міністрів СРСР⁵⁰⁶. Із 275 священників в РПЦ перейшло 116, відмовилося від сану – 10, заарештовано – 45, померло – 8. Через відмову «возз'єднатися» з РПЦ було позбавлено парафій 96 греко-католицьких священників, 65 – залишились без роботи і розійшлися по своїм родинам⁵⁰⁷.

Остаточо про ліквідацію МГКЄ було оголошено на відпусті на свято Успіння Пресвятої Богородиці в монастирі на Чернечій горі в Мукачеві 28 серпня 1949 р., де гостями були два галицькі єпископи-конвертити Дрогобицький та Станиславівський⁵⁰⁸. Словами отця-конвертита Іринія Кондратовича «... від нині і повік ми – православні чада святої Матері нашої РПЦ», було поставлено остаточну крапку в процесі ліквідації МГКЄ⁵⁰⁹.

Ліквідація ГКЦ в Галичині та на Закарпатті відбувалися за різним сценарієм. По-перше, на відміну від Галичини, в Закарпатті не було проведено ні «собору», ні конференції, ба навіть зборів священників. Щось на кшталт Ініціативної групи як в Галичині, також створено не було, незважаючи на дві спроби. По-друге, жодного мукачівського священника-конвертита не було висвячено на єпископа РПЦ, так як це мало місце в Галичині. По-третє, ліквідацію ГКЦ на Закарпатті здійснювала в основному влада та державні органи безпеки, оскільки місцева Православна Церква не впоралася із покладеним на неї комуністичною місіонерським завданням.

Позаяк процес ліквідації ГКЦ на Закарпатті розтягнувся на майже п'ять років (тривав від грудня 1944 р. до серпня 1949 р.) можна погодитися з думкою В. Фенича, який назвав його «повільним» або «повзучим»⁵¹⁰. Після того, як вся верхівка Галицької митрополії на чолі з митрополитом Й. Сліпим та п'ятьма єпископами була заарештована, а події Львівського «собору»

⁵⁰⁶ Витяг зі спецповідомлення МДБ УРСР до МДБ СРСР, ЦК КП (б)У, Ради Міністрів УРСР щодо ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті. 4 серпня 1949 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Київ, 2019. С. 619.

⁵⁰⁷ Витяг із довідки відділу «О» МДБ УРСР про результати роботи відділу за сім місяців 1949 року. *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Київ, 2019. С. 628–630.

⁵⁰⁸ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих ... С. 83.

⁵⁰⁹ Волошин Ю. «Самоліквідація» Ужгородської унії: До 50-річчя спроби знищення Греко-Католицької церкви на Закарпатті. *Людина і світ*. 1999. № 1. С. 38.

⁵¹⁰ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. С. 98–106.

офіційно завершили історію ГКЦ, бо переважна більшість священників перейшла в РПЦ, духовенство Мукачівської єпархії під проводом владики Т. Ромжі ще більше консолідувалося. Воно намагалось зберегти свою Церкву, а після фізичного усунення єпископа мужньо протистояло репресивній машині радянського режиму ще майже два роки.

РОЗДІЛ 4

ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ І МУКАЧІВСЬКА ЄПАРХІЯ В ПЕРІОД ПІДПІЛЛЯ, ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТА ВІДРОДЖЕННЯ СВОЇХ СТРУКТУР (1949–1991)

4.1. Галицький митрополит Йосиф Сліпий у спогадах засуджених та амністованих священників Мукачівської греко-католицької єпархії

Після остаточної ліквідації ГКЦ в Радянській Україні та арешту всієї найвищої церковної ієрархії каральні органи влади взялися за священників, які відмовилися перейти в православ'я. Багато клопотів з рядовими душпастирями не виникло, оскільки структура Церкви була зруйнована, архиєреї заарештовані. За весь період переслідувань хрест мучеництва за Христову віру понесли 10 єпископів, понад 1400 священників, 800 монахів і десятки тисяч вірних⁵¹¹. Зміст звинувачень, які були висунуті режимом проти греко-католицьких душпастирів був найрізноманітнішим: від критики радянської влади до більш серйозних – зради Батьківщини і звинувачення в агентурній діяльності на користь Ватикану.

Як в Галичині, так і на Закарпатті переслідування священства відбувалося по добре відпрацьованій схемі. Наприклад, у Львові майже всі звинувачувані проходили через слідчий ізолятор на вул. Лонцького, після чого відправлялися на етап або до Києва на дорозслідування⁵¹². В Закарпатті засуджені, в свою чергу, проходили через Ужгородську тюрму, далі обов'язково була Львівська в'язниця-розподільник, звідки їх відправляли на етап в табори ГУЛАГу (бували також випадки, коли проходили ще через Київську, Харківську та, навіть, Московську в'язниці-розподільники)⁵¹³.

Основними статтями Кримінального Кодексу, за якими засуджували греко-католицьке духовенство терміном від 10 до 25 років, частіше з

⁵¹¹ «Церква мучеників». Доповідь блаженнішого патріарха Й. Сліпого про УГКЦ по 35-ти роках її переслідування. *Відгомін любові*. Рим, 1981. Число 2. С. 6.

⁵¹² До Світла Воскресіння крізь тернии катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. Львів, 2012. С. 22.

⁵¹³ Бендас С., Бендас Д.. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 234.

конфіскацією майна та позбавленням прав були політичні ст. 54 КК УРСР (ст. 54-1 «а» – зрада Батьківщини і; ст. 54-10 – антирадянська пропаганда; ст. 54-11 – участь у контрреволюційній діяльності)⁵¹⁴.

Безперечно, кінець 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст. – це один з найважчих періодів в історії ГКЦ в Україні, за якого, здавалося б, будь-які відносини між священниками обох церковних провінцій були практично унеможливлені. Однак, настигли труднощі тільки зблизили греко-католицьке духовенство. Священники знайомилися під час перебування у в'язницях-розподільниках, на етапі, у місцях позбавлення волі. Вони раділи зустрічі з «вівтарними братами» і в більшості випадків отці намагалися триматися разом, підтримувати один одного та допомагати у скрутних ситуаціях.

Наприклад, священник МГКЄ Іван Лелекач згадує про зустріч із львівським священником (на жаль, прізвища не запам'ятав) під час перебування у Львівській в'язниці, який йому розповідав про «собор» 1946 р. та про д-ра Г. Костельника: «Більшість не прийняла, не підписала. Розбіглися – кожен по своїх. Стали у підпілля. Пішли працювати на такі роботи, а котрі зісталися, то зісталися. То він мені розказав, що знає, що Костельника заставили це зробити. Я йому кажу: «Добре, заставили. Нас також могли заставити, але ми прийшли сюди. У кожного є своя воля і дар Божий, дух, духоблагодать вистояти». Більше нічого. Він сповідався в мене, і потім нас розлучили. Мене забрали, повезли у Київ, а він зістався»⁵¹⁵.

Про своє перебування під час першого арешту (1947–1955) у таборах Омська та м. Джекказган (Казахстан), Кемерово разом із закарпатськими священниками ділиться спогадами і галицький владика Павло Василик. Він пригадує, що у Джекказгані перебував з отцями з Мукачівської єпархії Василем Пушкашем (заарештований у липні 1949 р.)⁵¹⁶, Миколою Желтвасем

⁵¹⁴ Витяг з Кримінального Кодексу УСРР у редакції 1927 року. Особлива частина. Розділ І. *Реабілітовані історією* : в 27 т. Закарпатська обл. : у 2 кн. Книга перша. Ужгород, 2003. С. 148, 150.

⁵¹⁵ Інтерв'ю з о. Іваном Лелекачем від 18.07.1997, м. Ужгород, Закарпатська обл. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 228.

⁵¹⁶ Бендас С, Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 192.

(засуджений у травні 1950 р.)⁵¹⁷ та Віктором Дулішковичем (засуджений 9 липня 1949 р.)⁵¹⁸, з якими він важко працював на різних будівельних роботах, шахтах та лісоповалі⁵¹⁹. Єпископ Павло Василик згадав прикрий випадок, що стався в липні 1954 р., коли під час повстання в'язнів у м. Дзезказган загинув о. Віктор Дулішкович, якому на той час було всього 37 років. Крім того, владика Павло Василик також перебував у таборі м. Кемерово з закарпатськими священниками Дезидерієм Гарайдою (засуджений 8 травня 1950 р.)⁵²⁰, у таборах Омська зустрічався з єпископом Олександром Хірою (засуджений 6 серпня 1949 р.)⁵²¹, Іваном Сливкою, Нестором Ромжею (засуджений у 1949 р.)⁵²² та о. Стефаном Бендасом (засуджений 18 липня 1949 р.)⁵²³. У спогадах владика П. Василика знаходимо ще цікаві відомості про те, що священники часто спілкувалися між собою, радилися, практично жили спільним життям та при цьому напрочуд мало знали одне про одного (часто не знали навіть прізвищ)⁵²⁴.

Про перебування в ув'язненні з галицькими священниками згадує і Стефан Бендас. Йдеться про п'ятьох греко-католицьких священників-конвертитів, які належали до колишньої Перемиської єпархії: Федір Осередчук, Йосип Плешкевич, Микола Козак, Михайло Матечак та Михайло Трілль. З ними С. Бендас перебував в одному з таборів Караганди⁵²⁵. У спогадах Стефана Бендаса зустрічаються також прізвища отців Йосипа Каганця (15.07.1953–10.1.1955), Степана Баслединського (15.07.1953–

⁵¹⁷ Дело № 2486 по обвинению Желтвая Юлия Юльевича в пр.пр. ст. ст. 54-10 ч. II и 56-21 ч. I УК УССР. 27.08.1949 – 17.10.1949, в 1 томі. Т. 1. *Галузевий архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 2412. Арк. 1.

⁵¹⁸ Бендас С, Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. С. 75.

⁵¹⁹ Інтерв'ю з владикою Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп.1. Спр. 455.

⁵²⁰ Бендас С, Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. С. 53.

⁵²¹ Справа Олександра Хіри. *Архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф.7. Оп. 1. Спр. С-2284. Арк. 152.

⁵²² Бендас С, Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності.. С. 204.

⁵²³ Бендас С. П'ять років за колючим дротом. Щоденник священника, написаний у в ГУЛАзі. Ужгород, 2008. С. 108.

⁵²⁴ Інтерв'ю з владикою Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп.1. Спр. 455.

⁵²⁵ Бендас С. П'ять років за колючим дротом. С. 176.

15.3.1954), Петра Ціолковського (02.08.1954–10.1.1955.), Івана Вергуна (01.08.1954–02.08.1954), диякона Василя Боднарчука⁵²⁶.

Встановити точні місця перебування у таборах священників і їх зв'язки в місцях позбавлення волі дуже складно. В першу чергу, це пов'язано з відсутністю відомостей про цей важкий період в історії кожного священника. Для цього є декілька причин: по-перше, як ми вже згадували, священники хоч і тісно спілкувалися, та при цьому мало знали особистих даних; по-друге, довготривале табу (заборона говорити), що було накладено на цю проблематику; по-третє, левову частку цих відомостей ми дізнаємося зі спогадів репресованих священників, які часто у зв'язку з похилим віком не могли пригадати точні дані. Все ж наявні матеріали дають змогу відтворити загальну картину тогочасних подій.

Священники Мукачівської єпархії розділили свій тернистий шлях з особливою людиною – галицьким митрополитом Йосифом Сліпим, який впродовж 18-річних скитань по таборах зустрів не одного священника, в тому числі і закарпатських. Під час перебування в табірних умовах між в'язнями, в тому числі священниками, бували різні відносини – від близької дружби та підтримки до звинувачень та підозр у співпраці з державними органами безпеки. Однак, з митрополитом Й. Сліпим у кожного зі священників була своя історія.

Перше хоч і нетривале (поверхневе), знайомство священників Мукачівської єпархії з тоді ще молодим священником і вже доктором богослов'я Йосифом Сліпим відбулося за часів перебування на митрополичому престолі Андрея Шептицького (1901–1944). Адже саме тоді було досягнуто конструктивних взаємин між двома церковними провінціями. Спільні проекти, передання досвіду реформ, участь у конференціях та унійних з'їздах, листування митрополита з мукачівськими єпископами та місцевою інтелігенцією, взаємна духовна підтримка – ось як коротко можна охарактеризувати період дружніх відносин митрополії та єпархії.

⁵²⁶ Бендас С. П'ять років за колючим дротом. С. 215.

На сторінках офіційного друкованого органу Мукачівської єпархії «Душпастырь» прізвище Й. Сліпого згадується у той час зрідка, насамперед стосовно його призначення ректором Львівської Богословської академії (жовтень 1929 р.)⁵²⁷ та його виступу на Велеградському з'їзді. Це був шостий з'їзд у 1932 р., під час якого Й. Сліпий виголосив привітальне слово від митрополита А. Шептицького⁵²⁸. В «єру Шептицького» постать Йосифа Сліпого залишалася ніби в тіні митрополита. Але у пам'яті греко-католиків Підкарпатської Русі Й. Сліпий запам'ятався цілеспрямованим, переконливим, чудовим оратором і науковцем.

Науково-богословські праці митрополита Й. Сліпого були відомі на Закарпатті. Ще студентом Ужгородської духовної семінарії ними зацікавився Йосиф Головач, майбутній помічний єпископ Мукачівської єпархії. Як і митрополит Йосиф Сліпий, владика Йосиф Головач завжди цікавився наукою, вважаючи її «диханням народу і супутником його прогресу»⁵²⁹. У часи підтримки Чехословацькою державою православ'я допитливого студента Й. Головача зацікавило чому між двома Східними Церквами була неприязнь. Саме тоді молодий богослов натрапив на докторську працю Й. Сліпого з догматичного богослов'я про походження Святого Духа. Це була праця «Вчення про Пресвяту Трійцю візантійського Патріарха Фотія», яку Й. Сліпий захистив в Інсбрукському університеті у 1918 р. В ній провідна думка автора зводилася до єдності Західної і Східної Церков⁵³⁰. Оригінальні думки д-ра Йосифа Сліпого справили неабияке враження на юнака, адже в них він знаходив відповіді на складні питання з тринітарного богослов'я (що стосувались, зокрема, *Filioque* «Філіокве»). Як згадує біограф владика Й. Головача Юрій Коссей, «Богослов Головач сміливо покладався на проникливі, оригінальні думки о. д-ра Сліпого, бо вони знайшли в колі спеціалістів-догматиків високу наукову оцінку...»⁵³¹.

⁵²⁷ Святочное открытіє гр.-кат. богословской Академіи въ Львовѣ. *Душпастырь*. 1929. Число 10. С. 261.

⁵²⁸ Нива. 1932. Число 7–8. С. 284–285.

⁵²⁹ Коссей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. Ужгород, 2001. С. 72.

⁵³⁰ Коссей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. С. 73.

⁵³¹ Коссей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. С. 74.

У зв'язку трагічними подіями 1946 р.⁵³² та 1949 р.⁵³³ кожна з церковних провінцій поринає у свої внутрішні проблеми і у відносинах митрополії та єпархії настає «десятиліття затишшя». Після арешту 11 квітня 1945 р. нещодавно висвяченого митрополита Йосифа Сліпого⁵³⁴, саме в цих екстремальних умовах відбувалося тісніше знайомство архиєрея Й. Сліпого зі священниками Мукачівської єпархії. Основним джерелом для висвітлення даного питання слугували інтерв'ю священників, які відбували строки покарання разом з митрополитом, їхні спогади та щоденники.

Це, насамперед, спогади отців Антонія Бачка⁵³⁵, Володимира Маргітича⁵³⁶ та сина Івана Сокола – Павла Сокола⁵³⁷, які зібрали під час інтерв'ю та архівували працівники Інституту історії церкви УКУ. Однак тільки з о. В. Маргітичем авторці вдалося поспілкуватися особисто. Інші душпастирі вже покинули цей світ через підірване у таборах здоров'я: Завадяк Василь (помер 4 грудня 1958 р.), Дребітко Діонісій (помер 26 липня 1976 р.), Сокол Іван (помер 21 грудня 1979 р.), Маргітич Христофор (помер 31 вересня 1983 р.) та Урста Степан (помер 13 березня 1988 р.)⁵³⁸.

З 1949 р. священників та вірних Мукачівської єпархії органи влади тримали під тотальним контролем. Тільки з другої половини 1950-х рр. (внаслідок хрущовської «відлиги») починає поживавлюватися підпільне життя греко-католиків на Закарпатті та Східній Галичині. Навіть стався унікальний випадок навернення священника-конвертита в греко-католицизм. У жовтні 1956 р. парох с. Мала Копаня, що на Виноградівщині, А. Бачка⁵³⁵ офіційно заявив керівництву Мукачівської православної єпархії про відмову

⁵³² Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). С. 153.

⁵³³ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). С. 199.

⁵³⁴ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). С. 100.

⁵³⁵ Інтерв'ю з Антонієм Бачкаєм від 18.07.1995, с. Мала Копаня, Виноградівського р-ну, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 622.

⁵³⁶ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 08.08.1995, м. Берегове, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 624.

⁵³⁷ Інтерв'ю з о. Павлом Соколом від 24.05.1995, м. Ужгород, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 614.

⁵³⁸ Бендас С, Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. С. 247.

проводити службу за православним обрядом та про своє повернення «в ту віру, в якій я був хрещений і тривалий час сповідував її»⁵³⁹.

Цей інцидент призвів до спроб реєстрації греко-католицьких громад з метою офіційного їх визнання владою. Подібні інциденти трапилися в селах Затисся та Чепа Виноградівського району⁵⁴⁰. Ці факти не отримали схвалення з боку радянської влади і після цього відбулись нові арешти раніше амністованих священників. Серед них були: Урста Степан, нещодавно висвячений Христофор (Михайло) Маргітич, Діонісій (Дмитро) Дребітко, згадуваний Антон Бачкай, Йосиф (Василь) Завадяк, Іван Сокол⁵⁴¹. Всі отці були відіслані в табори Мордовії, де і відбулося потім їх знайомство з Блаженнішим Йосифом Сліпим.

Хоча зазначимо, що о. І. Сокол познайомився з митрополитом Й. Сліпим ще під час свого першого арешту (1948–1954), перебуваючи з ним в одному з таборів Мордовії⁵⁴². На жаль, багато відомостей про їхні відносини не збереглося. Син священника Павло Сокол з розповідей батька пригадує дуже цікавий аспект спілкування Й. Сліпого та І. Сокола. Одного разу відбулася жвава дискусія щодо політичної долі Закарпаття. Сам душпастир завжди підтримував незалежність краю, натомість митрополит Й. Сліпий бачив майбутнє колишньої Підкарпатської Русі в складі Української держави: «Бо Слипый был рожденный украинец. Он был на стороне Украины»⁵⁴³. Незважаючи на розбіжності в політичних поглядах, в питаннях богословських між ними було взаєморозуміння.

Як згадувалося вище, доля так розпорядилася, що інші священники мали можливість спілкуватися з головою УГКЦ митрополитом Й. Сліпим у

⁵³⁹ Дело № 3378 по обвинению Бачкай Антония Федоровича в пр.пр. ст. ст. 54-10 ч. II и 56-21 ч. I УК УССР. 31.01.1957 – 27.03.1957, в 1 томі. Т. 1. *Галузевий архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 5507. Арк. 20.

⁵⁴⁰ Дело № 3373 по обвинению Сокола Ивана Ивановича в пр. ст. 54-10 ч. II УК УССР. 21.12.1956 – 14.02.1957, в 1 томі. *Архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. С-2210. Арк. 59–60.

⁵⁴¹ Бендас Д. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). *Наукові записки УжНУ*. Серія історично-релігійні студії. Ужгород, 2012. Вип. 1. С. 12.

⁵⁴² Із доповідної записки начальника УКДБ при РМ СРСР по Красноярському краю О. Вороніна начальнику 4-го Управління КДБ при РМ СРСР Ф. Харитонову щодо розробки митрополита Йосифа Сліпого. 23 жовтня 1954 року. *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987*. Київ, 2012. Т. II. С. 63.

⁵⁴³ Інтерв'ю з Павлом Соколом від 24.05.1995, м. Ужгород, Закарпатська обл. *АІЦ*. Ф. П-1. Оп.1. Спр. 614.

1959 р., коли він прибув на чергове заслання до табору № 7(2), що в Мордовії, де вони відбували своє покарання. Про його приїзд з приємністю згадує В. Маргітич: «Ми десь дізналися про дату, що це буде перше або друге, може, друге травня було, або перше травня було. То був 1959 рік, коли нам сповістили про те, що має бути завтра митрополит. У цей день, першого травня, то якраз співпадав Великдень наш, наша Паска, заключені навіть повилізали були на дома, хто куди міг. На бараки повилізали, щоби побачити, як його будуть вести. Навіть ті, що не працювали у той день, надзирателі воєнні, ще й з тих я бачив дуже багатьох. Прийшли, цікавилися, хто він такий, як він виглядить. Ось його приводять до нас, привезли у табір. Ми раділи, то така радість була. Тому не треба було радіти, але ми раділи, що він прийшов до нас»⁵⁴⁴.

І справді кожен зі священників намагався використати перебування з митрополитом з користю для себе, щоб попросити поради, висповідатися чи просто поспілкуватися на різні теми. А для декого ця зустріч стала доленосною, як наприклад для В. Маргітича. Вивчивши його справу, стало зрозуміло, що він потрапив у табори ще не будучи священником. Йому інкримінували звинувачення за розповсюдження листівок антирадянського змісту разом з В. Гаджегою⁵⁴⁵. Але потрапивши до табору з греко-католицькими священнослужителями В. Маргітич наважився здійснити свою мрію дитинства – вивчитися та висвятитися на священника, в чому йому і допомогли брати по нещастю.

Як згадує сам о. В. Маргітич роль митрополита Йосифа Сліпого у його житті дуже незвичайна, подекуди навіть містична: «Ще перед тим, як митрополит до нас прибув, я бачив один сон, що десь я у підвал захожу, а там відчиняються двері, входить якась невеликого росту людина і представляється, що нібито він папа Римський. Я його так узнаю, що він папа

⁵⁴⁴ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 08.08.1995, м. Берегове, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 624.

⁵⁴⁵ Дело № 3402 по обвинению Гаджега А. Г. в пр. ст. ст. 54-10 ч. I и 68 и Маргитича В. И. пр. ст. 54-10 УК УССР. 28.01.1958 – 26.03.1958, в 2 томах. Архів УСБУ в Закарпатській області. Ф. 7. Оп. 1. Спр. С-5923. Т. II. Арк. 169.

Римський, або помічник його, десь так. Він мені каже, що хотів би висвятитися. «Готовся, – каже – я пошлю до тебе, і висвятишся»⁵⁴⁶. Так і сталося.

За спогадами священників, галицький митрополит з радістю підтримав бажання В. Маргітича, надавши йому своє владичне благословення і більш того, долучився до його навчання, викладами з філософії і перевіркою знань з інших предметів⁵⁴⁷. На процесі висвячення детально зупинятися не будемо, хочеться тільки згадати про випадок, який підтверджує притаманне митрополиту Йосифу Сліпому відчуття відповідальності та батьківської опіки над за своїми душпастирями та вірними.

Йдеться про те, що в табірних умовах було дуже важко, навіть, таємно проводити богослужіння, не кажучи вже про складний і тривалий процес висвячення. Та митрополит Йосиф Сліпий з властивою для нього серйозністю підійшов до справи і провів декілька розмов з кандидатом для остаточного переконаності у щирості його намірів. Ці зустрічі тривали дуже коротко, близько 5–10 хвилин, і проводилися в основному під час прогулянок митрополита. В. Маргітич згадує, що кожен зі священників та вірних хотів зустрітися з Й. Сліпим і він, щоб нікого не образити спілкувався потроху зі всіма по декілька хвилин⁵⁴⁸. Мотивація такої обережності була зрозуміла, бо лише за найменші провини застосовувалися жорсткі покарання, і, навіть, важко уявити, що сталося б, якби керівництво табору дізналося про висвячення священника. Але всі душпастирі згадують, що архиерей Йосиф Сліпий ніколи не видавав своїх переживань і завжди закликав душпастирів бути обережними, при цьому наголошуючи, щоб за нього ніхто не переживав⁵⁴⁹.

⁵⁴⁶ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 08.08.1995, м. Берегове, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 624.

⁵⁴⁷ Інтерв'ю з Антонієм Бачкаєм від 18.07.1995, с. Мала Копаня, Виноградівського р-ну, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 622.

⁵⁴⁸ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 08.08.1995, м. Берегове, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 624.

⁵⁴⁹ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 03.10.2012, м. Берегове, Закарпатська обл. *Особистий архів М. Майороши*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 3.

На щастя, процес висвячення пройшов вдало. Крім того, в цьому ж таборі митрополитом Й. Сліпим було уділено дияконські свячення уродженцю Львівщини Степану Мамчуру (був засуджений на 10 років у 1957 р.)⁵⁵⁰.

Отже, Й. Сліпий навіть в ув'язненні зміг здійснити виховання наступного покоління священників. Як сказав В. Маргітич, Блаженніший Й. Сліпий назавжди залишився для нього наставником, авторитетом і митрополитом (він продовжував згадувати його на своїх службах)⁵⁵¹.

Не менші за інформативністю спогади священника-в'язня А. Бачкая. Він згадував, що за час перебування в таборі часто відчував провину за колись зроблений вибір (перехід до Православної Церкви). Але при зустрічі з митрополитом Й. Сліпим А. Бачкай скористався нагодою і висповідався, розповівши свою життєву історію (сповідь проходила під час тих коротких прогулянок). Священник згадує, що архиєрей Йосиф Сліпий з порозумінням поставився до його ситуації, вислухав, дав певні настанови і своє благословення на його подальшу душпастирську роботу. Зустрічі з митрополитом «були наймилішими зустрічами» для отця та інших священників⁵⁵². Мало того, що Й. Сліпий духовно підтримав А. Бачкая, він ще й посвятив на його прохання хрестик, який йому передали з дому. Цей хрестик священник привіз з собою із заслання. До речі, А. Бачкай був тією людиною, яка допомагала нести валізу митрополиту, коли його відправляли до Москви, а потім звільнили⁵⁵³.

Всі священники згадують миті спілкування з митрополитом з теплотою. Формати цих розмов були найчастіше подібні: Блаженніший Йосиф Сліпий дуже любив повчати їх, дискутувати з ними. Ось як

⁵⁵⁰ Інтерв'ю з вл. Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 455.

⁵⁵¹ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 03.10.2012, м. Берегове, Закарпатська обл. *Особистий архів М. Майороші*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 3.

⁵⁵² Інтерв'ю з о. Антонієм Бачкаєм від 18.07.1995, с. Мала Копаня, Виноградівського р-ну, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 622.

⁵⁵³ Інтерв'ю з о. Антонієм Бачкаєм від 18.07.1995, с. Мала Копаня, Виноградівського р-ну, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 622.

охарактеризував ці зустрічі А. Бачкай: «Дуже много доброго і хоновитого він нам говорив, так, як якийсь великий професор. Ми його слухали. Вказівки всякі нам давав релігійні, душевні»⁵⁵⁴.

Взагалі ставлення арештантів до митрополита в таборі було дуже поважне. Зовнішньо митрополит Йосиф Сліпий нічим не відрізнявся від інших в'язнів та виділявся внутрішньою харизмою. Хоч Блаженніший, бувало виглядав втомленим та він ніколи не скаржився – пригадують священники. Хоча як душпастирі, так і вірні намагалися допомогти митрополиту будь-чим. Для прикладу, мирянка Марія Логош зі слів Стефана Шведа (відбував покарання в таборі з митрополитом Йосифом) розповідає, що той, навіть, не знаючи про статус митрополита, завжди намагався виділити йому найбільший кусень хліба. Йосиф Сліпий пообіцяв йому віддячити на волі за його доброту обрядом вінчання. А коли С. Швед дізнався, ким є Й. Сліпий, то ще більше почав йому допомагати, бо робив митрополит нелегку роботу⁵⁵⁵.

«Так, до нього винятково ставилися всі. Треба правду сказати, що до наших греко-католицьких священників також дуже з великою повагою відносилися не тільки в'язні, а й сама адміністрація, це треба правду сказати. Хоч були й переслідування, та ми роботу виконували чесно, з нами вони ніколи суєти ніякої не мали. Що треба було зробити, ми завжди зробили, всі плани, як кажуть, виконували. Але і іншої сторони до нього... як величину його поважали і як людину. Сама та постать і сама поведінка його... Коли він пройшовся, то всі ставали, всі дивилися, всі здоровалися – бо це є митрополит. Не за те, що він митрополит, а за те, що це така людина, що він би міг дома сидіти, як і всі інші сидять, та, може, десь у кабінеті собі, але він, бачите, вибрав собі таке місце як Митрополит»⁵⁵⁶, – пригадує В. Маргітич.

⁵⁵⁴ Інтерв'ю з о. Антонієм Бачкаєм від 18.07.1995, с. Мала Копаня, Виноградівського р-ну, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 622.

⁵⁵⁵ Інтерв'ю з п. Марією Логош від 08.08.2000, с. Луг, Рахівський р-н, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1162.

⁵⁵⁶ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 08.08.1995, м. Берегове, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 624.

Підтвердженням цих слів слугують спогади єпископа Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ Павла Василика: «Там привезли нам в 1960-му році і нашого покійного патріарха Йосифа Сліпого. Зробив на нас велике враження. І на нас, і на всіх табірних людей своєю поставою. По ньому було видно, що то людина тверда, своєю стійкістю. Мав велику шану, повагу серед нас»⁵⁵⁷.

Як бачимо, ставлення священників і взагалі всіх в'язнів до митрополита Йосифа Сліпого було шанобливе. Його особа викликала інтерес і в представників інших конфесій. У багатьох священників зустрічаються свідчення про відносини митрополита Й. Сліпого зі Свідками Ієгови, яких у таборі було дуже багато. Митрополит Й. Сліпий щодо них мав своєрідне ставлення. Адміністрація табору попросила якось у суботу митрополита подискутувати з інакодумцями, так він відмовився: «Слухайте сюди, я можу. Бо можу їм як вище церковне лице правду їм пояснити. Єслі суть там такі, котрі мають вищу освіту, я хоч коли годен із ними дебатувати. А котрі лише до 8 класів мають, вони будуть лиш своє перти, з тими нічого говорити, бо тих не можна переконати. Бо він радше за свою ложну віру прийняв лагерь... З цими – нічого. З вищим освітнім можу подебатувати»⁵⁵⁸. Зі слів митрополита ми розуміємо, що дискутував він тільки з людьми певного рівня, які могли апелювати до нього саме історичними фактами.

Всі священники свідчать про шанобливе ставлення всіх людей до митрополита, підтверджують цікавими випадками: греко-католицькі священники звечора завжди готували для Йосифа Сліпого чисту воду для миття (інші милися хто де, але ніхто цю воду ніколи не бруднив). Крім того, ув'язнені також знали про проведення таємних Служб Божих, були присутні на висвяченні В. Маргітича, які проводив митрополит та нікому не

⁵⁵⁷ Інтерв'ю з вл. Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 455.

⁵⁵⁸ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 08.08.1995, м. Берегове, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 624.

розповідали⁵⁵⁹. Душпастирі також згадують, що митрополит, незважаючи на суворі заборони по можливості проводив богослужіння. Це був цілий процес, в якому брало участь чимало осіб⁵⁶⁰.

Кожен із засуджених мав право після обіду перевірити стан своїх речей, щоб ті не зіпсувалися. Й. Сліпий теж часто користувався цією нагодою, тільки також і з іншою метою. Він заносив валізу до кімнати, відкривав її, а там всередині вже було все підготовлено до служби. На вході ставили священників, серед яких часто був і А. Бачкай, щоб в разі наближення охорони він міг про це сповістити (на щастя таких випадків не траплялося). Богослужіння проводилося поміж ліжками (нарами), де спав митрополит. В маленькій тумбочці біля ліжка він теж часто тримав речі для богослужіння⁵⁶¹. Ось так митрополит задовольняв духовні потреби священників та вірних.

Незважаючи на виснаженість, особливо фізичну, владику Й. Сліпий продовжував активно працювати над своїми пастирськими посланнями. За словами В. Маргітича, дізнавшись про його звільнення (30 грудня 1960 р.), Й. Сліпий передав йому деякі послання і попросив відвести їх до Львова владіці Василю Величковському⁵⁶².

Звісно, В. Маргітич погодився і вивіз ці послання. Прибувши додому, він згадав настанови митрополита щодо цих послань і вже 5о січня 1961 р. прибув до Львова. Та, на жаль, з першого разу не поталанило виконати місію, бо місце перебування В. Величковського було таємним і В. Маргітичу не вдалося його знайти. Наступного разу священник пішов за вказаною адресою на квартиру, де його спочатку зустріла старенька пані, яка не повірила словам В. Маргітича і тільки з третьої спроби до нього вийшов сам владику Василь Величковський. Ось як описує зустріч з Василем Величковським

⁵⁵⁹ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 03.10.2012, м. Берегове, Закарпатська обл. *Особистий архів М. Майороші*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 3.

⁵⁶⁰ Інтерв'ю з о. Антонієм Бачкаєм від 18.07.1995, с. Мала Копаня, Виноградівського р-ну, Закарпатська обл. АПЦ, Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 622.

⁵⁶¹ Інтерв'ю з о. Антонієм Бачкаєм від 18.07.1995...

⁵⁶² Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 03.10.2012, м. Берегове, Закарпатська обл. *Особистий архів М. Майороші*. Ф.2. Оп. 1. Спр. 3.

Володимир Маргітич: «...вона (пані) пішла в стіну, там прорізані були двері, сказавши «Зачекайте!». І десь через може маленьку хвилинку вийшов такий високий, мало лисуватий...»⁵⁶³. За його словами, розмова була дуже короткою, яка зводилася тільки до в'яснення мети його візиту. Почувши відповідь, владика В. Величковський забрав послання і пішов. Прохання митрополита Й. Сліпого було успішно виконано. Цей факт ілюструє нам ту довіру, яка існувала серед духовенства в підпільний період. Завдяки таким детальним описам можемо зрозуміти наскільки важливо було для митрополита тримати зв'язок з духовенством, що перебувало на рідній землі і, власне, бачимо готовність священників допомогти Й. Сліпому у його справі.

Ще один душпастир, який перебував разом з Й. Сліпим у таборі, Христофор Маргітич теж передавав листи та послання від митрополита, але вже на Закарпаття (він вів листування з архиєреєм Й. Сліпим під псевдонімами «Костью», «Лисаголий», «Лисачалий»)⁵⁶⁴. Ці послання отримували Павло Мадяр, у якого навіть робили обшуки, інкримінуючи йому підтримку зв'язків з Й. Сліпим, а в цьому вбачався склад злочину, так як вони поширювали «антирадянщину»⁵⁶⁵. На щастя, все обійшлося і його не було арештовано. Не злякавшись погроз та арешту, П. Мадяр продовжував поширювати літературу, яку готував митрополит Й. Сліпий. П. Мадяр розповідає, що отримав історію Греко-Католицької Церкви, яка була написана Й. Сліпим у засланні, і навіть декілька разів її передрукував і роздавав іншим для читання на Закарпатті⁵⁶⁶.

⁵⁶³ Інтерв'ю з Володимиром Маргітичем від 03.10.2012, м. Берегове, Закарпатська обл. *Особистий архів М. Майороші*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 3.

⁵⁶⁴ Совершенно секретно. Начальнику 4 управления комитета госбезопасности при СМ Союза ССР генерал лейтенанту тов. Харитонову Ф. П. Докладная записка. «Залишився тим, ким був...»: збірник документів. Жовква, 2018. С. 235–241. ; Доповідна записка начальника УКДБ при РМ СРСР по Красноярському краю О. Вороніна начальнику 4-го Управління КДБ при РМ СРСР Ф. Харитонову щодо розробки Митрополта Йосифа Сліпого. 3 грудня 1954 року. *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987*. Київ, 2012. Т. II. С. 77–86.

⁵⁶⁵ Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадяром від 30.11.1994, с. Білки, Іршавський р-н, Закарпатська обл. *АІЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

⁵⁶⁶ Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадяром від 30.11.1994, с. Білки, Іршавський р-н, Закарпатська обл. *АІЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

П. Мадяр також зумів згадати зміст одного з послань галицького митрополита: «Знаю, що він з нагоди Різдва, з великим таким чуттям пише, що «я мов би їду до своєї Батьківщини, на свою землю. Бачу страждання свого народу і пригадую собі все те добро, що принесло Різдво дотепер моєму народові. І тепер йому бажаю, щоб мій народ витримав те тяжке випробування. Щоб йому Бог дав силу понести свій хрест до кінця. Бо це такі судьбоносні хвили. Дуже важний момент у нашій історії. Нам треба витримати. Нам бути вірними»⁵⁶⁷, – розповідає Павло Мадяр. Таким чином, слова митрополита долинули і до сердець вірних Мукачівської єпархії.

Взаємини галицького митрополита Йосифа Сліпого із закарпатськими священниками привернули увагу органів держбезпеки. Окремо велися агентурні розробки по листуванню та підтриманню зв'язків архиєрея Й. Сліпого із закарпатським духовенством⁵⁶⁸. Було обрано декілька агентів з колишніх в'язнів, які ввійшли в довіру до митрополита Йосифа Сліпого (хоч це було дуже важко, позаяк архиєрей був дуже обережним). Через одного з таких людей під позивним «Макар» митрополит Йосиф Сліпий у квітні 1955 р. передав підпільному духовенству Галичини та Закарпаття свої листи і послання⁵⁶⁹.

На Закарпатті «Макар» відвідав багатьох людей, серед яких: Маргітич Михайло, який готувався до висвячення (мешкав у Берегово), Пилип Гафію (Берегово), священника Тербана Михайла, який нещодавно повернувся з табору⁵⁷⁰. Завдяки цій поїздки агент встановив хороші зв'язки з греко-католиками Галичини та Закарпаття. Про підтримку відносин з греко-католицькими священниками Галичини та Закарпаття підтвердив і сам

⁵⁶⁷ Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадяром від 30.11.1994, с. Білки, Іршавський р-н, Закарпатська обл. АІІЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

⁵⁶⁸ Вказівка заступника голови КДБ при РМ СРСР Луньова Голові КДБ при РМ УРСР В. Нікітченку та начальнику УКДБ при РМ СРСР по Красноярському краю Вороніну щодо активізації розробки Митрополита Йосифа Сліпого та його однодумців із числа священників УГКЦ та активу віруючих. 23 липня 1955 року. *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987*. Київ, 2012. Т. II. С. 149.

⁵⁶⁹ Совершенно секретно. Начальнику 4 управления комитета госбезопасности при СМ Союза ССР генерал лейтенанту тов. Харитонову Ф. П. Докладная записка. «Залишився тим, ким був...»: збірник документів. Жовква, 2018. С. 235–241.

⁵⁷⁰ Совершенно секретно. Начальнику 4 управления комитета госбезопасности при СМ Союза ССР генерал лейтенанту тов. Харитонову Ф. П. Докладная записка. С. 236.

митрополит Йосиф Сліпий на допиті 30 липня 1958 р. Він твердо заявив: «...я вважаю, що Греко-Католицька Церква існує, так як є віруючі і є духовенство цієї Церкви...»⁵⁷¹. Наявність цих агентурних справ доводить той факт, що серед в'язнів теж були недоброчесні люди. Вивчивши певні аспекти допитів та спогади священників і митрополита, стає зрозуміло, що Й. Сліпий прагнув бути обізнаним про ситуацію у середовищі підпільного духовенства, а також підтримувати їх та вірних своїми посланнями.

Йосиф Сліпий наравду був для священників Мукачівської єпархії таємничою постаттю і пізнали вони його саме в табірних умовах. Не дивлячись на всі труднощі табірної життя, греко-католицькі священники зуміли згуртуватися, вижити і навіть намагалися дотримуватися своєї церковної традиції. Митрополит був у пошані за свою допомогу, батьківську опіку та плідну працю на благо Церкви та її людям. Для кожного з цих священників він став частиною їх життя та історії. Він зайняв місце у серцях цих людей та пам'яті їх майбутніх поколінь. Зі слів священників зрозуміло, що Йосиф Сліпий гордо проніс своє звання митрополита, незважаючи на перешкоди і став світлим промінчиком на тернистому шляху кожного з них, подаючи гідний приклад верховного пастиря. Це співіснування та тісний зв'язок священників під час ув'язнення стало підставою для подальших контактів та співпраці вже на волі, що робилося для блага підпільної Церкви з обох боків Карпат.

⁵⁷¹ Протокол допиту Митрополита Йосифа Сліпого щодо його контактів з греко-католицькими священниками й паствою. 30 липня 1958 року. *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987*. Київ, 2012. Т. II. С. 271.

4.2. Відносини між духовенством, підготовка та висвячення священників за участю архиєреїв двох церковних провінцій у період підпілля

Період «підпілля» – це один з тих важких етапів⁵⁷². ГКЦ з обох боків Карпат з гідністю пройшла випробовування вірою і довела свою дієздатність як невід’ємна в українському суспільстві конфесійна та культурно-просвітницька інституція. Не дивлячись на всі негаразди, дух її священників і вірних не зламався, а навпаки, отримав новий поштовх до боротьби за виживання, легалізацію та відродження збереженої власної церковної традиції.

Жахливе десятиліття, під час якого відбулося ліквідація ГКЦ в Радянській Україні, все це супроводжували масові арешти греко-католиків, закриття їхніх храмів, конфіскація церковного майна на користь православних громад і державний протекціонізм Православної Церкви. Ці та інші брутальні дії влади стали прикметою цього періоду в історії ГКЦ.

Під час хрущовської «відлиги» декілька сотень греко-католицьких священників змогли повернутися з таборів ГУЛАГ додому. Серед амністованих були також і єпископи: Микола Чарнецький (повернувся до Львова у 1956 р.) та помічний єпископ Іван Лятишевський (повернувся до Станислава) (від 1962 р. – Івано-Франківськ)⁵⁷³. У 1957 р. на Закарпаття повернулися владика Олександр Хіра та капітулярний вікарій Микола Мурані⁵⁷⁴. Щоправда, у зв’язку з революційними подіями в Угорській Народній Республіці у 1956 р., їх знову було заарештовано та вислано до Караганди. Проте, М. Мурані через суд зміг домогтися скасування вироку і,

⁵⁷²Після заборони радянським режимом і до легалізації Галицька митрополія та Мукачівська єпархія перестали існувати як церковні інституції. Їхні структури, семінарії, висвячення, єпископат, служителі – діяло тільки підпілляно.

⁵⁷³ Гудзяк Б. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946–1989: сучасні підходи вивчення релігійного підпілля. 11 листопада 2002 р. URL: <http://religion.gif.ru/ukr/gudzyaka.html> (дата звернення: 20.04.2020).

⁵⁷⁴ Бендас С., Бендас Д. Священики-мученики, сповідники вірності. С. 341.

повернувшись на Закарпаття, діяв у підпіллі як адміністратор єпископа О. Хіри⁵⁷⁵.

За цей короткий період перебування вдома владика О. Хіра зумів висвятити кількох кандидатів у священники. Так, 7 листопада 1956 р. таємно, на квартирі в Ужгороді, він рукоположив на священників чотирьох своїх колишніх учнів по семінарії: Михайла Бугіра, Константина Сабова, Йосипа Штилиху і Василя Чейпеша⁵⁷⁶. Ця подія стала своєрідним поштовхом, після чого було розпочато активний процес підготовки нового покоління підпільних греко-католицьких священників Мукачівської єпархії.

В цей же період священники, які перейшли до православ'я, але в душі залишилися греко-католиками, почали шукати контактів зі своїми колишніми братами та єпископами, щоб розкаятися та продовжити діяльність вже як підпільні душпастирі. Для прикладу, таку ініціативу відкрито почали проявляти Антон Бачкай в Закарпатті⁵⁷⁷ та о. Ізидор Бутковський в Галичині⁵⁷⁸. Правда, вони обидва одразу були заарештовані.

Всі священники, які повернулися тоді з ув'язнення, не припинили душпастирську діяльність, а навпаки, стали тими постатями, навколо яких почали об'єднуватися підпільні групи греко-католиків. Ці дії були такими частими, що у своїй доповідній записці від 6 серпня 1956 р. до ЦК КП України голова Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Г. Карпов відмітив: «В даний час 243 людини з 344 репресованих за період з 1945 по 1950 рр. уніатського духовенства звільнені. Повернувшись до своїх домівок, частина цього греко-католицького духовенства проводить богослужіння і виконує різні релігійні обряди вдома у себе і у віруючих, в чому ніхто не

⁵⁷⁵ Пашенко В. Українська Греко-Католицька Церква середини 40–50-х років ХХ століття: воскресіння з руїн. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2128/1/Paschenko.pdf> (дата звернення: 03.04.2020).

⁵⁷⁶ Бендас Д. Легальна і нелегальна підготовка священників у Мукачівській єпархії. *Благовісник*. 2001. № 12. С. 8.

⁵⁷⁷ Дело № 3378 по обвинению Бачкая Антония Федоровича в пр.пр. ст. ст. 54-10 ч. II и 56-21 ч. I УК УССР. 31.01.1957 – 27.03.1957, в 1 томі. Т. 1. *Галузевий архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 5507. Арк. 20.

⁵⁷⁸ Гудзяк Б. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946-1989: сучасні підходи вивчення релігійного підпілля. 11 листопада 2002 р. URL: <http://religion.gif.ru/ukr/gudzyaka.html> (дата звернення: 20.04.2020).

заважає, оскільки в радянському законодавстві нема вказівок для кримінального переслідування за ці дії, при цьому вони посилаються на вільне положення римсько-католицьких в цих областях. Окремі уніатські священники, захоплюючи навіть возз'єднані церкви, відкрито виступають з проповідями, в яких закликають не підпорядковуватися патріарху Олексію І і визнавати Папу Римського і пояснити віруючим, що ліквідація уніатської церкви і репресії проти уніатського духовенства викривленої законності в той період часу...»⁵⁷⁹.

Ситуацію з ГКЦ у в Закарпатській області описав у своїй доповідній записці від 10 грудня 1956 р. Уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР в УРСР Г. Корчовий. З документа дізнаємося про такі факти: «За останніми даними, в Закарпатській області проживає 119 осіб представників уніатського духовенства. З них 90 повернулись із місць позбавлення волі. За своєї загальноосвітній і духовній підготовці майже всі ці священники є достатньо грамотними і мають вплив серед частини вірних»⁵⁸⁰. В цій же доповідній записці згадується скарга православного священника в с. Імстичеві Іршавського району Закарпатської області на те, що, не дивлячись на його служіння в цьому населеному пункті, з моменту повернення з ув'язнення колишнього настоятеля василіанського монастиря Івана Сотмарі, він не провів жодного релігійного ритуалу. Подібна ситуація, яка була не на користь православних духівників, спостерігалася і в інших населених пунктах Закарпаття, де підпільно діяли греко-католицькі священники⁵⁸¹.

Попри звільнення деяких греко-католицьких священників їхня кількість була недостатньою, щоб забезпечити потреби вірних. Надалі болючим

⁵⁷⁹ Гудзяк Б. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946-1989.

⁵⁸⁰ Витяг з доповідної уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчового про настрої і діяльність невоз'єданого уніатського духовенства в західних областях УРСР, 1956. *Аржевітін С. Релігія: історія верховинського села Колочава*. Книга 2. Чернівці, 2007. С. 84.

⁵⁸¹ Витяг з доповідної уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчового про настрої і діяльність невоз'єданого уніатського духовенства в західних областях УРСР, 1956. С. 84.

питанням була підготовка духовних отців, які б мали силу волі, бажання і достатньо сміливості повести за собою вірних. Упродовж 1953–1955 рр. вірних забороненої МГКЄ обслуговували 44 підпільні священники⁵⁸². У найближчий час ніхто не сподівався на поповнення душпастирів в Закарпатті, адже про таємне навчання на початку підпілля мова не йшла. Єдині сподівання залишалися на семінаристів ліквідованої Ужгородської семінарії. Невдовзі Микола Мурані повернувся на Закарпаття за станом здоров'я і як адміністратор єпископа Олександра Хіри очолив підпільну діяльність священників ГКЦ до своєї смерті 1979 р.⁵⁸³.

Однак Микола Мурані ще не мав повноважень надавати свячення, а єдиний діячий єпископ підпільної МГКЄ О. Хіра перебував за межами єпархії. Тим не менш з дозволу О. Хіри починається навчання нових кандидатів у священники. Ці навчання таємно проводили на своїх квартирах священники Олександр Марина, вікарій Микола Мурані, отці Адальберт Грабар, Микола Ляхович, д-р Елемир Ортутай, майбутній владика Йосиф Головач та Георгій Чургович⁵⁸⁴.

Враховуючи той факт, що єпископ Олександр Хіра не мав можливості приїжджати на Закарпаття більше одного разу на рік, а обставини вимагали висвячення нових семінаристів, які на той час вже завершили навчання, священники підпільної Мукачівської єпархії знайшли вихід із ситуації. Після узгодження з єпископом О. Хірою вікарій Микола Мурані вирішив звернутися по допомогу до галицьких єпископів. Весною 1957 р. капітулярний вікарій Микола Мурані просить щойно звільненого з таборів ГУЛАГу львівського єпископа Миколу Чарнецького висвятити підпільно підготовлених семінаристів. 19 травня 1957 р. богослов Олександр Легеза та Павло Мадяр у супроводі Теодора Мішкольці та протоігумена ЧСВВ на Закарпатті Антона Мондика приїхали до Львова. Тут на квартирі по

⁵⁸² Бендас Д. Греко-католицькі священники під час репресій Церкви радянською владою на Закарпатті. *Благовісник*. 1998. № 3. С. 5.

⁵⁸³ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. С. 341.

⁵⁸⁴ Бендас Д. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород, 2012. Вип. 1. С. 13.

вул. Вечірній єпископ Микола Чарнецький рукоположив їх на священників⁵⁸⁵. Про висвячення у Львові знали в органах держбезпеки, які отримали інформацію про рукоположення священників Маргітича, Вінницького та Мадяра⁵⁸⁶. Незважаючи на обізнаність про такий факт, органи держбезпеки не перешкодили цій події. Можемо припустити, що це було зроблено з метою прослідкування подальшої, вже священницької діяльності цих людей.

Про процес підготовки, а потім і висвячення оповідає у своїх спогадах монах ЧСВВ П. Мадяр: «Висвячення моє пішло на 1957 рік у Львові. Тут вже перший раз появилися єпископи. Доти не було ніде єпископів. Це був Чарнецький Миколай. Підготовляв мене до висвячення Тимчук Єронім. Там тоді з тюрми вернувся Русі Градюк – протоігумен. Там Готру Іриня я стрічав, василіянина у Львові тоді. Я в них побув пару днів. Склав професію. Зі мною був протоігумен наш Мондик, так що дуже то добре було все підготоване. З Закарпаття тоді висвячувався зі мною світський священник Легеза, він тепер в Ужгороді є. То на саму неділю Самарянки нас обох висвятив Миколай Чарнецький, єпископ»⁵⁸⁷. Авторка пробувала поспілкуватися з О. Легезою, але він відмовився надавати інтерв'ю. Вважаємо, що, незважаючи на те, що минуло достатньо часу від цих таємничих подій, священник ще не був готовий відкрито ділитися особистими спогадами, відчуваючи певний страх.

Не проходить і року, як тим же єпископом Миколою Чарнецьким, припускаємо, що на тій самій таємній квартирі у Львові, було висвячено ще двох ієромонахів ЧСВВ: Богдана Тодавчича та Христофора (Михайла) Маргітича⁵⁸⁸. Конкретних відомостей про свячення цих кандидатів у нас немає, але відомо, що Богдан Тодавчич склав обіт монаха ще у 1946 р., однак не встиг отримати свячення. Після висвячень обидва ієромонахи активно

⁵⁸⁵ Бендас Д. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). С. 14.

⁵⁸⁶ План оперативно-слідчих заходів КДБ УРСР у справі Митрополита Йосифа Сліпого та Іллі Блавацького. 22 грудня 1958 року. *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987*. Київ, 2012. Т. II. С. 339–340.

⁵⁸⁷ Інтерв'ю з о.Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. АІЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

⁵⁸⁸ Бендас Д. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). С. 14.

розпочали душпастирську діяльність. Та радянські органи держбезпеки розпорядилися долями молодих священників інакше. В тому ж 1958 р. отців Богдана та Христофора було заарештовано і відправлено на заслання в Казахстан та Мордовію⁵⁸⁹.

За свідченнями о. Павла Мадяра, в той час часто в Закарпаття для душпастирської діяльності навідувався Павло Василик⁵⁹⁰, якого 22 січня 1959 р. знову заарештували і засудили терміном на 5 років⁵⁹¹. На жаль, відомостей про його таємну діяльність на Закарпатті поки не виявлено.

Як вже згадувалося, митрополитом Й. Сліпим було рукоположено на священника вихідця із Закарпаття В. Маргітича. Сам вже В. Маргітич на початку 1961 р. повернувся на рідну землю, де як греко-католицький священник розпочав підпільну діяльність. Він співпрацював із П. Мадяром, П. Василюком та іншими. В. Маргітич розповідав, що бували такі моменти за часи підпілля, коли за проханням галицьких священників закарпатські душпастирі їздили відслужувати у Львівську, Івано-Франківську області, натомість галицькі приїздили на Закарпаття. Маргітич підкреслював, що між священниками та вірниками обох церковних провінцій панувала взаємна довіра. Не дивлячись на заборону будь-якої духовної діяльності греко-католицьких священників, вони не тільки виконували свою душпастирську працю, а ще й займалися підготовкою нових священницьких кадрів.

У зв'язку з суворою конспірацією, в якій змушені були діяти тоді єпископи та священники, сьогодні наша інформація про висвячення є, безперечно, неповною. Але достеменно відомо з багатьох архівних джерел і спогадів, що в умовах підпілля галицькі ієрархи продовжували виконувати висвячення з дозволу або на прохання капітулярного вікарія підпільної Мукачівської греко-католицької єпархії. Зі слів П. Мадяра, ситуація у

⁵⁸⁹ Інтерв'ю з о.Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

⁵⁹⁰ Інтерв'ю з о.Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

⁵⁹¹ Мизак Н. Єпископ Павло Василик – ідейний натхненник і борець за відродження та легалізацію Української греко-католицької церкви. *Релігія та соціум*. 2008. № 2. С. 36.

Мукачівській єпархії була наступною: «Та тоді взагалі не було єпископів. Ми не мали ... В лікарні був Мурані. Так як якісь справи були, ми до нього зверталися. Він вернувся з тюрми. Такий дуже солідний, розважний чоловік був. Так що ми щось радилися з ним в Ужгороді. Єпископа не було. Наш єпископ Хіра приїжджав дуже рідко. Мало хто про нього знав»⁵⁹². Відсутність єпископа на Закарпатті не зупиняла процес підготовки нового покоління душпастирів, але не було кому їх ввести в духовний сан. Саме тому вже підготовлених на Закарпатті кандидатів за проханням єпископа О. Хіри чи вікарія М. Мурані висвячували галицькі владика. Таким чином, в підпільний період завдяки співпраці між галицьким та закарпатським духовенством проводилося навчання і підготовка нових душпастирів.

Знаючи про гостру ситуацію з нестачею підпільних священників та відсутністю єпископів (у 1957 р. помер владика Іван Лятишевський, у 1959 р. – Микола Чарнецький; у 1957 р. до Казахстану вдруге вислано мукачівського єпископа Олександра Хіру, а в 1963 р. знову заарештовано владик Симеона Лукача та Івана Слезюка), які могли б їх рукоположити, Йосиф Сліпий перед своїм від'їздом 4 лютого 1963 р. у Москві встигає висвятити на єпископа Василя Величковського, якого призначає своїм місцєблюстителем до підпільної Галицької митрополії у Львові⁵⁹³.

Таким чином, в історії підпільної Церкви було відкрито нову сторінку єпископських свячень. Знаючи про небезпеку, нововисвячений владика В. Величковський 2 липня 1964 р. висвятив Володимира Стернюка як свого наступника та ще декількох єпископів-помічників: Івана Чорняка, Петра Козака, Никанора Дайнегу та Йосифа Гірняка (див. Додаток А). Всі вони також отримали право рукоположити священників⁵⁹⁴. Того ж 1964 р. мукачівський владика О. Хіра, перебуваючи на засланні в Караганді, наділяє єпископськими повноваженнями галицького отця-василіанина Йосафата

⁵⁹² Інтерв'ю з о.Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

⁵⁹³ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Львів, 2012. С. 18.

⁵⁹⁴ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. С. 18.

Федорика (його ще митрополит Й. Сліпий назначив екзархом Центральної Азії), який невдовзі переїхав до Львова⁵⁹⁵. На цьому єпископські свячення не закінчуються.

Важливий вплив на підпільне життя Церкви мав Другий Ватиканський собор. З території Радянської України жоден з живих греко-католицьких єпископів не міг взяти участь у Соборі. Натомість, українські владики в діаспорі були його учасниками. З-поміж 14 українських єпископів п'ятох було іменовано членами підготовчих комісій: митрополит Максим Германюк (з Канади) та апостольський екзарх єпископ Платон Корниляк (з Німеччини) – Богословська комісія; єпископ Гавриїл Букатко (адміністратор Крижевецький) – Комісія апостольства мирян; апостольський візитатор Іван Бучко і філядельфійський митрополит Костянтин Богачевський – Комісія для Східних Церков, а о. Атаназій Великий, ЧСВВ (проректор Української Папської Колегії в Римі) став її секретарем⁵⁹⁶.

До Соборової Комісії для Східних Церков отці Собору вибрали чотирьох українців: митрополита Амброзія Сенишина, архієпископа Івана Бучка, архієпископа Гавриїла Букатка та єпископа Андрія Сапеляка⁵⁹⁷. У зв'язку з тим, що митрополит Йосиф Сліпий перебував у таборах, він не зміг взяти участь у Соборі та уповноважити когось з владик з України, було прийнято рішення іменувати на прокуратора первоієрарха Української Церкви архієпископа Івана Бучка як єдиного, що залишився з Галицької ієрархії та найближчого співробітника галицького митрополита⁵⁹⁸.

Під час Собору вперше на міжнародній арені владики відкрито порушили питання страждань греко-католиків у СРСР та ув'язнення митрополита Й. Сліпого. Цей факт, а також закулісні перемовин з Москвою різних політичних і церковних діячів світу сприяли його звільненню в лютому 1963 р. Таким чином, УГКЦ була представлена на Другому

⁵⁹⁵ Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Ковчег*. Львів, 1993. Вип. 1. С. 138.

⁵⁹⁶ Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському Соборі. Львів, 1995. С. 60.

⁵⁹⁷ Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському Соборі. С. 76.

⁵⁹⁸ Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському Соборі. С. 80.

Ватиканському Соборі своїм Главою. Представників від колишньої Мукачівської єпархії на Соборі не було.

Після завершення роботи Другого Ватиканського Собору архиєреї Василь Величковський та Володимир Стернюк почали втілювати його постанови в життя ГКЦ⁵⁹⁹. Та, виявилось, у цьому їх чекали нові перешкоди, оскільки рішення Собору були неоднозначно сприйняті греко-католицьким середовищем в Україні. Документи Собору стосувались екуменізму, визначення власної ідентичності, оновлення Церкви та її відкритість і лояльність до сучасного світу. В той момент, греко-католики зіткнулися із парадоксальною ситуацією, так як сучасний світ, до якого хотіла відкритися Церква поступово зачиняв усі ті вікна, крізь які до нього долинали відлуння трансцендентного⁶⁰⁰. Одним словом, втілювати основні засади ДВС було можливо тільки при повноцінному функціонуванні Церкви, в тому числі як інституції.

Певні протиріччя спостерігалися в середовищі самої Церкви, адже спочатку не було вироблено єдиної концепції реалізації рішень Другого Ватиканського собору. Як відмітив у своїй публікації о. Петро Галазда, під час запитань про Другий Ватиканський Собор, жоден з греко-католицьких священників не схвалив відновлення східного обряду⁶⁰¹. Більшість владик та вірян вважали дружні відносини з Православною Церквою передчасними⁶⁰². Мало хто підтримував можливість відвідування греко-католиками православних храмів, хоча таких випадків було багато в часи підпілля. Особливо це відбилося на священниках-конвертитах, багато з яких повернулися в лоно Католицької церкви саме після Собору⁶⁰³.

Стосовно греко-католиків Закарпаття, то вони безпосередньої участі у Другому Ватиканському Соборі взяти не змогли, адже єпархіальний єпископ

⁵⁹⁹ Гудзяк Б. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946-1989.

⁶⁰⁰ Вайгель Дж. Свідок надії: життєпис Папи Івана-Павла II / пер. з англ. Р. Скакуна. Львів : В-во УКУ, 2012. С. 152.

⁶⁰¹ Галазда П. Сприйняття Другого Ватиканського Собору греко-католиками в Україні. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського Католицького університету, 2001. Вип. 3. С. 383.

⁶⁰² Інтерв'ю з владикою Софроном Дмитерком, м. Львів, 11.11.1993. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 419.

⁶⁰³ Інтерв'ю з о. Юрієм Федакою, м. Ужгород, 3.10.1993. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 206.

О. Хіра знаходився у засланні в Казахстані (з 1957 р. і до самої смерті у 1983 р.). У своїх спогадах як єпископи (владика І. Семедій та І. Маргітич), так і священники твердять, що не мали можливості стежити за ходом Собору. Основну інформацію вони отримували, слухаючи радіо Ватикан. Також частково інформація надходила з-за кордону та від співслужителів із сусідньої Галичини. Ось що згадує про це Юрій Федака: «Я довідався, дістав, просто скажу, з Галичини первий розділ, котрий не знаю, де дів... Там все сказано: як проводився, які рішення будуть прийматися, але ще не були прийняті. Але другий том я не дістав, так що я довідався з книги, котра була видана в підпіллі у Львові чи у Івано-Франківську. Мені передали, і я з того довідався всі подробиці»⁶⁰⁴.

Цікаві відомості збереглися у спогадах їмості Марії Сабов-Штелихи. Вона пригадує, як напередодні Великого посту 1964 р. підпільні священники (Василь Пушкаш старший, Іван Роман, Павло Мадяр, д-р Елемир Ортутай та інші) збиралися на таємній квартирі по вул. Гвардійській у м. Ужгороді, слухали проповіді о. Пахомія (Бориса) ЧСВВ (очолював Галицьку провінцію Найсвятішого Спасителя в Україні протягом 1961–1971 рр.), обмінювалися думками і знайомилися з таємно отриманими документами про рішення Другого Ватиканського Собору⁶⁰⁵. Хоча пізніше єпископ Іоанн Семедій в інтерв'ю визнає що вперше побачив документи Собору лише у 1990 р., коли був делегатом Першого синоду українських єпископів у Римі, будучи ознайомленим з його діяльністю ще в 1960-х рр.⁶⁰⁶.

Слід відзначити, що інформація про Другий Ватиканський Собор, яка надходила з вищезгаданих джерел активно поширювалась серед духовенства. Священнослужителі передавали відомості одне одному і доносили їх своїм вірним. Особлива увага приділялася просвітницькій роботі з молоддю. В Ужгороді на тій же таємній квартирі молодь збиралася частіше, для того, щоб

⁶⁰⁴ Інтерв'ю з о. Юрієм Федакою, м. Ужгород, 3.10.1993. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 206.

⁶⁰⁵ Сабов-Штелиха М. «Возлюблю Тебе, Господи, кріпосте моя...»: художньо-документальна оповідь. Ужгород, 2006. С. 26.

⁶⁰⁶ Інтерв'ю з вл. Іваном Семедієм від 18.07.1997 р., м. Ужгород. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 229.

проводити проповіді-бесіди на теми духовного життя і найголовніше – роз'яснювати рішення Другого Ватиканського Собору⁶⁰⁷. Такі осередки були по всій території Закарпаття, а саме: у с. Білки Іршавського району (під керівництвом о. Павла Мадяра), с. Боржавське Виноградівського району (на чолі з майбутнім владикою Іваном Маргітичем) та інші.

Доречно навести також слова єпископа Мукачівської єпархії Мілана Шашіка щодо впровадження серед духовенства рішень Другого Ватиканського Собору: «... Якраз через Ватиканське радіо мали відомість про Другий Ватиканський Собор. Я думаю, що не могли усвідомити собі все те, про що йшлося. Саме тому впровадження Другого Ватиканського собору в життя – то є довгий процес»⁶⁰⁸. Одним словом, основні рішення Другого Ватиканського Собору в Мукачівській єпархії почали втілюватися в життя тільки після легалізації єпархії.

Таким чином, можна сказати, що Другий Ватиканський собор у період підпілля ГКЦ був значним явищем для греко-католиків. Однак через складні умови вони не мали можливості повністю пізнати його суть. Як бачимо, в підпільний період було закладено фундамент початку втілення в життя рішень Собору, але повна імплантація його основних засад розпочалася лише з процесом легалізації ГКЦ в Україні.

Крім праці над збільшенням кількості духовних пастирів, єпископи, священники, монахи, монахині та вірні ГКЦ в Україні мали і інші спільні справи. Єдиний ворог в особі радянської влади і відсутність кордонів між Галичиною і Закарпаттям об'єднувала вірних ГКЦ у намаганні збереження власної церковної традиції. Якими ж основними завданнями займалися душпастирі в підпіллі? Це були звичні священницькі обов'язки: богослужіння, сповіді, вінчання, похорони. Душпастирі намагалися бути з вірними у найпотрібніші миті їх життя. Найповажніше – робили вони це

⁶⁰⁷ Сабов-Штилиха М. «Возлюблю Тебе, Господи, кріпосте моя...». С. 27.

⁶⁰⁸ Інтерв'ю з єп. Міланом Шашіком. Другий Ватиканський Собор і греко-католики Закарпаття. URL: http://www.osbm.org.ua/v2/index.php?option=com_content&view=article&id=462:2012-06-11-19-52 (дата звернення: 15.09.2020).

попри всі заборони. Адже існували законодавчі норми, за якими були можливі різні покарання за священницьку діяльність.

Спочатку було прийняте розпорядження РМ СРСР від 16 березня 1961 р. «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу та інструкції про застосування законодавства про культу», в яких ГКЦ була названа антидержавною. Після цього розпорядження з'явилися наступні правові акти – 18 березня 1966 р. Президією Верховної Ради УРСР був оприлюднений і затверджений указ «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культу», в якому, зокрема, встановлювався штраф у розмірі 50 карбованців за відправлення релігійних служб чи проведення обрядів у приватних приміщеннях, а 26 березня цього року видано постанову Президії Верховної Ради УРСР «Про застосування статті 138 Кримінального кодексу Української РСР». У ній залишилась вся стаття Кримінального Кодексу УРСР (редакції 1960 р.), за якою одним з видів покарання за священницьку діяльність були виправні роботи терміном від 1 до 5 років з можливою конфіскацією майна⁶⁰⁹.

Крім того, продовжувалися і інші методи переслідування греко-католицьких священників, ось, як наприклад, замах на душпастирів. Тільки в період з 1953 по 1975 рр. було здійснено шість замахів, чотири з яких закінчилися фатально для священників. У цей список потрапили таємно висвячений Теодором Ромжею владика Петро Орос (помер 1953) о. Андрій Березнай (колишній секретар єпископа Т. Ромжі), монах ЧСВВ Йосиф (Василь) Завадяк (помер 1957), о. Севастіян (Стефан) Войтович (помер 1975), а також владика Іоанн Семедій (1954) та Іван Маргітич (1973), які зуміли пережити це жакіття. Та жодні залякування з боку влади не змогли зупинити діяльність священників.

У підпіллі існувала ціла система співпраці зі своїми принципами, правилами і конспірацією. Цих правил потрібно було ретельно

⁶⁰⁹ Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Ковчег*. Львів, 1993. Число І. С. 140–141.

дотримуватися. Отже, щоб не дуже потрапляти на очі державним органам безпеки був «священник-координатор». Він мав бути найбільш комунікабельний, підтримувати зв'язок і давати практичні вказівки іншим. Звісно, що головними координаторами були як галицькі, так і закарпатські владики єпископи. Найбільш активними з них були і владики В. Величковський, В. Стернюк, С. Дмитерко, Й. Федорик, П. Василик, Й. Головач, І. Маргітич, вікарій М. Мурані. Але хочеться відмітити і окремих священників: Павло Мадяр, ЧСВВ, Йосип Штилиха, Дрибітко Діонісій, ЧСВВ, Василь Худа із Закарпаття, а також ігумен Борис Пахомій, Дам'ян Григорій Богун, Єронім та Яків Тимчуки із Галичини.

У багатьох населених пунктах була одна або декілька довірених осіб з середовища мирян, у яких вдома проводилися таємні богослужіння, зазвичай ввечері або навіть вночі. Часто такі зустрічі були і в будинках самих же священників, де крім богослужінь обговорювалися також питання душпастирського характеру, уточнювалися організаційні моменти щодо спільної діяльності. Болючим питанням у часи підпілля була також відсутність релігійної літератури. Богослужбові книги часто фотографували, переписували від руки, інколи отримували із-за кордону⁶¹⁰. Звісно, багато з цих фактів фіксувалося органами державної безпеки, часто були покарання у вигляді догани чи взагалі звільнення з роботи за збереження та розповсюдження забороненої літератури.

Одним з методів підпільного душпастирювання був обмін духівниками. Священники часто обслуговували вірних інших областей, районів, населених пунктів для того, щоб збивати з пантелику органи безпеки. «Між уніатами здійснено територіальний розподіл сфер їх діяльності, де вони виконують богослужіння і потреби віруючих. При чому, ці райони, як правило, знаходяться за межами їх місця проживання, що в значній мірі ускладнює можливості місцевих органів влади по виявленню, хто конкретно із уніатів займається протизаконною діяльністю», – йшлося в одній з доповідних

⁶¹⁰ До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Львів, 2012. С. 34.

записок інспектора апарату Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР А. Кецько за 1967 р.⁶¹¹. Це, а також бажання допомагати одне одному, обмін досвідом та літературою стали основними причинами тісних контактів між підпільниками офіційно неіснуючих митрополії та єпархії.

За даними, переданими владикою Василем Величковським до Риму в 1967 р., в Галичині та на Закарпатті тоді перебувало 150 священників, понад 100 ієромонахів і братів Василіанського чину, 62 студити, 54 редемптористи. Серед священників близько 50 повернулося з православ'я, а 40 отримало свячення у підпіллі⁶¹².

Продовжимо прослідковувати як відбувалися єпископські свячення в підпільний період. Повернувшись із ув'язнення, станиславський владика Іван Слезюк 30 листопада 1968 р. висвячує на єпископа-помічника о. Софрона Дмитерка⁶¹³. Той у свою чергу, також висвятив двох єпископів-помічників – Яківа Тимчука (1976) та Іриня Білика (1989)⁶¹⁴. Єпископ Володимир Стернюк, з 1972 р. стає главою «катакомбної Церкви» в Галичині (у 1972 р. владика В. Величковський після звільнення переїжджає до Риму). Незадовго до виходу ГКЦ з підпілля В. Величковський уділяє єпископські свячення ще трьом священникам: Филімонові Курчабі (1985), Юліану Вороновському (1986) та Михайлу Сабризі (1986). Крім того, повернувшись до Львова і проводячи там активну підпільну діяльність, владика Й. Федорик 1 травня 1974 р. єпископськими повноваженнями наділяє о. Павла Василика⁶¹⁵.

На Закарпатті в той час ще діючий, але перебуваючи у засланні єпископ О. Хіра, мав право раз на рік відвідувати рідний край. Користуючись цим, він приїжджав на Закарпаття, щоб здійснювати свою головну місію – висвячувати нових кандидатів у священники. Але була ще більш важлива місія – єпископські свячення. І вікарій Микола Мурані і єпископ Олександр

⁶¹¹ Гудзяк Б. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946–1989.

⁶¹² Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). С. 136–137.

⁶¹³ Інтерв'ю з владикою Софроном Дмитерком, м. Львів, 11.11.1993. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 419.

⁶¹⁴ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. С. 18.

⁶¹⁵ Інтерв'ю з владикою Павлом Василюком, м. Коломия, 22.10.1996. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 455.

Хіра вже були похилого віку. Виснажені ув'язненнями та хворобами вони відчували, що прийшов час готувати наступників, яких єпархія не мала. За майже 30 років підпілля для Мукачівської єпархії не було здійснено жодного єпископського свячення. Саме тому, вже важко хворий владика О. Хіра, незважаючи на постійні спостереження за ним органами держбезпеки, наважується наділити єпископськими функціями отців Константина Сабова (18 червня 1977 р.) та Іоанна Семедія (24 серпня 1978 р.)⁶¹⁶ (див. Додаток Б).

Нововисвячені єпископи виконували одне зі своїх найважливіших призначень – священницькі свячення, щоб продовжити інституційний розвиток ГКЦ. Інституційних взаємин між єпископами та священниками в підпіллі не було, владика в цей час виконували швидше дорадчі функції, адже зазвичай священник сам вирішував нагальні питання. Чітко відстежувати, хто, коли і як готував молодих кандидатів на священників нині складно, адже це здійснювалось у суворій тайні. Були, навіть, такі випадки, коли органи безпеки виявляли нововисвячених священників і виясняли, хто їх висвятив. Душпастирі намагалися говорити за померлих єпископів, щоб не запідозрювали діючих: «Так, ми то говорили, бо мусили боронити і себе, і їх. Коли вже викрили його, застали на Службі Божій, вже нікуди не вкриєшся. – «Ти є священник?» – «Священник». – «Хто тебе святив?»». Звичайно, спихали на тих, що померли», – згадує владика Софрон Дмитерко⁶¹⁷.

Ці факти показують, чому так складно з'ясувати точну кількість висвячених у підпіллі душпастирів. Для прикладу, за свою єпископську діяльність тільки владика Василь Величковський та Софрон Дмитерко висвятили понад 100 священників⁶¹⁸. В умовах відсутності адміністративного поділу Церкви в підпільний період єпископи однієї єпархії часто висвячували священників для іншої. Таке явище було поширене у відносинах між душпастирями Галичини та Закарпаття.

⁶¹⁶ Косей Ю. Владика Іоанн Семедій. Ужгород, 2000. С. 55.

⁶¹⁷ Косей Ю. Владика Іоанн Семедій.. С. 55.

⁶¹⁸ Гудзяк Б. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946-1989.

Можна сказати, що середовище духовенства підпільної Мукачівської єпархії поділилося на кілька груп. Перші – ті священники, що підтримували зв'язок винятково з колишньою офіційною владою (на чолі з вікарієм Миколою Муранієм); другі – більше спілкувалися з галицькими архиєреями (на чолі з Іваном Маргітичем); треті – ті священники, які співпрацювали як між собою, так і з галицькими душпастирями. Кожна з цих груп священників готували до висвячення кандидатів. Більшість з духівників дочекувалася владики Олександра Хіри із заслання, щоб довести навчання кандидатів до завершення. Інші ж священники, щоб не гаяти час, з дозволу капітулярного вікарія Миколи Муранія зверталися з проханням про висвячення до галицьких архиєреїв.

Для прикладу, декількох кандидатів у священники підготував у с. Білки Іршавського району П. Мадяр, а про їх висвячення домовився В. Худа з львівським єпископом В. Стернюком. Владика В. Стернюк декілька днів провів на Закарпатті з кандидатами попередні реколекції. 11 січня 1968 р. у с. Білки Іршавського району львівський єпископ Володимир Стернюк таємно висвятив у священники Товта Миколу, Копинця Івана та Береша Івана⁶¹⁹ (див. Додаток Г). Про день висвячення збереглися спогади їмості Ганни Береш (дружини о. Івана Береша), в яких описано, що введення в духовний сан відбулося на квартирі у о. Івана Береша при закритих дверях у повній таємниці⁶²⁰. Згадується також про висвячення ще двох кандидатів Преосвященнішим Володимиром Стернюком – Ляховича Івана (14 жовтня 1967 р.)⁶²¹ та Думнича Івана (2 травня 1972 р.)⁶²². На жаль, більш конкретних відомостей про їх навчання та висвячення не знайшлося.

Одним і з частих гостей в у підпільній Мукачівській єпархії був галицький владика П. Василик. Він підтримував дружні зв'язки і співпрацював з душпастирями П. Мадяром, І. Маргітичем, В. Маргітичем та

⁶¹⁹ Бендас Д. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989). *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород, 2012. Вип. 1. С. 14.

⁶²⁰ Інтерв'ю з п. Ганною Береш від 25.09.2004, с. Білки, Закарпатська обл. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1667.

⁶²¹ Філіп Л. о. Іван Ляхович (1923–1995). *Благовісник*. 1995. № 2–3. С. 3.

⁶²² Ювілей о. Івана Думнича. *Благовісник*. 1995. № 6–7. С. 4.

багатьма іншими священниками єпархії. Після того як о. Павло Василик змінив свій статус на єпископа (був висвячений владикою Йосафатом Федориком 1 травня 1974 р.)⁶²³, відвідуючи Закарпаття, взявся за нову для нього справу – рукоположення священників. Починаючи з 1974 р. вже в статусі єпископа Павло Василик продовжує рукоположення мукачівських священників. Цього разу це були учні «домашньої семінарії» д-ра Елемира Ортутая: семінаристи Іван Сливка (вже мав вищу технічну освіту, закінчив богословські студії в грудні 1979 р.) та Василь Карпинець (з вищою сільськогосподарською освітою). Їх було висвячено відповідно 3 січня (див. Додаток Ж) та 10 червня 1980 р.⁶²⁴.

Рукоположення за участю галицьких владик продовжилися і 80-ті рр. ХХ ст. 12 січня 1981 р. відбулося висвячення Василя Носи у Виноградіві в будинку Стефана Федорки єпископом Павлом Василюком⁶²⁵.

Будучи священником Іван Маргітич (майбутній єпископ-помічник Іоанна Семедія) у 1981 р. відкривав підпільну семінарію в себе вдома у селі Боржавське на Виноградівщині. Одразу ж з'являється 12 охочих кандидатів, які відвідують підпільну семінарію протягом семи років два-три рази на тиждень. «А тут вже так не осталося священників, пару священників осталося. Потреба щоби збільшувалося число підпільних священників. Якось так Бог дав, що тут почалося копошіння. Сім'я майбутнього священника Бровді Романа вже з 1978 р. все служить, явно служить. Всі шестеро синів записалися до Підпільної семінарії і ще пару, троє з села, правда. Було шість синів, батько – сім і ще троє. Потім ще був чоловік сестри, Костак Василь, одинадцятий, потім ще був з Нижнього Болотного о. Михайло Данилаш і ще тринадцятий пристав Василь Дзінкар. Але Василь Дзінкар вже наприкінці, то

⁶²³ Інтерв'ю з вл. Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 455.

⁶²⁴ Бендас Д. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). С. 18; Інтерв'ю з о. Іваном Сливкою (сином) від 21.07.1995, м. Мукачево, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 620.

⁶²⁵ Бендас Д. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). С. 18.

в основному було дванадцять, число 12-ть. Від 1981 р. до 1988-го»⁶²⁶, – згадував ці давні події у 2003 р. І. Маргітич.

Переважно навчав семінаристів тоді лише Іван Маргітич, а інколи долучалися о. Павло Мадяр та о. Антоній Мондик. Навчальними матеріалами семінарії були ті підручники, що збереглися у І. Маргітича, а також деякі книги, перекладені з угорської та латинської мов. Для семінаристів складалися спеціальні конспекти, з яких потім читали лекції з потрібних предметів (догматика, канонічне право, грецька мова, історія та інші). Курс лекцій доповнювався практичними заняттями. На закінчення вивчення предмету здавався іспит, інколи навіть при комісії (владика І. Маргітич запрошував або А. Мондика, або П. Мадяра)⁶²⁷.

Висвячення цих кандидатів відбулося в такий спосіб: «Як відомо, що то одного дня свячення всі не даються, але то була проблема більше разів їздити за владикою і так далі, то вирішено було таким способом, що в п'ятницю ввечері 25 березня 1988 р., ювілейний рік, було нам уділено піддияконські свячення. Тоді субота, 26-те, були також дияконські свячення уділені всім преосвященним владикою Софроном Дмитерком у співслужінні отця, ми тоді не знали, що він владика, Івана Маргітича, і о. Павла Мадяра, монаха василіанина. А вже 27 березня в неділю були пресвітерські свячення уділені для всіх кандидатів»⁶²⁸, – розповів Петро Бровді.

Оскільки у 1980-ті рр. було висвячено тільки трьох священників за п'ять років, то семінарія Маргітича рятувала єпархію від нестачі душпастирів.

В результаті діяльності підпільної семінарії І. Маргітича у 1988 р. було висвячено 12 семінаристів: 73-річного Івана Бровді та його п'яти синів – Василя, Михайла, Юрія, Петра і Андрія, а також – Михайла Гульпи, Михайла Данилаша, Василя Зейкана, Василя Костака, Михайла Погоріляка та Івана

⁶²⁶ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 29.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. Т-1. Оп. 1. Спр. 25.

⁶²⁷ Інтерв'ю з о. Петром Бровді від 30.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. Т-1. Оп. 1. Спр. 25.

⁶²⁸ Інтерв'ю з о. Петром Бровді від 30.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. Т-1. Оп. 1. Спр. 25.

Тернинка⁶²⁹. Священники влилися в колектив підпільників і теж продовжували виконувати важку і благородну місію.

Цікавий випадок трапився із львівським священником Мироном Бендиком. Сам він був уродженцем Львова, навчався у Львівській консерваторії та одночасно у підпільній духовній семінарії (з 1976 р.). За зв'язки з підпільною Церквою Мирона Бендика було виключено з консерваторії і невдовзі він продовжив здобуття музичної освіти в Таллінні (Естонія), не залишаючи навчання у семінарії. Координував його богословську освіту владика Филімон Курчаба. Так склалося, що у 1981 р. за скеруванням М. Бендик потрапляє до Ужгорода. Ще перед приїздом на Закарпаття його познайомили з місцевим священником Гатраком. В його будинку (Ужгород, по вул. Доманинській, 65.) поселився Мирон Бендик, який згадує: «Отець щоранку служив Божественну Літургію, в якій я брав участь. Для продовження богословських студій мене познайомили з о. Мироном Бескидом з Мукачева. Щомісяця ми мали зустріч у його будинку. Отець Мирон робив мені виклади, давав конспекти. Завдяки цій допомозі з боку отця я зміг суттєво доповнити дотеперішні студії»⁶³⁰.

Навчання Мирона Бендика закарпатськими священниками велося з відома владика Филімона Курчаби. Після його завершення М. Бендик був рукоположений 7 лютого 1987 р. у Львові⁶³¹. Таким чином, ще один душпастир став на служіння Церкві і людям завдяки спільним зусиллям галицьких і закарпатських священників. На підтвердження корисності спільної праці в підпільний період наведемо слова М. Бендика: «Хоча минуло багато часу, я й досі з приємністю згадую Закарпаття, добрих і гостинних людей, а особливо християнську солідарність, яка нас об'єднувала, де б ми не жили в тодішньому СРСР»⁶³². Подібне визнання подає у своїй праці Б. Боцюрків: «В умовах, коли не було ефективною територіальною юрисдикції

⁶²⁹ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 29.04.2003, с. Боржавське, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. Т-1. Оп. 1. Спр. 25.

⁶³⁰ Інтерв'ю з о. Мироном Бендиком, м. Дрогобич, 09.02.1999. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1062.

⁶³¹ Інтерв'ю з о. Мироном Бендиком, м. Дрогобич, 09.02.1999. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1062.

⁶³² Інтерв'ю з о. Мироном Бендиком, м. Дрогобич, 09.02.1999. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1062.

та санкцій місцевих єпископів, пастирська дисципліна допомагала підтримувати церковну єдність і зменшувала до мінімуму проникнення в лоно Церкви інформаторів та провокаторів КДБ»⁶³³.

В період з 1957 по 1989 рр. для підпільної Мукачівської єпархії спільними зусиллями закарпатських та галицьких єпископів було рукоположено 44 кандидатів у священники. З них 26 священників висвятили галицькі архиєреї М. Чарнецький, В. Стернюк, П. Василик та С. Дмитерко. У період від 1963 по 1989 рр. було висвячено 20 священників на єпископів. З них – 15 для Галицької митрополії і 5 – для Мукачівської єпархії⁶³⁴.

Після смерті владики Константина Сабова, єпископ Олександр Хіра, вже не маючи сил приїхати до Ужгорода, 15 березня 1983 р. висвячує у Караганді на помічного єпископа ще одного душпастиря: о. Йосифа Головача⁶³⁵. Останнім підпільно висвяченим єпископом став закарпатський священник Іван Маргітич, якого було рукоположено 10 вересня 1987 р. івано-франківським єпископом Софроном Дмитерком⁶³⁶.

Підпільне життя вирувало по обидва боки Карпат. Як згадують священники, зокрема, В. Маргітич, між підпільниками панувала неабияка довіра. Яскравим підтвердженням цьому може слугувати його розповідь про одну з поїздок для проведення богослужіння в одному із сіл у Львівській області, що відбувалося при тайні, обережності, системі спеціальних знаків, а найголовніше – колосальної довіри між священниками та вірними⁶³⁷ (див. Додаток К).

Візити з тією ж метою здійснювали на Закарпаття і галицькі священники: брати Єронім та Яків Тимчуки, Софрон Дмитерко, Павло Василик, Йосафат Федорик, Дам'ян Григорій Богун, Пахомій Борис, владики Володимир Стернюк. У своїх спогадах священник Мукачівської єпархії

⁶³³ Боцюрків Б. УГКЦ в катакомбах 1946–1989. *Ковчег*. Львів, 1993. С. 139.

⁶³⁴ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. С. 18.

⁶³⁵ Косей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. Ужгород, 2001. С. 173

⁶³⁶ Інтерв'ю з владикою Іваном Маргітичем, с. Боржавське, 03.08.2000. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1148.

⁶³⁷ Інтерв'ю з о. Володимиром Маргітичем від 03.10.2012, м. Берегово, Закарпатської обл. Інтерв'юер Майорші М. *Особистий архів М. Майорші*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 3.

Василь Худа відмітив, що часто закарпатські священники зверталися за порадами у конфліктних чи незрозумілих ситуаціях до галицького владики Миколи Чарнецького, а галицькі душпастирі, в свою чергу, зверталися по допомогу до мукачівського вікарія Миколи Мурані⁶³⁸. «Співпрацювали разом з галичанами. Вони в нас в хаті вчилися, реколекції держали. До мене отець Стернюк, Тимчуки, Богуни, Федорик отець – єпископ – вони всі тут у нас крутилися. В нас був центр»⁶³⁹, – згадував о. Василь Худа.

Картину конструктивних відносин доповнюють також спогади П. Мадяра, ЧСВВ: «Ми то зналися. Я весь час виїжджав у Галичину. Найчастіше я бував в о. Дмитерка. З о. Єронімом стрічався, Тимчуком. Від тих людей дуже багато ми перебирали, так би сказати, такого досвіду душевного»⁶⁴⁰. Крім Василя Худи, Павла Мадяра такі зустрічі часто відбувалися і в будинку о. Йосифа Штилихи та його дружини Марії, що знаходився в Ужгороді по вул. Гвардійській, 18⁶⁴¹.

Одним з основних координаторів, який тримав тісні зв'язки з галицькими архиереями та священниками, був згадуваний владику Іван Маргітич. Стосовно висвячення помічного єпископа МГКЄ І. Маргітича, то ця історія певною мірою оповита таємницею. Визначна подія в житті підпільної Мукачівської єпархії та в житті о. Івана Маргітича сталася 10 вересня 1987 р.⁶⁴². Свячення йому уділив івано-франківський владику Софрон Дмитерко, який був рукоположений єпископом Іваном Слезюком.

Ще одне єпископське свячення у період підпілля відбулося у 1983 р. Новим владикуою став Йосиф Головач, якого в останні місяці життя рукоположив єпископ О. Хіра в Караганді. Й. Головач мав товариські взаємини з галицьким архиереєм Володимиром Стернюком. На нашу думку, саме історія їхніх стосунків могла б бути прикладом в історії відносин між

⁶³⁸ Інтерв'ю з о. Василем Худою, м. Мукачеве, 3.10.1995. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 617.

⁶³⁹ Інтерв'ю з о. Василем Худою, м. Мукачеве, 3.10.1995. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 617.

⁶⁴⁰ Інтерв'ю з о. Павлом Мадяром, с. Білки, Закарпатська обл., 30.11.1994. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

⁶⁴¹ Інтерв'ю з о. Йосифом Штилихою, м. Ужгород, 19.05.1998. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 205.

⁶⁴² Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1148.

Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією у періоди підпілля та легалізації.

Познайомилися архиереї наприкінці 1950-х рр., коли владика Й. Головач вступив до Львівського медичного училища, де навчався і майбутній архипастир Володимир Стернюк. Між ними зав'язалися довготривалі дружні стосунки, які принесли чимало плодів для «катакомбної Церкви», адже вони спільними зусиллями готували майбутнє покоління священників. Підтвердження цьому є в одному з листів владика Й. Головача до В. Стернюка: «Наше декілько десятирічне знайомство, котре з перших днів його існування створилося в самі тісніші зв'язки в житті наших єпархій»⁶⁴³. Владика також були частими гостями один в одного, як наприклад, в 1977 р. владика В. Стернюк вшанував своєю присутністю тоді ще лише священника Й. Головача з нагоди 30-річчя пресвітерських свячень в його будинку в с. Оноківці Ужгородського району⁶⁴⁴. Ось як про цю подію згадує Юрій Коссей, один із присутніх гостей на цьому святкуванні: «Отець Стернюк всім відрекомендував себе: Володимир Володимирович. На ювілейній трапезі він вів себе як батько всіх присутніх... Закликав всіх присутніх молитися в день ювілея за о. Йосифа і за всіх інших, гноблених комунізмом. Розходилися гості з великим задоволенням від того, що їм пощастило провести вечір з талановитим священником»⁶⁴⁵. Нами подано слова цього автора як погляд із середовища вірних, який описав особисті враження від спілкування з владикою В. Стернюком, а також з цих свідчень відчувається, яка взаємоповага панувала між архиереями.

Таким чином, після початку оголошення амністії для арештованих священників в 1955 р. і до початку процесу легалізації у 1989 р. греко-католицькі священники обох церковних провінцій щосили намагалися дожити до виходу з підпілля. З впевненістю можна ствердити, що їхня

⁶⁴³ Копія листа від єпископа Йосифа Головача до митрополита Володимира Стернюка. *Коссей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги*. Ужгород, 2001. С. 536.

⁶⁴⁴ Коссей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач та його заслуги. Ужгород, 2001. С. 151.

⁶⁴⁵ Коссей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач та його заслуги. С. 152.

спільна участь у підготовці священницьких кадрів мала неабияке позитивне значення для збереження ГКЦ. Незважаючи на можливі негативні наслідки, бажаючих виконувати підпільну душпастирську діяльність вистачало.

4.3. Спільні зусилля єпископів, кліру та мирян за легалізацію та відродження Греко-Католицької Церкви в Україні в роки «перебудови»

В другій половині 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., у зв'язку з проголошенням Генеральним секретарем ЦК КПРС Михайлом Горбачовим курсу на «перебудову», який передбачав, зокрема, демократизацію суспільства та лібералізацію державної політики щодо Церкви, з'явилися реальні шанси на легалізацію ГКЦ в Радянській Україні. Саме це, а також наближення такої знаменної події, як святкування 1000-ліття хрещення Русі, стало сигналом для появи руху за легалізацію ГКЦ назовні – на публічному рівні.

Мрії про легалізацію ніколи не покидали підпільних священників та вірян. Ще за хрущовської «відлиги» були зроблені певні спроби реєстрації греко-католицьких громад з метою офіційного визнання підпільно діючої ГКЦ на території Закарпаття. Це питання порушили у 1957 р. вірні сіл Затисся (Чома) та Чепи Виноградівського району, де підпільним священником був о. Іван Сокол⁶⁴⁶. Після цього випадку знову почалися переслідування і арешти серед греко-католицького духовенства, що означало неготовність радянської влади на будь-які поступки щодо ГКЦ. В свою чергу, як галицькі, так і закарпатські священники продовжили свою підпільну діяльність, розуміючи, що сподіватися на легалізацію немає сенсу.

Наступною подією, яка дала надію на можливість відродження ГКЦ на Закарпатті стала легалізація Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині в червні 1968 р. Греко-католицьке духовенство Мукачівської єпархії перейнялося цією ідеєю з величезним сподіванням, що невдовзі це може

⁶⁴⁶ Дело № 3373 по обвинению Сокола Ивана Ивановича в пр. ст. 54-10 ч. II УК УССР. 21.12.1956 – 14.02.1957, в 1 томі. *Архів УСБУ в Закарпатській області*. Ф. 7. Оп. 1. Спр. С-2210. Арк. 59–60.

відбутися і в Закарпатті, яке до червня 1945 р. перебувало у складі Чехословаччини. Ось як про це згадує владика Йосиф Головач: «У нас надія все жила... Я так у контакті був з дуже більшим числом священників і всі чекали, що це вона перейде і сюди... Так, що це нас внезапно не зустріло... Правда, що я їздив у Чехо-Словаччину, там відправляв як єпископ і все... Участвував у Пряшеві або у Венгрії...»⁶⁴⁷. Зрозуміло, що хоч і не одразу, але чехословацькі події дали світло надії, що невдовзі процес легалізації ГКЦ розпочнеться і в Радянській Україні.

Кардинальні зрушення у напрямі легалізації ГКЦ розпочалися з обранням нового понтифіка Риму Івана Павла II, який одразу виявив прихильність до католиків-слов'ян. Своє особливе ставлення до греко-католиків в Радянській Україні він висловив у листі до кардинала та митрополита Й. Сліпого від 19 березня 1979 р. В листі мовиться про важливість підготовки до святкування 1000-ліття Хрещення Русі, історичну цінність Берестейської унії як символу єдності греко-католиків з Апостольським престолом, а також визнається величезна жертвність митрополита, єпископів, священників та мирян ГКЦ в Україні, які зберігають вірність своїй традиції⁶⁴⁸. Понтифік також наголосив на тому, що «кожна віруюча людина має право сповідувати свою віру і брати участь у церковній громаді, до якої вона належить»⁶⁴⁹, посилаючись на Загальну декларацію прав людини (1948) і адресуючи ці слова радянському керівництву. Іван Павло II не випадково обрав цю декларацію, адже саме цей документ давав можливість духовенству ГКЦ аргументувати програму легалізації перед радянською владою, яка декларувала для світу свої демократичні наміри.

⁶⁴⁷ Інтерв'ю з вл. Йосифом Головачем від 29.05.1990, с. Оноківці, Закарпатська обл. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1216.

⁶⁴⁸ Letter of His Holiness John Paul II to Cardinal Josyf Slipyj for the Millennium of Christianity in Rus (the Ukraine) (March 19, 1979). URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/letters/1979/documents/hf_jp-ii_let_19790616_1000-crist-rus.html (дата звернення: 02.12.2020).

⁶⁴⁹ Letter of His Holiness John Paul II to Cardinal Josyf Slipyj for the Millennium of Christianity in Rus (the Ukraine) (March 19, 1979) URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/letters/1979/documents/hf_jp-ii_let_19790616_1000-crist-rus.html (дата звернення: 02.12.2020).

Це була перша публічна заява Римського архиєрея з натяком на те, що ситуація з невизнанням ГКЦ та переслідуванням греко-католиків в Україні в очах світової громадськості набула критичного рівня. Наступний крок у справі підтримки «катакомбної Церкви» був зроблений Іваном Павлом II у 1980 р., коли зібрання греко-католицьких єпископів у діаспорі отримало статус Синоду. На одному з таких Синодів у Римі 2 грудня 1980 р. було винесено постанову, якою Львівський «собор» 1946 р. було визнано недійсним⁶⁵⁰.

Невдовзі після цих подій у 1982 р. почали робитися перші обережні кроки для офіційного визнання ГКЦ в СРСР. У вересні 1982 р. в Галичині було створено «Ініціативну групу захисту прав віруючих і церкви в Україні», головою якої став виходець із Закарпаття Йосип Тереля⁶⁵¹. Основним завданням групи було здійснення заходів для юридичної реєстрації греко-католицьких громад. Члени Ініціативної групи прагнули досягнення мети мирними методами, розповсюджуючи бюлетені «Хроніка Католицької церкви на Україні», чим намагались привернути увагу громадськості та винесення обговорення проблеми Католицької Церкви в Україні за межі Радянського Союзу⁶⁵².

За свою діяльність у грудні цього ж року Й. Тереля був заарештований спочатку на рік, а в 1985 р. – на сім років. Його справу продовжив Василь Кобрин, доки і його не було засуджено до примусових робіт терміном на три роки в листопаді 1984 р.⁶⁵³. Весь період своєї діяльності Й. Тереля підтримував тісний зв'язок з священником І. Маргітичем, який організовував рух за легалізацію Мукачівської єпархії⁶⁵⁴.

⁶⁵⁰ Перший Звичайний Синод єпископів Української Католицької Церкви. *Патріархат*. 1981. № 1 (115). URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/pershyj-zvychajnyj-synod-jepyskopiv-ukrajinskoji-katolytskoji-tserkvy/> (дата звернення: 02.12.2020).

⁶⁵¹ Українська ГКЦ. Історія (к. 80-х років XX ст. – до наших днів). URL: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-istoriya-kinec-80-h-rokiv-hh-stolittya-do-nashih-dniv_n52318 (дата звернення: 02.12.2020).

⁶⁵² Українська ГКЦ. Історія (к. 80-х років XX ст. – до наших днів).

⁶⁵³ Українська ГКЦ. Історія (к. 80-х років XX ст. – до наших днів). URL: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-istoriya-kinec-80-h-rokiv-hh-stolittya-do-nashih-dniv_n52318 (дата звернення: 02.12.2020).

⁶⁵⁴ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Закарпатська обл. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1148.

Дочекавшись сприятливої політичної обстановки, яка склалася в другій половині 80-х рр. ХХ ст., греко-католики Галичини і Закарпаття вирішили вдатися до більш рішучих дій. Спонукали їх до цього вже згадувані легалізація ГКЦ в Чехословаччині та Польщі, «горбачовські» реформи, наближення дати 1000-річчя хрещення Русі, а також нове покоління священників, вихованих в дусі Другого Ватиканського собору, які бажали розвитку своєї Церкви. Незважаючи на гучну пропагандистську акцію радянської влади з відзнаки 40-річчя «Львівського собору» у 1986 р., рух за легалізацію ГКЦ з 1987 р. набуває більш організованого, масового та динамічного характеру і виходить на якісно новий рівень.

Найгучнішою подією 1987 р. стала заява греко-католицького духовенства, чернецтва та мирян про вихід з підпілля і звернення з проханням про визнання ГКЦ на адресу папи римського Івана Павла II, яка була оприлюднена 4 серпня. Її було підписано на вул. Угорській у місті Львові вдома в рідної сестри владика Павла Василика Литвин Емілії⁶⁵⁵. Заяву підписали два єпископи з Галичини – владика Павло Василик та із Закарпаття – єпископ Іоанн Семедій, а також 23 священники, ченці, чорниці та майже 150 вірних⁶⁵⁶. Копія цієї заяви була направлена Генеральному секретарю ЦК КПРС М. Горбачову⁶⁵⁷.

Це було перше публічне звернення до церковної та світської влади і суспільства священства ГКЦ про намір виходу з підпілля: «Ми, єпископи, священники, монахи, монахині, вірні Католицької Церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо, що у зв'язку з перебудовою СРСР і більш сприятливим умовам, що склалися, а також у зв'язку з ювілеєм, 1000-літтям хрещення України, вважаємо за недоцільне продовжувати перебувати у підпіллі: а тому просимо Вашої Святости сприяти всіма можливими способами правній легалізації Української Греко-Католицької Церкви в

⁶⁵⁵ Інтерв'ю з вл. Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 455.

⁶⁵⁶ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. С. 68.

⁶⁵⁷ Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). С. 159.

СССР. Одночасно звертаємося через Вашу Святість до уряду ССРСР з нашою заявою про вихід певної частини Української Католицької Церкви з підпілля»⁶⁵⁸.

Важливість такого звернення у справі легалізації зазначає історик О. Турій: «Ця заява на момент її виходу вже була значною несподіванкою і для тодішньої влади Радянського Союзу, а також, мусимо щиро признатися, і для проводу Католицької Церкви... Тобто стратегічна ціль – те, що Церква має бути визнана і те, що Церква має бути реабілітована тією владою, яка її несправедливо засудила, це було однозначно і однозгідно»⁶⁵⁹. З таким висновком важко не погодитися.

Ця подія не обійшлася без казусу, що стосувався автентичності підпису мукачівського єпископа І. Семедія. За словами владики Павла Василика з єпископів заяву підписав тільки він, адже більшість архиєреїв ГКЦ (в тому числі і владики І. Семедій) вважали її передчасною⁶⁶⁰. Можемо припустити, що Й. Тереля, будучи уродженцем Закарпаття і маючи бажання, щоб заява виглядала більш заповненою, особисто підписався замість владики Іоанна Семедія. Про цей факт без засудження дій Й. Терелі згадує владики Іван Маргітич⁶⁶¹. Цю заяву не тільки єпископ Іоанн Семедій вважав передчасною, але й предстоятель УГКЦ Володимир Стернюк не взяв участі у жодному заході щодо підготовки до легалізації (для прикладу, в поїздку до Москви замість себе митрополит В. Стернюк відправив свого помічного єпископа Филимона Курчабу⁶⁶²). Вважаємо, що за весь період підпілля загадані архиєреї діяли дуже обережно, так вони продовжили поводитися і надалі, побоюючись реакції влади.

⁶⁵⁸ Ленчик В. Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічадо. 2003. С. 557.

⁶⁵⁹ Ленчик В. Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічадо. 2003. С. 557.

⁶⁶⁰ Інтерв'ю з вл. Павлом Василиком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 455.

⁶⁶¹ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1148.

⁶⁶² Бублик Т. Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УГКЦ. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXII. С. 306.

Ця заява може слугувати відліком у відкритих діях духовенства та вірних за юридичне визнання ГКЦ в СРСР. Поширеними акціями греко-католиків стали відкриті богослужіння (на цвинтарях, у лісах, біля стін храмів) у містах та селах Західної України⁶⁶³. Одне з перших масових богослужінь було проведено в с. Грушів Дрогобицького р-ну Львівської області 26 квітня 1987 р. (після чуда появи Богородиці)⁶⁶⁴. Причиною цьому стали чутки, що тут у капличці відбулося явлення Богородиці. З усіх куточків Західної України сюди почали сходитися паломники. За короткий період капличку відвідало 30 тис. прочан⁶⁶⁵.

В грудні 1987 р. був створений «Комітет захисту Української Католицької Церкви», очолюваний дисидентом Іваном Гелем, який став продовжувачем справи «Ініціативної групи». Члени Комітету підготували звернення до Ватикану, державних органів влади та до релігійних закордонних центрів з проханням – офіційно визнати фактично існуючу ГКЦ в Україні⁶⁶⁶. Іван Гель згадує про цю діяльність: «В Москві та Києві вважали, що греко-католиків у Галичині залишилось: «200 бабусь і сім-десять священників». Тоді ми почали збирати підписи на захист УГКЦ, організувати масові заходи та прес-конференції для західних ЗМІ»⁶⁶⁷.

Із Закарпаття до складу Комітету входив владика І. Маргітич⁶⁶⁸, який згадував, як вони разом з І. Гелем вперше поїхали до Москви у 1987 р. і брали участь у прес-конференції за присутності західних медійників, основною темою згадуваної прес-конференції був стан підпільної Церкви,

⁶⁶³ До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Львів, 2012. С. 69.

⁶⁶⁴ Бублик Т. «Грушівське чудо» крізь призму радянської антирелігійної пропаганди (1987–1988 рр.). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 6. Історичні науки: зб. наукових праць. Київ, 2014. Вип. XI. С. 17.

⁶⁶⁵ Keleher S. Out of the Catacombs: The Greec-Catholic Church in Ukraine. *Religion state and society*. Vol. 19. 1991. № 3–4. P. 251.

⁶⁶⁶ Суботін В. «Комітет захисту УГКЦ: особливості створення, основні напрями діяльності (1987–1989 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 21. С. 69.

⁶⁶⁷ Круглий стіл: «Катакомбна Церква». *Патріярхат*. 2005. Число 5. С. 17.

⁶⁶⁸ Християнський Голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Греко-Католицької Церкви / редактори передруку В. Горинь, М. Дубас, Г. Теодорович. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2009. С. 58.

незаконність Львівського «собору» та визнання ГКЦ на державному та світовому рівнях⁶⁶⁹.

Прийшов довгоочікуваний 1988 р. – 1000-літній ювілей Хрещення Руси-України. Духовного піднесення борцям за легалізацію ГКЦ надало послання Святійшого о. Івана Павла II з приводу Тисячоліття хрещення Русі «Magnum Baptismi Donum» («Великий дар хрещення») 14 лютого 1988 р.⁶⁷⁰. Греко-католики вдаються до збирання підписів віруючих для реєстрації своїх парафій. Члени комітету та вибрані особи їздили на акції до Москви. Лише за перші три місяці 1988 р. в Закарпатті та Галичині було зібрано близько 10 тис. підписів, адресованих Уповноваженому Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР з проханнями про реєстрацію греко-католицьких громад. Із Закарпаття надійшло 20 таких листів-звернень⁶⁷¹. До вересня 1988 р. таких листів-звернень було вже 50, окрім того, владу непокоїла діяльність 51 греко-католицького священника, 20 монахів та монахинь у більше ніж 30 населених пунктах⁶⁷².

Але влада ігнорувала ці звернення. Про це свідчить випадок, який трапився з черговою делегацією до Москви із Закарпаття, в якій був владика І. Маргітич. Священники їздили з метою реєстрації греко-католицької парафії у с. Боржавське, документи від них прийняли, а в реальності була зареєстрована громада РПЦ у с. Боржавське»⁶⁷³. Цей приклад демонструє, що, незважаючи на задекларовані владою демократичні свободи, це було черговою пропагандистською заявою радянського керівництва.

Однак священники продовжували масові зібрання своїх вірних для проведення богослужінь. На Закарпатті вперше публічне богослужіння було

⁶⁶⁹ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1148.

⁶⁷⁰ John Paul II. Magnum Baptismi Donum. URL: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?id=3701> (дата звернення: 12.10.2020).

⁶⁷¹ Кобута С. Легалізація Української греко-католицької церкви 1987–1991 рр. (Політичний аспект) URL: <http://newright.primordial.org.ua/kobuta.htm> (дата звернення: 12.10.2020).

⁶⁷² Зан М. Етноконфесійни ренесанс на Закарпатті (до питання про реабілітацію греко-католицизму). *Sarpatica – Карпатика*. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2002. Вип. 20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. С. 152.

⁶⁷³ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1148.

проведено у Великодню п'ятницю 1988 р. в Ужгороді на старовинному цвинтарі Кальварії, в якому взяв участь владика Іоанн Семедій⁶⁷⁴.

Хвиля відкритих богослужінь за греко-католицьким обрядом прокотилася по всьому краї. Місцева влада та правоохоронні органи не могли змиритися з таким масовим явищем і всілякими методами намагалися перешкодити народним зібранням, застосовуючи міри покарання у вигляді штрафу або затримання присутніх до 15 діб. Одна з таких найбільших міліцейських акцій відбулась у 1988 р. на руїнах Боронявського чоловічого монастиря (с. Бороняво, Хустський район), де мали зібратися люди зі всієї Закарпатської області та Галичини⁶⁷⁵. Правоохоронні органи перекрили всі дороги, не пропускали автобуси і розганяли всіх, хто зібрався. Схожий випадок того ж року стався у с. Білки Іршавського району, де вірні на чолі з о. П. Мадярем хотіли провести біля закритого храму службу на честь пам'яті о. Петра Ороса (мученик, застрелений у 1953 р.). Село було оточене міліцією і нікого до нього не впускали і не випускали⁶⁷⁶. Таких випадків було багато по всій території Західної України.

Майже весь 1988 р. до Москви організовуються делегації у складі єпископів, священників і вірних з метою домогтися реєстрації своїх греко-католицьких громад⁶⁷⁷. Єпархіальний єпископ Мукачівської єпархії І. Семедій згадує, що вже в Чехословаччині, Угорщині та Польщі «вільно молилися», цього бажали і греко-католики в Українській СРСР⁶⁷⁸.

10 червня 1988 р. сталася ще одна знакова подія. В розпал масових заходів, приурочених до святкування 1000-ліття Хрещення Русі, в одному з готелів Москви відбулася зустріч галицьких єпископів Павла Василика та Филимона Курчаби з секретарем Святого Престолу, кардиналом Агостіно

⁶⁷⁴ Коссей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. С. 192.

⁶⁷⁵ Інтерв'ю з о.Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

⁶⁷⁶ Інтерв'ю з о.Павлом (Петром) Мадяром, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 499.

⁶⁷⁷ Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1148.

⁶⁷⁸ Інтерв'ю з єп. Іваном Семедієм від 20.11.1993, м. Ужгород, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 229.

Казароллі та головою Секретаріату (пізніше Папської Ради) зі сприяння християнській єдності, кардиналом Йоханнесом Віллебрандсом⁶⁷⁹. Останні прибули до столиці СРСР як представники від Апостольського престолу для участі у святкових заходах. Зустріч була спонтанною, тому обидві сторони вирішили не розголошувати подробиць розмови. Однак, єпископам було вельми важливо засвідчити представникам Апостольської столиці рішучий намір заявити світові про живу Церкву та її намір домогтися свого визнання державою.

Тим часом в західних областях УРСР продовжуються відкриті Служби та молебні. В липні 1988 р. у селах Грушів (Львівська область) та Зарваниця (Тернопільська область) під проводом владики Павла Василика та декількох священників – Йосифа Мороза, Івана Сеньківа, Володимира Війтишина та інших відбуваються заходи з відзначення 1000-ліття Хрещення Русі⁶⁸⁰. На Закарпатті єпископ Іоанн Семедій в день Воздвиження Хреста (27 вересня 1988 р.), на храмове свято Кафедрального Собору, провів перше архиєрейське богослужіння під стінами храму в Ужгороді⁶⁸¹. А владику Іван Маргітич служив систематично служби Божі у рідному селі Боржавське на Виноградівщині біля закритої сільської церкви⁶⁸².

Наступний 1989 р. став вирішальним у боротьбі греко-католиків за своє визнання. У 1989 р. відбулось ще кілька поїздок до Москви із західних областей. Делегатами були галицькі єпископи Филімон Курчаба, Софрон Дмитерко і Павло Василик та закарпатські владики Іоанн Семедій та Іван Маргітич, із священнослужителів – Григорій Сімкайло, Ігор Возняк, Володимир Війтишин, а також Павло Мадяр, Микола Шепа, Мирон Бескид

⁶⁷⁹ Schmemmann S. 2 Vatican Officials Meet With Members of Underground Ukrainian Church. *The New York Times*. 1988. June. 11. P. 6.

⁶⁸⁰ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація УГКЦ. Львів, 2012. С. 69.

⁶⁸¹ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. С. 193.

⁶⁸² Інтерв'ю з вл. Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Закарпатська обл. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1148 .

та Федор Степан. Духовенство супроводжували кілька десятків активних мирян⁶⁸³. Делегації щоразу складалися в середньому з 50 чоловік.

Але позаяк ці поїздки не давали результатів, в травні 1989 р. греко-католицькі вірні на чолі з галицькими єпископами П. Василюком, Ф. Курчабою, С. Дмитерком розпочинають ланцюгове голодування на Арбаті у Москві для того, щоб добитися виконання своїх вимог⁶⁸⁴. Так продовжувалося до осені цього ж року. Крім голодування на Арбаті тривали акції протестів в різних містах і селищах західних областей Української РСР. Найбільш масова маніфестація відбулася у Львові 7 вересня 1989 р. в 50-ту річницю «возз'єднання» Західної України з УРСР, в якій взяло участь від 250 до 300 тис. осіб⁶⁸⁵. Звісно, така гучна подія не залишилася без розголосу і процес легалізації набув міжнародного масштабу.

Після цих подій боротьба за легалізацію ГКЦ в Україні набула розголосу й на Заході. Спочатку в газеті «The Catholic Herald» (Великобританія), відтак менше ніж за місяць у газеті «New York Times» (США) з'являється публікація «Ватикан і Схід: зниження бар'єрів швидкими темпами». У ній йшлося про можливі переговори між Апостольською столицею та Радянським Союзом, і велика увага приділялась проблемі ГКЦ в Україні⁶⁸⁶. Окремо були згадані події у Львові 17 вересня.

Не обійшли увагою західні ЗМІ і зустріч греко-католицьких єпископів у Римі 5 жовтня 1989 р., на якій було обговорено шляхи легалізації та посилення ГКЦ⁶⁸⁷. Один з учасників наради, єпископ Василь Лостен (зі Стемфорда, Коннектикут), згадував, що всі учасники зустрічі були налаштовані оптимістично. Вони сподівались, що правовий статус Церкви буде офіційно підтверджений М. Горбачовим при його зустрічі з папою

⁶⁸³ Інтерв'ю з о. Мироном Бескидом від 05.06.1996, м. Мукачево, Закарпатська обл. *АИЦ*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 687.

⁶⁸⁴ Українська ГКЦ. Історія (к. 80-х років ХХ ст. – до наших днів).

⁶⁸⁵ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. С. 69.

⁶⁸⁶ Haberman Clyde. Vatican and East lowering barriers at a rapid tempo. *The New York Times*. 1.10.1989. P. 2.

⁶⁸⁷ Uniate Church likely to be legalized in New Year. *Catholic Herald*. 6 October 1989. P. 1. URL: <http://archive-ua.catholicherald.co.uk/article/6th-october-1989/1/uniate-church-likely-to-be-legalised-in-new-year> (дата звернення: 10.09.2020).

римським⁶⁸⁸. Такі ж оптимістичні думки висловив і кардинал УГКЦ Мирослав-Іван Любачівський, підкреслюючи, що незабаром може реалізувати свою мрію: «Надія, що нарешті наша Церква в Україні зможе насолодитися довгоочікуваною свободою – збувається»⁶⁸⁹.

В той же час папа римський Іван Павло II теж виступив з офіційними заявами, закликаючи радянську владу надати правового статусу довгий час гнобленій Церкві, так як все частіше чує крик українських греко-католиків про бажання молитися відкрито. «Триваюче придушення Церкви суперечить програмі політичних і економічних змін в Радянському Союзі в даний момент»⁶⁹⁰, – заявив понтифік.

Нарешті молитви і прохання борців за легалізацію ГКЦ були почуті. 28 листопада 1989 р. оприлюднено заяву Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР такого змісту: «Рада у справах релігій заявляє, що при умові беззастережного дотримання Конституції УРСР і законодавства про культу, греко-католики можуть користуватися всіма правами, встановленими законом для релігійних об'єднань в Українській РСР»⁶⁹¹. Поява цього документа на світ є прямим наслідком вимог папи Івана Павла II, який заявляв, що нормалізація відносин між Москвою та Ватиканом залежить від вирішення питання легалізації ГКЦ. Кардиналом Мирославом-Іваном Любачівським також було оприлюднено заяву з приводу зустрічі Святійшого о. та Михайла Горбачова, яка відбулась 1 грудня 1988 р., У цій заяві глава УГКЦ від імені Синоду, священників, ченців, чорниць та всіх вірних висловив надію, що греко-католикам буде надана релігійна свобода та офіційне визнання Церкви⁶⁹².

Глави двох держав мали різну візію вирішення питання легалізації ГКЦ. Понтифік Іван Павло II непохитно стояв на позиції беззастережного

⁶⁸⁸ Uniate Church likely to be legalized in New Year. *Catholic Herald*. 6 october 1989. P. 1.

⁶⁸⁹ Uniate Church likely to be legalized in New Year. *Catholic Herald*. 6 october 1989. P. 1.

⁶⁹⁰ Pope Urges Ukrainian Church Legalization. *The New York Times*. 6 october 1989. P. 9.

⁶⁹¹ Коссей Юрій. Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. С. 196.

⁶⁹² Заява Блаженнішого Мирослава-Івана [з приводу зустрічі між Папою Іваном-Павлом II та Михайлом Горбачовим 1 грудня 1989 року]. *Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)* / заг. ред. Л. Коваленко. Львів : в-во УКУ, 2008. С. 3.

юридичного визнання Церкви, а Михайло Горбачов жадав від папи римського впливу на населення України і Прибалтики (в яких мешкало чимало католиків) з метою послаблення визвольних настроїв, які Москва вважала націоналістичними рухами⁶⁹³. Та під час зустрічі, яка тривала більше години, між радянським лідером і папою римським було досягнуто згоди. Під час цієї історичної для ГКЦ зустрічі 1 грудня 1989 р. було встановлено дипломатичні відносини між СРСР і Ватиканом та підтверджено згоду радянського керівництва на реєстрацію греко-католицьких громад⁶⁹⁴. Це була перемога всієї Католицької Церкви в особі Івана Павла II.

16 грудня 1989 р. з'являється публікація Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР Миколи Колесника, в якій вихваляються реформи в Радянському Союзі у державно-церковних відносинах, мовиться про відкриття нових монастирів, духовних закладів і таке інше⁶⁹⁵. Значна частина цієї статті відводилася греко-католикам. Автор намагався довести, що держава робить все, щоб задовольнити вимоги Католицької Церкви, натомість самі греко-католики «...розмову про шкоду ведуть дуже туманно, що мається на увазі, не зрозумієш. Ясно простежується тільки їх гаряче бажання зберегти напруженість у релігійній обстановці, тобто продовжувати ловити рибку в каламутній воді»⁶⁹⁶. Йшлося також про способи передачі церковного майна греко-католикам, де Уповноважений наголошував, що всі молитовні споруди є власністю держави, тому доводи про колишню приналежність храму певній громаді позбавлені юридичних підстав⁶⁹⁷. Як бачимо, такими публікаціями влада тільки створювала конфліктні ситуації, стикаючи між собою різні конфесії. Мало того, продовжували подавати інформацію про греко-католиків у негативному світлі. Підтвердженням бездіяльності влади був факт подання греко-католицькою громадою заяви на реєстрацію парафії в Ужгороді 23 грудня

⁶⁹³ Haberman Clyde. What Gorbachev Wants From the Pope. *The New York Times*.. 26.11.1989. P. 3.

⁶⁹⁴ One Churches. *The Ukrainian Weekly*. 1989. № 53. P. 8.

⁶⁹⁵ Колесник М. Вихід з тупика. *Закарпатська правда*. 16.12.1989. С. 3.

⁶⁹⁶ Колесник М. Вихід з тупика. С. 3.

⁶⁹⁷ Колесник М. Вихід з тупика. С. 3.

1989 р.⁶⁹⁸. Документи були віддані Уповноваженому Ради у справах релігій УРСР в Закарпатській області В. Івашковичу, але заява так і залишилася без відповіді. Такими діями влада довела, що тільки декларувала бажання реалізувати домовленості папи римського і радянського генсека, а в реальності не відбувалося ніяких позитивних зрушень.

Саме для врегулювання спірних правових, юрисдикційних, статусних і майнових питань 16 січня 1990 р. в патріаршій резиденції у Свято-Данилівському монастирі було створено Чотирьохсторонню Спільну Комісію про врегулювання відносин між православними і греко-католиками в Західній Україні⁶⁹⁹. До Комісії ввійшли представники Святійшого престолу (архієпископ Мирослав Стефан Марусин, секретар Конгрегації Східних Церков і митрополит Філадельфійський Стефан Сулик), РПЦ (митрополит Воронежський і Липецький Мефодій і архієпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський Феодосій), Української Православної Церкви Московського патріархату (архієпископ Львівський і Дрогобицький Іриней та протоієрей Олександр Швець) та УГКЦ (архієпископ Володимир Стернюк і єпископ Софрон Дмитерко).

Ієрархи УГКЦ, не гаючи часу, 23 січня 1990 р. у Львівській Преображенській церкві скликають Собор єпископів на чолі з митрополитом Володимиром Стернюком та з представниками від духовенства та мирян. На Собор також прибула делегація з Мукачівської єпархії на чолі з єпископом Іоанном Семедієм⁷⁰⁰. На Соборі було дано негативну оцінку та засуджено Львівський «собор» 1946 р. «Той так званий собор був неканонічним і юридично неправосильним і, як суто політичний, ніколи не був визнаний Римськими Архієреями та Вселенською Католицькою Церквою, гілкою якої була і є Українська Греко-Католицька Церква»⁷⁰¹. Саме на цьому Соборі

⁶⁹⁸ Сабов-Штилиха М. «Возлюблю Тебе, Господи, кріпосте моя...». Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. С. 28.

⁶⁹⁹ Українська ГКЦ. Історія (к. 80-х років ХХ ст. – до наших днів).

⁷⁰⁰ Косей Ю. Владика Іоанн Семедій – духовний діяч Закарпаття. Ужгород, 2000. С. 73.

⁷⁰¹ Постанови Собору єпископів, духовенства та представників мирян Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся дня січня 23 року Божого 1990 у Львові. *Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)* / заг. ред. Л. Коваленко. Львів : В-во УКУ, 2008. С. 7.

ієрархи обох церковних провінцій спільно заявили про свої наміри щодо подальшої боротьби за права своєї Церкви.

Перед початком переговорів 6 березня 1990 р. представники обох сторін зустрілися з Уповноваженим Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР М. Колесником. Чиновник звернув увагу на те, що за домовленістю між папою римським Іваном Павлом II та Головою Верховної Ради СРСР М. Горбачовим греко-католицькі громади будуть реєструватися лише після врегулювання спорів між ними і православними общинами щодо церковного майна⁷⁰². Засідання з цього питання розпочалися 7 березня 1990 р. в Києві в резиденції Синоду УПЦ МП, де були вироблені оформлені в документі «Повідомлення Чотиристоронньої Комісії із врегулювання стосунків між православними і католиками східного обряду в Західній Україні»⁷⁰³. Представники Святійшого Престолу та УГКЦ цей документ не підписали, оскільки вбачали у ньому масу порушень та образ на адресу греко-католиків, що були названі в документі тільки релігійною групою, а не Церквою.

Наступна зустріч членів Комітету відбулася 8 березня 1990 р. у Львові. Тут було вирішено не використовувати один храм для обох конфесій, а також виключати можливості насильницького захоплення релігійних споруд. Хоча питання про повернення Собору св. Юра УГКЦ представники РПЦ навіть відмовилися розглядати⁷⁰⁴. Останнє засідання Комісії відбулося 13 березня 1990 р. у Львові і припинилося воно після того як митрополит В. Стернюк на знак протесту залишив ці переговори, адже протилежною стороною не визнавалися засади повної легалізації та реабілітації УГКЦ (зокрема, невизнання Львівського «собору» неканонічним)⁷⁰⁵. Таким чином, Комісія безрезультатно завершила свою роботу.

⁷⁰² Постанови Собору єпископів, духовенства та представників мирян Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся дня січня 23 року Божого 1990 у Львові. С. 7.

⁷⁰³ Українська ГКЦ. Історія (к. 80-х років ХХ ст. – до наших днів).

⁷⁰⁴ Звернення Блаженнішого Мирослава-Івана до своїх вірних в Україні [щодо реєстрації греко-католицьких громад]. *Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)* / заг. ред. Л. Коваленко. Львів : В-во УКУ, 2008. С. 5.

⁷⁰⁵ Заява єрархії Української Греко-Католицької Церкви в Україні про її позицію відносно переговорів Чотиристоронньої комісії щодо нормалізації відносин між православними і католиками східного обряду

Невдовзі 17 березня 1990 р. у Преображенській церкві у Львові було оприлюднено Декларацію, яку підписали єпископи УГКЦ та єпископ-помічник Мукачівської єпархії І. Маргітич. У ній було викладено 14 положень, які мали бути розглянуті і реалізовані. Основні з них стосувалися визнання незаконним Львівського «собору» 1946 р., повернення церковного майна, що належало ГКЦ до 1939 р., набуття громадами легітимного статусу, реабілітація всіх потерпілих від переслідувань радянським режимом⁷⁰⁶. Цією ж заявою всі рішення Чотиристоронньої Комісії були визнані нечинними.

Після того як у квітні 1990 р. православний митрополит Іриней (Середній) відмовився виконувати рішення Львівського міськвиконкому щодо повернення головної греко-католицької святині Собору св. Юра у Львові його колишнім власникам, кардиналом Мирославом-Іваном Любачівським було оголошено про остаточне припинення переговорів з РПЦ⁷⁰⁷. Позаяк конструктивного діалогу не вийшло, робота Комісії зазнала фіаско. Бачачи безвихідність ситуації у перемовинах, папа Іван Павло II вирішує скликати надзвичайний Синод всіх ієрархів ГКЦ, запрошення на який було передано через Апостольського нунція в СРСР Франческо Коласуонно під час його візиту до Львова 19 травня 1990 р.

Синод відбувся 25–27 червня 1990 р. в Римі. В ньому взяли участь 8 єпископів, що проживали на території УРСР та 18 єпископів з української діаспори⁷⁰⁸. Це був перший Синод греко-католицьких єпископів після ліквідації ГКЦ в обох провінціях у в 1946 та 1949 рр. Основною метою зібрання було обговорення майбутнього нещодавно легалізованої ГКЦ в Україні та повернення їй конфіскованого майна. Верховний архієпископ

(греко-католиками) в Західній Україні. *Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)*. С. 11–14.

⁷⁰⁶ Заява єпархії Української Греко-Католицької Церкви в Україні про її позицію відносно переговорів Чотиристоронньої комісії щодо нормалізації відносин між православними і католиками східного обряду (греко-католиками) в Західній Україні. С. 13.

⁷⁰⁷ Deadlock on cathedral. *Catholic Herald*. 27.04.1990. URL: <http://archive-uat.catholicherald.co.uk/article/27th-april-1990/2/deadlock-on-cathedral> (дата звернення: 12.09.2020).

⁷⁰⁸ Ukraine clerics gather in Rome. *Catholic Herald*. 29.06.1989. Р. 1. URL: <http://archive-uat.catholicherald.co.uk/article/29th-june-1990/2/ukraine-clerics-gather-in-rome> (дата звернення: 12.09.2020).

УГКЦ В. Стернюк на зустрічі подякував папі Івану Павлу II за старання та розповів про ситуацію з поділом майна і протистоянням з православними⁷⁰⁹.

Крім того, Синодом було порушено питання про канонічно правову структуру Церкви. Його делегати скерували до понтифіка деякі прохання, зокрема щодо визнання колишніх меж єпархій з врахуванням історичних критеріїв; визнання патріархату УГКЦ; встановлення легального статусу владик в діаспорі, щоб можна було разом засідати на Синоді та інше⁷¹⁰.

Було порушено питання канонічного підпорядкування Мукачівської єпархії. Більшість архиєреїв (в тому числі помічний єпископ І. Маргітич) вважали за необхідне включити Мукачівську єпархію до складу УГКЦ, але єпископ-ординарій І. Семедій та його помічний єпископ Й. Головач не підтримали такої ініціативи. В результаті Мукачівська єпархія зберегла свій особливий статус, наданий їй ще 2 вересня 1937 р.⁷¹¹.

Папа Іван Павло II пообіцяв розглянути ці питання і докласти максимальних зусиль для їх вирішення. Він також підтвердив, що греко-католики, які об'єдналися з Римом у 1596 р. при збереженні східного обряду, допоможуть «підготувати ґрунт для єдності, про яку молився Христос»⁷¹². Синод цей мав історичне значення, бо саме на ньому були ухвалені постанови рішень про повну легалізацію та реабілітацію ГКЦ в Україні.

На Синоді єпископ І. Семедій офіційно був призначений єпархіальним єпископом, а владика Й. Головач та І. Маргітич – єпископами-помічниками. Публічно повноваження трьох греко-католицьких єпископів І. Семедія, Й. Головача та І. Маргітича було визнано 18–19 травня 1991 р. під час візиту глави УГКЦ кардинала Мирослава-Івана Любачівського на Закарпаття⁷¹³.

⁷⁰⁹ Заява правлячого архиєрея Галицької митрополії Володимира (Стернюка) на нараді Синоду [єпископів УГКЦ] в Римі про становище Української Греко-Католицької Церкви. *Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)* / ред. Л. Коваленко. Львів : В-во УКУ, 2008. С. 19–22.

⁷¹⁰ Промова [Архієпископа Володимира (Стернюка)] до Папи про налагодження правової структури Церкви. *Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)*. С. 22–24.

⁷¹¹ Коссей Юрій. Владика Іоанн Семедій – духовний діяч Закарпаття. Ужгород, 2000. С. 77.

⁷¹² Ukraine clerics gather in Rome. *Catholic Herald*. 29.06.1989. P. 1. URL: <http://archive-uaat.catholicerald.co.uk/article/29th-june-1990/2/ukraine-clerics-gather-in-rome> (дата звернення: 12.09.2020).

⁷¹³ Коссей Ю. Владика Іоанн Семедій – духовний діяч Закарпаття. С. 80.

Саме тоді єпископи привселюдно склали присягу на вірність Христовій Церкві і це було підтверджено папськими буллами⁷¹⁴.

У Львові 19 серпня 1990 р. Собор св. Юра нарешті було повернуто греко-католикам, почалося відновлення діяльності монаших чинів та згромаджень. 30 березня 1991 р. нарешті відбувся приїзд до Львова глави УГКЦ кардинала Мирослава-Івана Любачівського, що ознаменувало довгоочікуване повернення Верховного архипастира Церкви додому після сорокарічної перерви⁷¹⁵.

Незважаючи на певні протиріччя, які виникли між владиками на початку 1990-х рр., стосунки між окремими єрархами двох церковних провінцій залишилися дружніми. Підтвердженням цього є виголошення вітальної промови мукачівського єпископа Й. Головача в липні 1991 р. у Львові на честь святкування 60-ліття ієрейських свячень владики В. Стернюка. Владика Йосиф подякував митрополиту за батьківську турботу та довгорічну співпрацю в часи підпілля та наголосив на важливості невтомної душпастирської, педагогічної, місіонерської, виховної та просвітницької діяльності ювіляра⁷¹⁶.

Уже 4 жовтня 1990 р. в Мукачівській єпархії офіційно відкрилася Богословська академія у Мукачеві, готувалася юридична база для вирішення майнових питань, після довгої перерви відновився вихід офіційного видання єпархії «Благовісник»⁷¹⁷. Було зареєстровано Капітулу і Статут МГКЄ з центром в Ужгороді, що було підтверджено рішенням Ужгородської міської ради народних депутатів за № 185 31 жовтня 1990 р. (свідоцтво видане 11 вересня 1991 р.)⁷¹⁸. В єпархії почався процес повернення церковного майна (створено Комітет Захисту ГКЦ в Ужгороді та Мукачеві), в тому числі головної святині греко-католиків Закарпаття – Хрестовоздвиженського

⁷¹⁴ Коссей Ю. Владика Іоанн Семедій – духовний діяч Закарпаття. С. 80.

⁷¹⁵ До світла Воскресіння крізь терни катакомб. С. 77.

⁷¹⁶ Коссей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач та його заслуги. С. 249.

⁷¹⁷ Благовісник. Квітень (апріль). № 1(1). 1991. С.1.

⁷¹⁸ Бендас Д. «Со святими упокой, Христе, душу раба Твого, архієрея Іоанна». *Благовісник*. 2009. № 3 (200). С. 22.

Кафедрального собору (який було повернуто 13 жовтня 1990 р.); розпочався процес беатифікації священнослужителів, що постраждали за свою віру (в першу чергу єпископа Теодора Ромжі)⁷¹⁹.

На момент виходу ГКЦ в Україні з підпілля її приблизне число вірних налічувало до 2 млн. осіб. УГКЦ мала одного Верховного архієпископа (Володимир Стернюк), п'ять єпископів (Софрон Дмитерко, Павло Василик, Филимон Курчаба, Михайло Сабрига, Юліан Вороновський), 456 священників (з них 258 повернулися з православ'я), 33 монахів-студитів, 56 – редемптористів і 62 василіяни. УГКЦ налічувала 1062 парафії та релігійні громади, 100 офіційно зареєстрованих храмів, хоча фактично налічувалось 803. До відновленої Духовної семінарії Святого Духа було прийнято 185 студентів⁷²⁰.

У МГКЄ станом на 1 вересня 1990 р. діяли: три єпископи – ординарій (Іоанн Семедій) і два помічники (Йосиф Головач та Іван Маргітич), 90 священників (з яких 42 повернулися з православ'я), 74 офіційно діючі храми⁷²¹, налічувалося 298 громад⁷²².

Таким чином, період легалізації ГКЦ в Україні був досить тривалий. Можемо припустити, що він почався з поодиноких випадків навернення священників-конвертитів (як от о. Антон Бачкай на Закарпатті у 1954 р., за що був арештований). Знаковими подіями для греко-католиків стали Другий Ватиканський Собор та звільнення митрополита Й. Сліпого з ув'язнення, завдяки чому весь світ дізнався про те, що ГКЦ далі живе, хоч і у підпіллі. Ці передумови дали поштовх до більш активних дій, які розпочалися заявами-зверненнями підпільних ієрархів ГКЦ до папи Івана Павла II у 1987 р., масових акцій духовенства та вірних у 1988 р. у переддень святкування 1000-ліття Хрещення Руси-України і продовжились підписанням угоди 1 грудня

⁷¹⁹ Сабов Ю. Памяті єпископа-мученика Теодора Ромжі. *Благовісник*. 11 листопада 1994. С. 1–3.

⁷²⁰ Заява правлячого архиєрея Галицької митрополії Володимира (Стернюка) на нараді Синоду [єпископів УГКЦ] в Римі про становище Української Греко-Католицької Церкви. *Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)* / заг. ред. Л. Коваленко. Львів : В-во УКУ, 2008. С. 22.

⁷²¹ Філіп Л. 350-річчя Ужгородської унії. Відродження Мукачівської греко-католицької єпархії (1988–1995 рр.). *Благовісник*. 1996. № 11 (50). С. 4.

⁷²² Філіп Л. 350-річчя Ужгородської унії. Відродження Мукачівської греко-католицької єпархії. С. 3.

1988 р. між Апостольським Престолом і М. Горбачовим. Проте з офіційним визнанням ГКЦ процес легалізації не завершився, а тільки набрав нових обертів. Руйнівні наслідки сорокалітнього періоду підпілля і переслідувань важко подолати одразу. Однак, завдання консолідації та об'єднання зусиль у справі легалізації та відродження ГКЦ духовенство обох церковних провінцій виконало.

ВИСНОВКИ

За часи незалежності України в нашій державі відбулися позитивні демократичні суспільно-політичні зміни та відродження релігійного життя. Греко-Католицька Церква, переборовши весь драматичний період історії, продовжує залишатися однією з найвпливовіших релігійних та соціокультурних інституцій в Україні.

Аналіз стану наукових досліджень дав змогу прослідкувати, в якій мірі порушувалася дана проблематика в загальноцерковній, еkleзіально-регіональній та вузькотематичній історичній літературі. Незважаючи на те, що за останні роки інтерес до церковної історії істотно зріс, комплексного вивчення відносин двох греко-католицьких церковних провінцій – Галицької митрополії та Мукачівської єпархії – на сьогодні немає. Більшість існуючих праць в українській та зарубіжній історіографії мають тільки дотичний стосунок до порушеної в цьому дисертаційному дослідженні проблематики.

Дослідження взаємин Галицької митрополії та Мукачівської єпархії у драматичному ХХ ст. (1919–1991) ґрунтується на широкій джерельній базі, значну частину якої вперше опрацьовано і запроваджено до наукового обігу. Це листування А. Шептицького з мукачівськими єпископами та закарпатською інтелігенцією; листування архиєреїв О. Стойки та М. Дудаша з угорськими владними структурами щодо звільнення арештованих монахів-василіан, а також звернення галицьких священників до мукачівських владик про надання їм притулку. Застосування різних методик дослідження дали можливість підійти уважніше до висвітлення визначеної мети та поставлених завдань.

Простеживши розвиток офіційних та особистісних взаємин Галицької митрополії та Мукачівської єпархії в контексті реформи Василіанського чину, ми дійшли висновку, що завдяки діяльності монахів ЧСВВ на Підкарпатті відносини між ними поживалися. Саме завдяки цій реформі розпочалося активне листування між протоігуменами обох провінцій, а також

були залучені митрополит А. Шептицький та мукачівські єпископи, спочатку А. Папп, а з 1924 р. – П. Гебей, який повністю підтримав василіанських ченців у їх справі. Галицькі монахи вміло передали свій досвід і довели реформу до логічного завершення – 2 квітня 1932 р. було канонічно засновано Василіанську провінцію св. Миколая на Підкарпатській Русі. У підсумку, інституція ЧСВВ набула розвитку, а реформа мала позитивні наслідки: повернення минулої слави василіанським монастирям, відродження занедбаного монашого життя, відновлення богослужінь та навчання монахів при монастирях (школи новіціату), проведення місій та реколекцій, виховання молоді в християнському дусі. Активна культурно-просвітницька діяльність монахів-василіан вносила ефективні зміни в церковне і громадське життя вірян.

Проаналізувавши взаємини між двома греко-католицькими церковними провінціями через призму діяльності митрополита А. Шептицького, ми дійшли висновку, що зв'язок між Галицькою митрополією і Мукачівською єпархією в цей час майже не втрачався. Митрополит А. Шептицький в притаманній йому шляхетній манері зумів підтримувати контакти, хоч інколи і мінімальні, зі всіма єпископами, які очолювали Мукачівську єпархію в період з 1900 по 1944 рр. Найбільш продуктивною співпраця між церковними провінціями була за часів владики П. Гебея (1924–1931), яка виражалася в проведенні спільних унійних з'їздів, єпископських конференцій, богослужінь. Крім того, митрополит А. Шептицький стежив за суспільно-політичними настроями в краї і спілкувався з місцевою інтелігенцією. Керуючись рішенням 1937 р. про пряме підпорядкування Мукачівської єпархії (разом з Пряшівською) Апостольському престолу, єпископ О. Стойка був націлений на повну автономію єпархії та перетворення її в митрополію, як це передбачала папська булла. Напевно, з цих причин з галицьким митрополитом А. Шептицьким тісні зв'язки вже не підтримувалися. Однак, заслужений авторитет А. Шептицького та майже півстоліття його митрополичої діяльності, яка була спрямована на утвердження християнської

єдності та збереження власної церковної традиції, вивели стосунки між греко-католиками обох церковних провінцій на якісно новий рівень.

Досліджуючи відносини між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією у 1938–1949 рр., нами було висвітлено ті мінімальні особистісні стосунки між кліром цих двох інституцій, адже несприятливі суспільно-політичні умови цього періоду ускладнювали співпрацю між ними. Після того, як 2 листопада 1938 р. територія Мукачівської єпархії була розділена новими державними кордонами, єпископ О. Стойка та його осідок опинилися у складі Угорщини, а інша частина, з центром у Хусті, на правах автономії залишалася у складі Чехословаччини, її очолив апостольський адміністратор крижевацький єпископ Д. Нярадї. Як інституційних, так і особистісних взаємин в період розподілу Мукачівської єпархії між архиєреями О. Стойкою та Д. Нярадї не спостерігалось, натомість Д. Нярадї продовжив активну співпрацю з митрополитом А. Шептицьким. Однак, після того, як угорські війська окупували територію Карпатської України в березні 1939 р., єпископ Д. Нярадї був змушений повернутися до Крижевацької єпархії в Хорватію, а вся Мукачівська єпархія опинилася у складі Угорщини. У період окупаційних режимів 1939–1944 рр. інституційні відносини між провінціями були практично унеможливлені, а їх взаємини зведені до контактів на особистісному рівні (як от участь єпископів О. Стойки та М. Дудаша у звільненні з-під угорського арешту монахів-василіан та прийняття до Мукачівської єпархії галицьких священників-біженців єпископом Т. Ромжею). Після приходу радянської влади, обидві церковні інституції опинилися в єдиній державі, однак антикатолицька та, взагалі, антирелігійна атеїстична політика Москви знівелювала можливість активних відносин між ними.

Ліквідація обох церковних інституцій після 1944 р. здійснювалася через комплекс спільних заходів комуністичної партії, радянської влади, органів держбезпеки з православними ієрархами. У період репресій та ув'язнення єпископату (1945–1946) провід Галицької митрополії

використовував Мукачівську та Пряшівську єпархії як один з каналів зв'язку з Римським престолом. А до процесу «возз'єднання» ГКЦ з РПЦ на Закарпатті новою владою було залучено головну дійову особу Львівського «собору» (8–10 березня 1946 р.) протоієрея Г. Костельника. Однак всі його спроби переконати священників Мукачівської єпархії у доцільності «возз'єднання» з РПЦ не мали успіху. Оскільки й місцева Православна Церква не справилася із покладеним на неї завданням перевести усіх греко-католиків до РПЦ, а її очільник єпископ Нестор (Сидорук) на початку 1948 р., навіть, засудив вбивство греко-католицького єпископа Теодора Ромжі, його було замінено на Макарія (Оксіюка), православного митрополита Львівського і агента радянських спецслужб, котрий і завершив «возз'єднаний» процес проголошенням «торжества православ'я» на Закарпатті 28 серпня 1949 р. Як бачимо, для «возз'єднання» обох церковних спільнот з РПЦ не вдалося застосувати єдиний сценарій, враховуючи специфіку кожного з регіонів.

Після того, як обидві церковні провінції офіційно перестали існувати, їхнє духовенство було змушене навчитися виживати в умовах підпілля. Наступник митрополита А. Шептицького Й. Сліпий вже через кілька місяців був заарештований і ув'язнений у таборах ГУЛАГу. Саме за таких умов репресовані священники Мукачівської єпархії вперше познайомилися з ним. Митрополит Й. Сліпий був для духовенства Мукачівської єпархії знаковою постаттю. Простеживши взаємини між кліром в місцях позбавлення волі, ми змогли побачити інше, можливо найавтентичніше, відношення душпастирів один до одного. Не дивлячись на всі труднощі табірної життя, греко-католицькі священники зуміли вистояти, згуртуватися і спільно обороняти свої релігійні права та церковні традиції. Цей тісний зв'язок священників під час ув'язнення став поштовхом для подальших контактів та співпраці після їх звільнення, в умовах «катакомбної Церкви».

Як галицькі, так і закарпатські архиєреї у підпіллі виконували свій головний обов'язок – підготовку, вивчення і висвячення нового покоління

греко-католицького духовенства. Підпільний період в історії обох церковних провінцій зіграв роль «помосту» для співпраці, адже, незважаючи на те, що після ліквідації ГКЦ не мала інституцій, залишилася без храмів, саме завдяки активній діяльності духовенства зберегла єдність з Апостольським престолом та не втратила свою еклезіальну ідентичність.

Жертовна підпільна діяльність, боротьба проти спільного ворога (комунізму та радянської влади), Тисячоліття Хрещення Русі-України та історична зустріч папи римського Івана Павла II з радянським лідером М. Горбачовим у підсумку привели до легалізації та відновлення обох церковних провінцій як інституцій. Завдяки спільним зусиллям греко-католиків обох церковних спільнот їм вдалося вибороти право для існування своєї Церкви.

Після офіційної легалізації ГКЦ духовенство та вірні приступили до розбудови структур, повернення церковного майна, побудови нових храмів та підготовки нового покоління священнослужителів.

З часу виходу греко-католиків з підпілля пройшло більше тридцяти років. За цей період спільними зусиллями ієрархів, священнослужителів, вірних та громадських діячів зроблена колосальна робота по збереженню та примноженню церковних традицій та історичної пам'яті обох церковних провінцій. Разом з тим багато питань залишаються невирішеними ще й до сьогодні. Дивлячись на сучасний стан справ ГКЦ в Україні, можна з упевненістю сказати, що незважаючи на всі труднощі та протиріччя, які випали на її долю, УГКЦ та МГКЄ вже 30 років розвивають свої структури в одній суверенній державі. Потрібно зберегти, місцями відновити і обов'язково примножити той величезний і позитивний досвід спілкування та співпраці, нагромаджений упродовж віків, а особливо в ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Архівні документи і матеріали

1.1. Архів Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету у Львові

Фонд П-1. *Персональні справи*

Опис 1.

1. Спр. 204. Інтерв'ю з о. Елемиром Ортутаєм від 05.10.1993, м. Ужгород, Закарпатської обл. Інтерв'юер Зінгалов В.
2. Спр. 205 (I). Інтерв'ю з о. Йосифом Штелихою від 26.12.1993, м. Ужгород, Закарпатської обл. Інтерв'юер Зінгалов В.
3. Спр. 205 (II). Інтерв'ю з о. Йосифом Штелихою від 19.05.1998, м. Ужгород, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
4. Спр. 206. Інтерв'ю з о. Юрієм Федакою від 03.10.1995, м. Ужгород, Закарпатської обл. Інтерв'юер Зінгалов В.
5. Спр. 228. Інтерв'ю з о. Іваном Лелекачем від 18.07.1997, м. Ужгород, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
6. Спр. 229. Інтерв'ю з єпископом Іваном Семедієм від 20.11.1993, м. Ужгород, Закарпатської обл. Інтерв'юер Зінгалов В.
7. Спр. 419 (I). Інтерв'ю з владикою Софроном Дмитерком від 26.11.1993, м. Івано-Франкіськ, Інтерв'юер Гудзяк Б.
8. Спр. 419 (II). Інтерв'ю з владикою Софроном Дмитерком від 06.11.1997, м. Львів, Інтерв'юер Гудзяк Б.
9. Спр. 419 (III). Інтерв'ю з владикою Софроном Дмитерком від 11.11.1993, м. Львів, Інтерв'юер Пелехатий І.
10. Спр. 430. Інтерв'ю з о. Мелетієм Малиничем від 27.10.1994, м. Свалява, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.

11. Спр. 455 (II): Інтерв'ю з владикою Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. Інтерв'юер Купчик Л.
12. Спр. 499. Інтерв'ю з о. Павлом (Петром) Мадярем, ЧСВВ від 30.11.1994, с. Білки, Іршавського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
13. Спр. 614 (I). Інтерв'ю з Павлом Соколом (про батька о. Івана Сокола) від 24.05.1995, м. Ужгород, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
14. Спр. 615 (II). Інтерв'ю з Павлом Соколом (про батька о. Івана Сокола) від 24.05.1995, м. Ужгород, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
15. Спр. 616. Інтерв'ю з о. Ігнатієм Сіксаєм від 23.09.1995, м. Мукачево, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
16. Спр. 617. Інтерв'ю з о. Василем Худою від 03.10.1995, м. Мукачево, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
17. Спр. 619. Інтерв'ю з о. Іваном Сливкою (про батька о. Івана Сливку) від 21.07.1995, м. Мукачево, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
18. Спр. 620. Інтерв'ю з о. Іваном Сливкою (про батька о. Івана Сливку) від 21.07.1995, м. Мукачево, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
19. Спр. 622: Інтерв'ю з о. Антонієм Бачкаєм від 18.07.1995, с. Мала Копаня, Виноградівського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
20. Спр. 624. Інтерв'ю з о. Володимиром Маргітичем від 08.08.1995, м. Берегово, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
21. Спр. 635. Інтерв'ю з Володимиром Стернюком від 15.09.1993, м. Львів. Інтерв'юер Гудзяк Б.
22. Спр. 687. Інтерв'ю з о. Мироном Бескидом від 05.06.1996, м. Мукачево, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
23. Спр. 718. Інтерв'ю з о. Юрієм Сабовим від 10.07.1997, м. Ужгород. Інтерв'юер Габор В.
24. Спр. 769. Інтерв'ю з о. Павлом Сабовим від 10.07.1997, м. Ужгород. Інтерв'юер Габор В.

25. Спр. 788. Інтерв'ю з о. Романом Каспришиним від 27.04.1998, м. Львів, с. Рудно, Львівської обл. Інтерв'юер Купчик Л.
26. Спр. 1062. Інтерв'ю з о. Мироном Бендиком від 09.02.1999, м. Дрогобич, Львівської обл. Інтерв'юер Зубрицький Т.
27. Спр. 1148. Інтерв'ю з владикою Іваном Маргітичем від 03.08.2000, с. Боржавське, Виноградівського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Кузьмик І.
28. Спр. 1162. Інтерв'ю з п. Марією Логош від 08.08.2000, с. Луг, Рахівського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Кузьмик І.
29. Спр. 1216. Інтерв'ю з владикою Йосифом Головачем від 29.05.1990, с. Оноківці, Ужгородського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Габор В.
30. Спр. 1667. Інтерв'ю з п. Ганною Береш від 25.09.2004, с. Білки, Іршавського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Коломієць І.

Фонд П-2. Тематичні справи: «Підпільна семінарія в с. Боржавське Закарпатської області»

Опис 1.

31. Спр. Т-25. Інтерв'ю з владикою Іваном Маргітичем від 29.04.2003, с. Боржавське, Іршавського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Копин В.
32. Спр. Т-26. Інтерв'ю з о. Петром Бровді від 30.04.2003, с. Боржавське, Іршавського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Копин В.
33. Спр. Т-27. Інтерв'ю з о. Іваном Бровді від 29.04.2003, с. Боржавське, Іршавського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Копин В.
34. Спр. Т-28. Інтерв'ю з їмостю Марією Бровді від 29.04.2003, с. Боржавське, Іршавського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Копин В.

1.2. Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області

Фонд 7. Кримінальні справи на реабілітованих осіб

Опис 1

- 35.Спр. 2016-с. Дело 2042 по обвинению Антонишина Стефана Васильевича в пр.пр. ст. ст. 54-10 ч. I УК УССР. 08.09.1948 – 01.11.1948, в 1 томі. Т. 1. 161 арк.
- 36.Спр. 2118. Дело № 2210 по обвинению Лозана Поликарпа Михайловича в пр.пр. ст. ст. 54-4 и 54-10 ч. II УК УССР. 15.02.1949 – 01.04.1949, в 1 томі. Т. 1. 204 арк.
- 37.Спр. С-2210. Дело № 3373 по обвинению Сокола Ивана Ивановича в пр. ст. 54-10 ч. II УК УССР. 21.12.1956 – 14.02.1957, в 1 томі. Т. 1. 275 арк.
38. Спр. С-2284. Дело № 149227 по обвинению Хира Александр Корнилович в пр.пр. ст. ст. 54-4 и 54.10 УК УССР. 10.02.1949 – 15.06.1949, в 1 томі. Т. 1. 165 арк.
- 39.Спр. С-5080. Дело № 2924 по обвинению Дребитко Дмитрия Васильевича в пр.пр. ст. ст. 54-10 ч. II и 56.21 ч. I УК УССР. 31.01.1951 – 29.03.1951, в 1 томі. Т. 1. 198 арк.
- 40.Спр. С-5354. Дело № 1987 по обвинению Гомичко Ф. И., Чубатого Й., Даниловича М. С., Янковського И. И., Тичка Е. Н. в пр.пр. ст. ст. 54-I и 54-II УК УССР. 01.07.1948 – 10.11.1948, в 3 томах. Т. 1. 295 арк.
- 41.Спр. С-5354. Дело № 1987 по обвинению Гомичко Ф. И., Чубатого Й., Даниловича М. С., Янковського И. И., Тичка Е. Н. в пр.пр. ст. ст. 54-I и 54-II УК УССР. 01.07.1948 – 10.11.1948, в 3 томах. Т. 2. 300 арк.
- 42.Спр. 5507. Дело № 3378 по обвинению Бачкая Антония Федоровича в пр.пр. ст. ст. 54-10 ч. II и 56-21 ч. I УК УССР. 31.01.1957 – 27.03.1957, в 1 томі. Т. 1. 362 арк.

- 43.Спр. С-5715. Дело №2286 по обвинению Станканинца Августина Дионизовича в пр. пр. ст. ст. 54-4 и 54-10 ч. II и 56.21 ч. I УК УССР. 08.04.1949-25.05.1949, в 1 томі. Т. 1. 214 арк.
- 44.Спр. С-5901. Дело № 2937 по обвинению Маргитича Ивана Антоновича в пр.пр. ст. ст. 54-10 и 54-12 УК УССР. 07.08.1950 – 09.06.1951, в 1 томі. Т. 1. 259 арк.
- 45.Спр. С-5923. Дело № 3402 по обвинению Гаджега А. Г. в пр. ст. ст. 54-10 ч. I и 68 и Маргитича В. И. пр. ст. 54-10 УК УССР. 28.01.1958 – 26.03.1958, в 2-х томах. Т. 1. 297 арк.
46. Спр. С-5923. Дело № 3402 по обвинению Гаджега А. Г. в пр. ст. ст. 54-10 ч. I и 68 и Маргитича В. И. пр. ст. 54-10 УК УССР. 28.01.1958 – 26.03.1958, в 2-х томах. Т. 2. 330 арк.
- 47.Спр. С-6004. Дело № 2773 по обвинению Завадяка Йосифа Юрьевича в пр.пр. ст. ст. 54-13 и 54-10 ч. II УК УССР. 16.07.1950 – 15.08.1950, в 1 томі. Т. 1. 129 арк.

1.3. Державний архів Закарпатської області

Фонд 64. «Мукачівський Чернечий монастир»

Опис 3.

48. Спр. 950. Циркуляр епископа Мукачевской епархии об освобождении монахов некоторых монастырей от соблюдения поста, об освобождении Мария-Повчанського и Бискадского монастырей от юрисдикции протоигумена Мукачевского монастыря и по другим административным вопросам (1914–1924). 34 арк.
49. Спр. 1077. Предложения генерального настоятеля ордена Василиан собранию монахов в г. Ужгороде по реформе ордена (1918). 8 арк.
50. Спр. 1138. Циркуляр генерального настоятеля Мукачевского монастыря о реформе монастыря (4.09.1920–29.12.1920). 5 арк.

51. Спр. 1139. Письмо епископа Наради Дионисия из г. Загреб настоятелю Мукачевского монастыря о выражении радости по поводу реформирования ордена Василиан (16.11.1920.). 2 арк.
52. Спр. 1285. Переписка протоигумена ордена Василиан в Львове с Мукачевским монастырём по церковным и административным вопросам (26.02.1924–28.08.1931). 63 арк.
53. Спр. 1328. Циркуляр епископа Мукачевской греко-кат. епархии о даровании монастырю Пиет XI иконы «Святой Матери» (16.03.1926). 12 арк.
54. Спр. 1505. Циркуляры, распоряжения и переписка Мукачевского епископства с настоятелем Мукачевского монастыря о смещении настоятеля монастырей в Нижн. Колочаве и других церковно-административных вопросах (6.02.1931–12.11.1931). 21 арк.
55. Спр. 1510. Протокол передачи монастыря с. Имстичево нереформованым реформованому монастырю Василиан (1931). 7 арк.
56. Спр. 1549. Декрет конгрегации г. Рим об образовании провинции ордена им. св. Николая в г. Мукачево для монастырей ордена Василия Великого в Чехословакии, Венгрии, Румынии и Югославии (8.04.1932). 3 арк.
57. Спр. 1551. Переписка генерального настоятеля ордена Василиан с настоятелями монастырей по церковным и административным вопросам (1921–1933). 256 арк.

Опис 5

58. Спр. 417. Переписка протоигумена с настоятелями монастырей и с монахами по административным, дисциплинным и другим вопросам (1917–1919). 9 арк.
59. Спр. 426. Дело о передаче Ужгородского монастыря с интернатом новопризначенному игумену Малицкому (1923). 3 арк.

60. Спр. 452. Переписка протоигумена с Грегорианским институтом в Риме по административным вопросам (22.04.1926–09.07.1926). 6 арк.

Фонд 151. «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії»

Опис 7

61. Спр. 1071. Письмо Львовского митрополита Андрея Шептицкого об извинении за ошибочное включение составителем адресата Львовской митрополической архиепархии на 1924 год Мукачевской епархии в состав Галицкой митрополии. 1 арк.
62. Спр. 1167. Жалоба жителей с. Мала Копаня, направленная Львовскому митрополиту Андрею Шептицкому против священника Александра Волконского и прошение о его перемещении, переписка по этому вопросу (1923). 9 арк.
63. Спр. 1192 а. Дело о деятельности Василианского ордена на территории Мукачевской епархии (27.01.1923–17.12.1923). 61 арк.
64. Спр. 2000. Декрет о выдаче разрешительности Ужгородского монастыря им. ОО. Василиян для монахинь и об открытии новицианта монастыря (12.03.1925–13.03.1925). 4 арк.

Опис 13.

65. Спр. 24. Поздравления епископа Гебей Петра от лиц и обществ по поводу назначения его епископом, праздников и прохождением церковных соборов и переписка о выражении благодарности (1926). 20 арк.
66. Спр. 582. Переписка с президеумом Гражданского управления Подкарпатской Руси в Ужгороде о выдаче разрешения на постоянное место жительства галицкому монаху ордена «св. Василия Великого» Решетило Степану (5.02.–16.02.1927). 5 арк.
67. Спр. 583. Донесения игумена монастыря ордена св. Василия Великого в Ужгороде о выступлениях газеты «Русский вестник» против членов ордена (20–21.05.1927). 3 арк.

Опис 24

68. Спр. 153. Сообщения епископа Стойки Александра духовенству и верующим Мукачевской епархии, проживающим на территории Чехословацкой республики о решении «Святой Конгрегации Восточной Церкви» о временном распространении на них юрисдикции епископа Крижевацкого Нярдия Дионисия в связи с решением Венского арбитража. 1 арк.
69. Спр. 374. Переписка с Министерством внутренних дел Венгрии, регентским комиссаром Подкарпатской территории и Гайдудорогским епископом Дудашем Миклошем об освобождении от высылки 9 монахов монастыря чина св. Василия Великого, обвиняемых в антигосударственной деятельности (1941–1942). 25 арк.
70. Спр. 991. Прошения священников, бежавших из Галиции и Ураины от советских войск на поселение в селах епархии и переписка с приходскими управлениями о запрещении данного поселения в связи с проведением военных действий на Прикарпатской территории (1943–1945). 12 арк.

1.4. Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Фонд 358. «Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит, Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»

Опис 1

71. Спр. 109. Листи греко-католицьких комітетів про надання коштів на будову церков, народних домів, читалень в Галичині, Волині і Закарпатті (1911–1938). 53 арк.

72. Спр. 119. Листування з філіями товариства «Просвіти» у Львові, Радехові, Сваляві та ін., про діяльність та надання грошової допомоги (1908–1938). 98 арк.
73. Спр. 148. Листи українських навчальних закладів та студентських товариств в Галичині, Волині і Закарпатті до Шептицького А. про діяльність та надання грошової допомоги (1917–1938). 131 арк.
74. Спр. 158. Листування Шептицького А. з єпископами Бардою С., Гебеєм П., Лакотою Г., Лісовським Ф. та ін. (1919–1938). 111 арк.
75. Спр. 161. Листи Крижевацького єпископа Наряді Д. до Шептицького А. (1917–1938). 181 арк.
76. Спр. 162. Листування Шептицького А. з єпископами Маньковським П., Новаком А., Стойко А. та ін. (1917–1938). 121 арк.
77. Спр. 229. Листування А. Шептицького з респондентами на літеру «Вла-Вол» (1901–1938). 170 арк.
78. Спр. 408. Запрошення на збори, засідання, урочисті вечори, концерти і шлюби, надіслані Шептицькому А. (1902–1903). 169 арк.
79. Спр. 409. Запрошення на збори, урочисті концерти, вечори, святочні академії та ін., надіслані Шептицькому А. (1925–1928). 207 арк.
80. Спр. 410. Запрошення на збори, урочисті концерти, бали, театральні вистави та ін., надіслані Шептицькому А. (1929–1930). 270 арк.

Опис 2

81. Спр. 86. Листи о. Курило з США до Шептицького А. (1909–1912). 125 арк.

Опис 3

82. Спр. 156. Звернення і лист «Подкарпаторусского Народнопросветительного Союза» в Ужгороді до Шептицького А. з приводу національно-релігійних взаємин між українцями і русинами на Закарпатті (1930). 5 арк.

1.5. Особистий архів Марії Майороші

Фонд 2. Авторські інтерв'ю

Опис 1

83. Спр. 1. Інтерв'ю з о. Іллею Сидором від 30.08.2012, с. Сільце, Іршавського району, Закарпатської обл. Інтерв'юер Майороші М.
84. Спр. 2. Інтерв'ю з о. Михайлом Шелембою від 03.10.2012, м. Берегово, Закарпатської обл. Інтерв'юер Майороші М.
85. Спр. 3. Інтерв'ю з о. Володимиром Маргітичем від 03.10.2012, м. Берегово, Закарпатської обл. Інтерв'юер Майороші М.
86. Спр. 4. Інтерв'ю з Даниїлом Бендасом від 04.07.2012, м. Виноградів, Закарпатська обл. Інтерв'юер Майороші М.

1.6. Особистий архів о. Даниїла Бендаса

87. Всему Впрєб. Духовенству гр.-кат. Епархии Мукачевской. 18 февраля 1949 року. 1 арк.
88. Циркуляр епархії Мукачівської VI. 1940 від 27.12.1940 Мукачівської греко-католицької епархії. 43 арк.
89. Циркуляр епархії Мукачівської II/1941 від 23.02.1941 МГКЄ. 20 арк.
90. Циркуляр епархії Мукачівської II/1942 від 8.02.1942 МГКЄ. 12 арк.
91. Циркуляр епархії Мукачівської IV/1943 від 3.06.1943 МГКЄ. 1 арк.
92. Циркуляр епархії Мукачівської II/1944 від 15.02.1944 МГКЄ. 2 арк.
93. Циркуляр епархії Мукачівської V/1944 від 6.10.1944 МГКЄ. 24 арк.
94. Спільна заява першої зустрічі Чотирьохсторонньої Спільної Комісії про врегулювання відносин між православними і греко-католиками в Західній Україні. 1 арк.

1. Опубліковані джерела

2.1. Документи і матеріали:

95. Архипастырское послание. Высокопреподобному Духовенству и Возлюбленнымъ вѣрникамъ Богоспасаемыхъ Епархий Мукачевской, Пряшевской и Крижевацкой. *Душпастырѣ*. 1933. Число 1. С. 29–39.
96. Витяг з доповідної уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчового про настрої і діяльність неvoz'єданого уніатського духовенства в західних областях УРСР, 1956. *Аржевітін С. М. Релігія: Історія верховинського села Колочава* / передм. М. Болдижара, Ю. Сливки, В. Малета. Київ : «Майстриня книги»; Чернівці : Видавничий дім «Букрек»; Україн. письменник, 2007. Т. 2. С. 84
97. Все таємне стає явним / публік. док. В. Сергійчука. *Людина і світ*. 1994. № 8. С. 11–15.
98. Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. / публік. док. В. І. Сергійчука. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 98–110.
99. Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. / публік. док. В. І. Сергійчука. *Український історичний журнал*. 1999. № 1. С. 118–131.
100. Довганич О. Д., Хланта О. В. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її воз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття. Ужгород : Карпати–Гражда, 1999. 126 с.
101. Его Эксцеленція епископъ Александеръ о первой этапѣ «Modus vivendi». *Душпастырѣ*. 1937. Число 9–10. С. 236–238.
102. «Залишився тим, ким був...». Кир Йосиф Сліпий : збірник документів. Жовква : Місіонер, 2018. 716 с.
103. Інтерв'ю з єп. Міланом Шашіком. Другий Ватиканський Собор і греко-католики Закарпаття. URL: [http:](http://)

//www.osbm.org.ua/v2/index.php?option=com_content&view=article&id=462:2012-06-11-19-52 (дата звернення: 12.09.2020).

104. Копія листа від єпископа Йосифа Головача до митрополита Володимира Стернюка. *Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги*. Ужгород, 2001. С. 536–538.
105. Лист Апостольського Нунція в Україні Антоніо Франко до кардинала Івана-Мирослава Любачівського Ч. 62/92. Київ, 26 вересня 1992. *Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги*. Ужгород, 2001. С. 565.
106. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки / упоряд.: С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2006. Том I. 920 с.
107. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки / упоряд.: С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2006. Том II. 804 с.
108. Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949 / упоряд.: В. Сергійчук, Н. Сердюк, С. Сердюк, О. Рішко. Вишгород : ПП Сергійчук М. І., 2019. 751 с.
109. Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.) / публ. док. Ю. Волошина. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1999. № 1–2 (10–11). С. 406–418.
110. Маргітич І. Єдність віри і народу (Релігійно-національна ситуація на Закарпаттю в 1990–91 рр.). Чикаго : Комісія зв'язку й інформації закарпатських українців, 1991. 19 с.
111. Мартирологія Української Церкви : в 4 т. / упоряд. О. Зінкевич, Т. Р. Лончина. Т. II. Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України Торонто–Балтимор : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1985. 839 с.
112. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу : документи / вступна стаття, коментарі, упорядкування В. Сергійчука. Київ : «Дніпро», 2001. 492 с.

113. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987 : в 2 т. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2012. Т. I. 656 с.
114. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987 : в 2 т. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2012. Т. II. 480 с.
115. Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянізації. 1947–1953 рр. : збірник архівних документів і матеріалів / упоряд. О. М. Корсун. Ужгород : Карпати, 2016. 744 с.
116. Про нищення віри розкажуть архіви / підготовка до друку О. Довганича. *Карпатський край* : історико-краєзнавчий журнал. Ужгород, 1995. Річник 5-й. № 1–4 (110). С. 83–87.
117. Реабілітовані історією : в 27 т. Закарпатська обл. : в 2 кн. Книга перша. Ужгород : Закарпаття, 2003. 786 с.
118. Рѣчь Його Экселенції Епископа Александра при открытіи конкурсуального консисторіального засѣданія 4-го юлія 1933. *Душпастырѣ*. 1933. Число 7–8. С. 190–200.
119. Сердюк Н. Митрополит каткомбної Церкви. *Пам'ять століть*. 2002. № 6. С. 82–102.
120. Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008) [=Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1] / заг. ред. Л. Коваленко. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету 2008. xxviii+711 с.
121. Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали / публ. Н. Сердюк. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ : Видавництво «Сфера», 2003. Вип. 1 (20). С. 287–354.
122. Срѣберный юбилей Львовского гр.-каѳолического митрополита Андрея Шептицкого. *Душпастырѣ*. 1926. Число 2. С. 66–69.

123. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках : збірник документів і матеріалів / текст, упорядк. М. І. Гайковський. Львів : Місіонер, 2006. 652 с.
124. Християнський Голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Греко-Католицької Церкви / редактори передруку В. Горинь, М. Дубас, Г. Теодорович. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2009. 670 с.
125. «Церква мучеників». Доповідь блаженнішого патріарха Й. Сліпого про УГКЦ по 35-ти роках її переслідування. *Відгомін любові*. Рим, 1981. Число 2. С. 6.
126. John Paul II. Magnum Baptismi Donum URL: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?id=3701> (дата звернення: 20.09.2020).
127. Letter of His Holiness John Paul II to Cardinal Josyf Slipyj for the Millennium of Christianity in Rus (the Ukraine) (March 19, 1979) URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/letters/1979/documents/hf_jp-ii_let_19790616_1000-crist-rus.html (дата звернення: 20.09.2020).

2.2. Мемуарна література

128. Бендас С. П'ять років за колючим дротом. Щоденник священика, написаний в ГУЛАзі. Ужгород : Карпати, 2008. 264 с.
129. Волошин А. Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Філадельфія : Па: Карпатський голос, 1959. 56 с.
130. Гренджа-Донський В. С. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Вашингтон : «Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашингтоні, Д. К., 1987. 487 с.

131. Інтерв'ю, відгуки, спогади. *Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини* : збірник наукових праць / відп. ред.: Я. Гарасим. Львів – Ужгород : Гражда, 2007. Вип. 8. С. 244–324.
132. Літургія Підпільної Церкви. Збірник. Спомини. Статті. Інтерв'ю. Фотоматеріали / за ред. І. Говери. Тернопіль : Джура, 2014. 208 с.
133. Сабов-Штилиха М. «Возлюблю Тебе, Господи, кріпосте моя...» : художньо-документальна оповідь. Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. 32 с.
134. Сліпий Й. Спомини / ред. І. Дацько, М. Горяча. Вид. 2-ге. Львів – Рим : Видавництво УКУ 2014. 608 с. + 40 іл.
135. A hit parazsa. Egy görögkatolikus pap küzdelme a KGB-vel a Gulagtól a rendszerváltozásig / Sz.: Bertók László, Szarka Sándor. Budapest : Új Levédia Kft., 2017. 207 old.
136. Fekete levelek. Bendász István kárpátaljai görögkatolikus pap GULAG-táborban töltött éveinek levelezése (1949–1955) / Szerkesztette: Marosi István. Beregszász, 2020. 399 old.

2.3. Періодика

137. 150 лѣтний ювильей гр. каѳ. дух. семінарії въ Львовѣ. *Душпастырѣ*. 1933. Число 11–12. С. 321–323.
138. 35-ліття діяльності ігумені василіан. *Свобода*. 1936. 10 вересня. С. 2.
139. Архієпископство в Ужгородѣ и Епископство в Хустѣ. *Душпастырѣ*. 1933. Число 2. С. 58–59.
140. Боротьба угорских русинів о славянську літургію. *Нива*. 1911. С. 300.
141. Василянська гімназія розбудовується! *Нова свобода*. 1938. Число 35. С. 2.
142. Велика каф. манифестація въ Ужгородѣ на праздникъ Царя-Христа. *Душпастырѣ*. 1927. Число 10. С. 596–597.

143. Волошин А. Унгварский монастырь ЧСВВ. *Мѣсяцослов на 1913 годъ*. Унгваръ, 1912. С. 66–71.
144. Греко-католицька преса в Галичинѣ. *Душпастьоръ*. 1934. Число 3–5. С. 77.
145. До редакції. Лист митрополита Андрея Шептицького до головного редактора о д-ра Ю. Григашія. *Душпастьоръ*. 1924. Число 9. С. 475–476
146. Д-р. Дионісій Нярадій єпископам Карпатської України. *Нова свобода*. 1938. Число 123. С. 8.
147. Драгоцѣнна стародавна икона дарована от Его Святѣйшества Пія XI для русского народа на Подкарпатахъ. *Душпастьоръ*. 1926. Число 7. С. 382–384.
148. Єпископска конференція в Ужгородѣ. *Душпастьоръ*. 1928. Число 8–9. С. 199–200.
149. Єпископски конференції. *Душпастьоръ*. 1928. Число 10. С. 231–232.
150. Єпископъ ап. адеторъ пряшевскій, Павель Гойдичъ, ЧСВВ. *Душпастьоръ*. 1927. Число 4. С. 228.
151. Збори Товариства Українських Католицьких Священників (ТУКС) у Хусті. *Нова свобода*. 1939. Число 8. С. 3.
152. Илницький А. Уніонистичный конгресъ на Велеградѣ. 20–24 юлія. 1927. *Душпастьоръ*. 1927. Число 7. С. 356–363.
153. Ильницькій А. Важнѣйшы задачи нынѣшней нашей пасторизації. *Душпастьоръ*. 1927. Число. 4. С. 201–210.
154. Историческа авдіенція нашихъ єпископовъ у Его Святѣйшества. *Душпастьоръ*. 1929. Число 12. С. 311–312.
155. Коли духовенство проти народу, воно шкідливе і для церкви. *Нова свобода*. 1939. Число 4. С. 4.
156. Миссійный рухъ на Подк. Руси. *Душпастьоръ*. 1933. Число 2. С. 60–61.

157. Мукачевській успенській отпускъ. *Душпастьорь*. 1928. Число 10. С. 229–231.
158. Народна міссія в Мукачевѣ. *Душпастьорь*. 1927. Число 5. С. 288.
159. Неквалификаемы напады на отцев ЧСВВ. *Душпастьорь*. 1926. Число 7. С. 379–380.
160. Новое установленіе границъ епархій въ ЧС. *Душпастьорь*. 1937. Число 9–10. С. 235–236.
161. Оглядъ реколлекційныхъ миссійнихъ подвиговъ. *Душпастьорь*. 1927. Число 9. С. 525–526.
162. Отворился давноожиданный новициат Сестеръ Василянкохъ въ Ужгородѣ. *Душпастьорь*. 1925. Число 10. С. 517.
163. Отпуст на Чернечой Горѣ *Свобода*. 1928. Число 35. С. 2–3.
164. Отпусты на чернецкой горѣ и въ ужгородскомъ кафедральному храмѣ. *Душпастьорь*. 1927. Число 8. С. 475–476.
165. Первое паломничество греко-кафолическихъ русиновъ на Велеградѣ 3–6 июля 1926 г. *Душпастьорь*. 1926. Число 5. С. 268.
166. Первое собрание членовъ міссійного товариства им. Св. Йосафата. *Душпастьорь*. 1925. Число 5. С. 240.
167. Посвященіе в церкви в Самиркахъ и Шелестовѣ. *Душпастьорь*. 1928. Число 10. С. 232–233.
168. Прессовы напады противъ оо. Василіанъ. *Душпастьорь*. 1927. Число 6. С. 323–325.
169. Привітання з срібним ювілеєм на митрополичому престолі від епископа Петра Гебея до митрополита Андрея Шептицького. *Душпастьорь*. 1926. Число 2. С. 68.
170. Решетило О. ЧСВВ, вдома! *Душпастьорь*. 1927. Число 4. С. 228–229.
171. Решетило С. Участь Карпаторуської провинції Чина св. Василя Великого в місійнім русі на Підкарпатській Русі. Записки ЧСВВ. Жовква : Виддавництво ОО Василян, 1924. Т.1. С. 368–377.

172. Рукоположение нового львовского епископа суфрагана в Римѣ. *Душпастырѣ*. 1929. Число 11. С. 289.
173. Святочное открытіе гр.-кат. Богословской Академіи въ Львовѣ. *Душпастырѣ*. 1929. Число 10. С. 261.
174. Сестры Василыянки в Ужгородѣ. *Душпастырѣ*. 1924. Число 9. С. 474.
175. Слукъ И. Прочто заникло миссійное общесто священниковъ им. Св. Йосафата? *Душпастырѣ*. 1927. Число 7. С. 374–377.
176. Собрание священников в Мукачеви. *Душпастырѣ*. 1928. Число 1. С. 127.
177. Собраніе Миссійного общества въ Мукачевѣ. *Душпастырѣ*. 1926. Число 9. С. 398.
178. Совѣщаніе гр.-каф. русскихъ епископовъ въ Львовѣ. *Душпастырѣ*. 1928. Число 1. С. 19–21.
179. Студийный домъ оо. Василянъ въ Мал. Березномъ отворенъ. *Душпастырѣ*. 1928. Число 12. С. 308–309.
180. Теорор Шандора Стойки. *Нова свобода*. 1939. Число 2. С. 5.
181. Центральна канцелярия обороны вѣры в Ужгородѣ. *Душпастырѣ*. 1925. Число 9. С. 465–466.
182. Ювильей Высокопреосв. Митроп. гр. Андр. Шептицкого ЧСВВ. *Душпастырѣ*. 1935. Число 8–10. С. 157.
183. *Modus vivendi*. *Душпастырѣ*. 1928. Число 1. С. 45.
184. *Modus vivendi*. *Душпастырѣ*. 1937. Число 11–12. С. 245–249.

3.1. Монографіі та статті

185. Бабенко Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і Православної Церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. 549 с.
186. Бабинський А. Історія УГКЦ за 90 хвилин. Вид. 2-ге, доп. Львів : в-во «Свічадо», 2018. 160 с.

187. Баран О. Впливи Київської і Галицької митрополій на Закарпатті. *Українські Карпати* : матеріали міжнародної наукової конференції «Українська Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). Ужгород : Карпати, 1993. С. 49–60.
188. Басараб В. І., Вегеш М. М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького : монографія. Ужгород : Видавництво УжНУ, 2003. 112 с.
189. Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії Української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с.
190. Бендас Д. «Со святими упокой, Христе, душу раба Твого, архієрея Іоанна». *Благовісник*. 2009. № 3 (200). С. 22.
191. Бендас Д. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989). *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 1 С. 6–33.
192. Бендас Д. Єпископ Теодор Ромжа – натхненник віровизнання і мучеництва для греко-католицьких священників і мирян Мукачівської єпархії. *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Eds.: Jaroslav Coranič, Peter Šturák, Jana Koprivňáková. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. S. 221–251.
193. Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках. *Ковчег*. Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. Число 2. С. 290–299.
194. Бендас С. М., Бендас Д. С. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород : Закарпаття, 1999. 412 с.
195. Білас І. Трагедія Церкви. *Патріярхат*. 1993. № 5 (269). URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/trahediya-tserkvy/> (дата звернення: 20.04.2020).

196. Білас І. Трагедія Церкви. *Патріярхат*. 1993. № 7–8 (271–272).
URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/trahediya-tserkvy-3/>
(дата звернення: 20.04.2020).
197. Бойко О. Боротьба за легалізацію УГКЦ у добу перебудови. *Нова політика*. 2002. № 1. С. 28–31;
198. Бойко Олександр. Боротьба за легалізацію УГКЦ у добу перебудови. *Нова політика*. 2002. № 2. С. 18–20.
199. Бойко Р. Особливості греко-католицького підпілля в Україні напередодні легалізації УГКЦ. *Наукові записки. Історія релігій в Україні і світі* : збірник наукових праць. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. С. 13–24.
200. Болдижар М. М. Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів. Львів : Вища школа, 1988. 142 с.
201. Боцюрків Б. Проблеми дослідження історії релігії та церкви в Україні у міжвоєнний період: джерела та їх опрацювання. *Український археографічний щорічник*. Київ : Наукова думка, 1992. Вип. 1. Том 4. С. 285–294.
202. Боцюрків Б. Т. зв. «саморозпуск» Української греко-католицької церкви в 1946 р. у світлі розсекречених архівних матеріалів. *Сучасність*. 1998. № 1. С. 106–112.
203. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Ковчег*. Львів : Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, Інститут історії Церкви, 1993. Число I. С. 113–152.
204. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / перекл. з англ. Н. Кочан; за ред. О. Турія. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 268 с.
205. Бублик Т. Архиерейське служіння архиєпископа Володимира (Стернюка) в умовах «катакомб» (1972–1991 pp.). *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu*

- v roku 1950. Eds.: Jaroslav Coranič, Peter Šturák, Jana Koprivňáková. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. S. 295–301.*
206. Бублик Т. Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УГКЦ. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXII. С. 302–309.
207. Бублик Т. Т. «Грушівське чудо» крізь призму радянської антирелігійної пропаганди (1987–1988 рр.). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 6. Історичні науки : зб. наукових праць. Київ, 2014. Вип. XI. С. 1422.
208. Бублик Т. Відродження УГКЦ (188–1991): проблематика міжконфесійних протистоянь. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2011. Вип. XXX. С. 206–212.
209. Будз К. «Віддайте кесарю кесарево, а Богові Боже»: Проблема політичної лояльності підпільних греко-католиків до радянського режиму (1946–1989 рр.). *Наукові записки Українського Католицького Університету*. Львів : Видавництво УКУ, 2010. Число II. Історія I. С. 209–227.
210. Бьокх К. «Цілком нормально, згідно з засадами свободи сумління, гарантованими сталінською конституцією»: гоніння на релігію в Галичині у сталінський період (1944–1953). *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2012. Число 6: Насилля влади проти свободи сумління С. 405–429.
211. Вайгель Дж. Свідок надії: життєпис Папи Івана-Павла II / пер. з англ. Р. Скакуна. Львів : В-во УКУ, 2012. 1062 с.
212. Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Хоменко О. В. Громадсько-політична, церковна і культурно-освітня діяльність митрополита Андрія Шептицького. Ужгород, 1998. 149 с.

213. Вегеш М., Палінчак М. Релігія і церква в Карпатській Україні (1938–1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: міжнародні відносини. Ужгород : Видавничий дім Гельветика, 2018. Вип. 4. С. 89–98.
214. Вегеш М., Фенич В. Сходження на Святоюрську гору. Андрей Шептицький – церковний діяч. *Карпатська Україна*. 1999. 3 серпня. С. 5.
215. Волошин Ю. «Повернення до православ'я» на Закарпатті в 1946–1949 роках. *Сучасність*. 1996. № 9. С. 77–84.
216. Волошин Ю. Гавриїл Костельник: три листи до Московського Патріарха. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ, 2001. Вип. 2. С. 416–429.
217. Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : збірник наукових праць / відп. ред. Я. Гарасим. Львів–Ужгород : Гражда, 2007. Вип. 8 526 с.
218. Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української греко-католицької церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках* : збірник документів і матеріалів / текст, упорядк. М. І. Гайковський. Львів : Місіонер, 2006. С. 19–88.
219. Галагіда І. «І вас переслідувати будуть...». Штрихи до історії репресій проти Української Греко-Католицької Церкви в Польщі у 1944–1957 рр. Львів : в-во УКУ, 2017. 368 с.
220. Гидденс Э. Социология. Изд. 2-е, доп. Москва : Едиториал УРСП, 2005. 632 с.
221. Гірник О. Пошук ідентичності як «*principium movens*» творчості Гавриїла Костельника. *Костельник Гавриїл. ULTRA POSSE. Вибрані твори* / упорядк. та передм. О. Гірника. Ужгород : Гражда, 2008. С. 17–89.

222. Глистюк Я., Турій О. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України, 1939–2009. *Ковчег*. Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. Число 3. С. 360–376.
223. Гнідик І. Митрополит Андрей Шептицький та Греко-католицька церква у США. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич, 2015. Вип. 11. С. 13–21.
224. Голгофа Української Католицької Церкви в Карпатській Україні. *Життя і слово*. Вотерфорд; Канада, 1948. Число 23–24. С. 327–346.
225. Голгофа Української Католицької Церкви в Карпатській Україні. *Мартирологія Української Церкви* : в 4 т. / упоряд. і зред. О. Зінкевич, свящ. Т. Р. Лончина. Торонто–Балтимор : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1985. Т. II. Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. 839 с.
226. Гринчишин Т. Церкви Київської традиції. Канада. *Патріархат*. 2006. Число 6. С. 15–18;
227. Гриньох І. Знищення Української церкви російсько-більшевицьким режимом. *Богословія*. Рим, 1980. Т. XLIV. С. 3–72.
228. Гуркіна С. «Возз'єднання по-сталінськи»: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2012. Число 6: Насилля влади проти свободи сумління. С. 391–404.
229. Гуркіна С. «Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичности. *Україна модерна*. Київ–Львів : Критика, 2007. Число 11. С. 99–110.
230. Гуркіна С. В. Українська Греко-Католицька Церква і Ватикан: спроба контактів у 1944–1949 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 22. С. 73–90.

231. Гуркіна С. Напередодні офіційної ліквідації: душпастирська діяльність митрополита Йосифа Сліпого в листопаді 1944 – квітні 1945 року. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2015. Число 7. С. 313–335.
232. Гуркіна С., Турій О. Історична доля Української Греко-Католицької Церкви після Другої світової війни: «добровільне возз'єднання» – «державна ліквідація» – «конфесійний прозелітизм»? *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 2. С. 40–72.
233. Галадза П. Сприйняття Другого Ватиканського собору греко-католиками в Україні. *Ковчег*. Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. Число 3. С. 377–400.
234. Гудзяк Б. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946–1989: сучасні підходи вивчення релігійного підпілля. 11 листопада 2002 р. URL: <http://religion.gif.ru/ukr/gudzyaka.html> (дата звернення: 20.09.2020).
235. Гудзяк Б. Образ сили духу. Дослідження живої історії підпільного життя Української греко-католицької церкви 1946–1989. *Другий Міжнародний конгрес україністів* (Львів, 22–28 серпня 1993 р.) : доповіді і повідомлення. Історія. / упоряд. Я. Ісаєвич, Я. Грицак. Львів, 1994. Частина II. С. 125–129.
236. Делятинський Р. І. Розвиток адміністративно-канонічної структури УГКЦ від Берестейського Собору до сучасності (1596–2006): постановка проблеми. *Науковий вісник Івано-Франківської Теологічної Академії «Добрий Пастир»* : збірник наукових праць. Івано-Франківськ : Видавництво ІФТА, 2007. № 1. Теологія. С. 167–180.
237. Джампаоло М. Україна – земля мучеників. Героїчне свідчення блаженних мучеників, проголошених Папою Іваном Павлом II у Львові

- під час його історичного паломництва / пер. з італ. о. Олександра Лісовського. Жовква: Місіонер, 2014. 194 с. іл. + 4 с. вкл.
238. Дмитришин Н. Між опором і пристосуванням: Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму. *Ковчег*. Львів : Видавництво «Місіонер», 2007. Число 5. С. 256–281.
239. Дмитрук К. Униатские крестоносцы вчера и сегодня. Греко-католическая церковь на землях Украины и Белоруссии. Москва : Политиздат, 1988. 400 с.
240. До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви / відп. ред. о. А. Михалейко. Львів, 2012. 79 с.
241. Довганич О. Д., Хланта О. В. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її воз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття. Ужгород : Карпати–Гражда, 1999. 126 с., іл.
242. Етерович М. Святий Престол і Україна. Київ, 2004. 224 с.
243. Жаровська О. Випробувані, як золото в горнилі. Книга 1. Львів : Колесо, 2014. 208 с.
244. Зан М. Етноконфесійний ренесанс на Закарпатті (до питання про реабілітацію греко-католицизму. *Carpatica – Карпатика*. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2002. Вип. 20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. С. 151–160.
245. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. 227 с.
246. Інститут Історії Церкви (ІЦ). Львів, 2012. 15 с.
247. Історія релігії в Україні : в 10 т. / за ред. П. Яроцького. Київ : Світ знань, 2001. Т. 4. Католицизм. 598 с.
248. Камю А. Бунтующий человек. *Философия, политика, искусство*. Москва : Изд-во политической литературы, 1990. С. 119–356.

249. «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується) : статті і матеріали / ред. колегія: Я. Дашкевич (голова) [та ін.]. Львів : Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 141 с.
250. Качараба С. Греко-католицька церква у США наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: проблеми становлення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* : зб. наук. праць. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. Вип. 21. С. 361–368.
251. Кацак І. Преосвященний Стефан Сотер Ортинський, ЧСВВ, Д.Б., «Кир Сотер». Перший греко-католицький єпископ у Сполучених Штатах Америки (1907–1916). Філадельфія, Пенсильванія, 2007. 16 с.
252. Кічера В. «Оазис неСвободи»: повсякденне життя репресованого греко-католицького духовенства (на прикладі спогадів о. Стефана Бендаса). *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 3. С. 62–88;
253. Кічера В. Греко-католицька церква в Чехословаччині як соціальна інституція (1918–1939). Пряшів : Видавництво Пряшівського університету, 2016. 111 с.
254. Кічера В. Метаморфози девіантної поведінки монахів-василіян до середини ХХ ст. (на прикладі Мукачівської єпархії). *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 1. С. 53–69.
255. Кічера В. Місійна діяльність реформованих монахів-василіан на Закарпатті у 20–30-х роках ХХ століття. *Русин* : міжнародний історический журнал. 2008. № 3–4 (13–14). С. 115–123.
256. Кічера В. В. Освітньо-релігійна дільність реформованих василіанських монахів на Закарпатті у 20–30-х рр. ХХ ст. *Науковий*

- вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 22. С. 130–134.
257. Кобута С. Легалізація Української греко-католицької церкви 1987–1991 рр. (Політичний аспект) URL: <http://newright.primordial.org.ua/kobuta.htm> (дата звернення: 12.04.2020).
258. Колесник М. Вихід з тупика. *Закарпатська правда*. 16.12.1989. С. 3.
259. Коллінгвуд Р. Дж. Ідея історії. Автобіографія. Москва : Наука, 1980. 485 с.
260. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з франц. Я. Кравець. Львів : Свічадо, 2014. 512 с.
261. Косей Ю. Владика Іоанн Семедій – духовний діяч Закарпаття. Ужгород : Закарпаття, 2000. 156 с., іл.
262. Косей Ю. Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. Ужгород, 2001. 655 с.
263. Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви : в 4 т. Вінніпег : Видавнича спілка «Тризуб», 1952. Т. 1. 254 с.
264. Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви : в 4 т. Вінніпег : Видавнича спілка «Тризуб», 1955. Т. 2. 286 с.
265. Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви : в 4 т. Вінніпег : Видавнича спілка «Тризуб», 1955. Т. 3. 254 с.
266. Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви : в 4 т. Вінніпег : Видавнича спілка «Тризуб», 1956. Т. 4. 256 с.
267. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і патріарх Йосиф Сліпий / ред. А. Ленцик Павлічко. Львів : Свічадо, 2004. 608 с.
268. Ленцик В. Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічадо, 2003. 600 с.
269. Лисенко О. Засади та особливості радянської релігійної політики в період Другої світової війни. *Ковчег*. Львів : Видавництво

- Українського Католицького Університету, 2012. Число 6: Насилля влади проти свободи сумління. С. 384–391.
270. Маркус В. Нищення Греко-Католицької Церкви в Мукачівській єпархії в 1945–50 рр. / Відбитка із Збірника, присвяченого пам'яті З. Кузелі. *Записки НТШ*. Париж, 1962. Том CLXIX. 23 с.
271. Мизак Н. Єпископ Павло Василик – ідейний натхненник і борець за відродження та легалізацію Української греко-католицької церкви. *Релігія та соціум*. 2008. № 2. С. 40–48.
272. Мишак І. Ліквідація греко-католицької церкви в Україні в повоєнні роки: історіографія. *Історіографічні дослідження в Україні* / відп. ред. О. А. Удод. Київ : НАН України; Ін-т історії України, 2007. Вип. 17. С. 270–287.
273. Мончак І. Самоуправна Київська Церква. Львів : Свічадо, 1994. 173 с.
274. Мороз В. Йосиф Сліпий, Закарпаття і закарпатські українці. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2018. Число 8. С. 297–316.
275. Мороз В. Мукачівський єпископ Сергій в маєтностях Острозьких і Заславських та його невідома місія в Київській митрополії першої чверті XVII століття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2019. Вип. 2 (43) С. 10–21.
276. Мороз В. Світильник віри: історія Боронявського монастиря на тлі епох. Львів : Український католицький університетт, 2017. 286 с.
277. Мороз В. Унійні змагання в Мукачівській єпархії під впливом Київської митрополії часів Іпатія Потія та Йосифа Веляміна Рутського. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2019. Вип. 1 (40). С. 78–87.

278. Мороз В., Скленар І., Заславський В. Василянські монастирі України: Галичина і Закарпаття. Тернопіль : Видавництво «Підручники і посібники», 2015. 192 с.
279. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. Рим : Українська Папська Колегія св. Йосафата, 1990. 296 с.
280. Недавня О. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом. Київ : Гнозис, 2000. 217 с.
281. Пагіря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки Греко-католицької церкви на Закарпатті (1945–1949). *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2015. Вип. VII. С. 437–462.
282. Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні. *Історія України*. 2010. № 17–18 (657–658). С. 10–15.
283. Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви / Відбитка із: Записки Чину св. Василя Великого. Серія 2. Секція 1. Рим, 1995. Т. 3. 323 с.
284. Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*. Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae : Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 327–439.
285. Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. Рим : ОО Василіани, 1975. Т. 1. 376 с.
286. Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. Рим : ОО Василіани, 1988. Т. 2. 330 с.
287. Пащенко В. Греко-католики в Україні від 1940-х років ХХ ст. до наших днів. Полтава : Полтава, 2002. 616 с.
288. Пащенко В. Українська Греко-Католицька Церква середини 40–50-х років ХХ століття: воскресіння з руїн. URL:

- <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2128/1/Paschenko.pdf> (дата звернення: 03.04.2020).
289. Пекар А. «Записник» о. Гліба Г. Кінаха, ЧСВВ, про початки реформи на Закарпатті. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Sectio II. Vol. XII (XVIII). Fasc. 1–4. Roma : Sumptibus PP. Basilianorum, 1985. P. 117–164.*
290. Пекар А. Греко-католицька церква в кордонах Чехословаччини 1919–1939. *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919–1939) : zborník materiálov zo 6. vedeckej karpatistickej konferencie (Prešov, 02–04.09.1998). Prešo v : Filizofická fakulta Prešovskej univerzity, 2000. С. 115–131.*
291. Пекар А. Греко-католицька церква за мадярської окупації. *Карпатський край : історико-краєзнавчий журнал. Ужгород, 1996. Річник 6-й. № 8–12 (115). С. 58–63.*
292. Пекар А. Греко-католицька церква під час Карпатської України (Доповідь виголошена на симпозіумі НТШ в Нью-Йорку, з нагоди 50-ліття проголошення Карпатської України). *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990). Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae : Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 302–308.*
293. Пекар А. Ісповідники віри нашої сучасности. Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами. Вид. друге. Львів : Вид-во отців василіан «Місіонер», 2001. 288 с.
294. Пекар А. Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990). Sectio II. Vol. XIV (XX). Fasc. 1–4. Romae : Sumptibus PP. Basilianorum, 1992. P. 270–278.*
295. Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Видання друге. Рим–Львів : Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997. Том I: Єрархічне оформлення. 232 с.

296. Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Ужгород : КП «Ужгородська друкарня», 2014. Том III. Монаше життя. 224 с.
297. Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст. / упорядники: Л. Губич, С. Гуркіна; Передмова: єп. Б. Гудзяка. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2016. 176 с.
298. Підпільна церква в умовах тоталітарної держави. Львів : Галицька видавнича спілка, 2012. 80 с.
299. Портелли А. Особенности устной истории. *Хрестоматия по устной истории* / общ. ред. Лоскутовой М. В. Санкт-Петербург : Издательство: ЕУСПб, 2003. 396 с.
300. «Правда визволить...»: Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-річчя легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. / за ред. о. П. Марцелюка, С. Гуркіної, В. Суботіна. Жовква : Місіонер, 2015. 200 с.
301. Пушкаш Л. Житіє Блаженного Теодора Ромжі. Ужгород : Приватна друкарня Романа Повча, 2013. 223 с.
302. Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. Львів : Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. 244 с.
303. Пушкаш Л. Петро Павло Орос: життя та мучеництво / наук. ред. С. Федаки. Ужгород, 2015. 168 с.
304. Пшеничний Т. Ю. Українська греко-католицька церква (1939–1991 рр.): історіографія : монографія. Київ : ФОП Блохін А. А., 2017. 428 с.
305. Реєнт О. П., Лисенко О. Є. Українська національна ідея і християнство. Київ : Богдана, 1997. 128 с.; іл.
306. Репресії тоталітарних режимів проти Церкви : збірник матеріалів конференції до 70-річчя мученицької смерті владики Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжі / Ужгородська греко-католицька богословська академія імені Блаженного Теодора Ромжі;

- Мукачівська греко-католицька єпархія; Науково-дослідний центр історично-релігійних студій «Логос»; Ужгородський національний університет; ред.: о. П. Береш, В. Кічера, В. Фенич. Ужгород, 2018. 182 с.
307. Рішко М. «Я слідую за Тобтою, куди б Ти не пішов!» – вірність, яку таємний єпископ Олександр Хіра зберіг і проніс від Карпат до Караганди. *Репресії тоталітарних режимів проти Церкви* : збірник матеріалів конференції до 70-річчя мученицької смерті владики Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжі / ред.: о. П. Береш, В. Кічера, В. Фенич. Ужгород, 2018. С. 99–124.
308. Романчук Л., Савран В. Випробувані, як золото в горнилі. Книга 2. Жовква : Місіонер, 2014. 152 с.
309. Роод В. Рим и Москва. Отношения между Святым Престолом и Россией/Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г. / пер. с нем. Ю. Авакумова. Львів : Свічадо, 1995. 279 с.
310. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / перекл. з нім. В. Кам'янець. Львів : Літопис, 2010. 358 с.
311. Сабол С. С. Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині. Торонто–Рим : Видавництво ОО. Василян, 1978. 352 с.
312. Сабол С. С. Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині. Торонто–Рим : Видавництво ОО. Василян, 1978. 352 с.
313. Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському соборі. Львів : Стрім, 1995. 215 с.
314. Сергієнко Т. Ліквідація Греко-католицької церкви на Закарпатті: документи та матеріали (жовтень 1947 – січень 1948 рр.). *Carpatica – Карпатика*. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 35:

- Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. С. 203–231.
315. Скакун Р. Отець Ігнатій Солтис і «Середнянське об'явлення»: есхатологічні трансформації в підпільній Греко-Католицькій Церкві. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2015. Число 7. С. 463–526.
316. Скочиляс І. Особливості історіописання Київського християнства. Радянські реалії, діаспорна інтеграція та українська реабілітація. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Київ, 2017. Вип. 29. С. 24–39.
317. Скочиляс І. Сучасний стан української історіографії та перспективи студіювання киевохристиянської традиції. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : КОЛО, 2004. Вип. VIII. С. 401–412.
318. Стемпень С. Поляк з походження та виховання, український архиєрей і патріот з вибору... Митрополит Андрей Шептицький і Польща та поляки. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2015. Вип. II. С. 251–269.
319. Суттнер Е. К. Багатоманітна ідентичність в одній Церкві. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2003. Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. С. 237–240.
320. Суттнер Е. К. Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи / пер. і наук. ред. О. Турія. Львів : Свічадо, 2001. 168 с.
321. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история Москва : Изд-во «Весь мир», 2003. 368 с.
322. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ : «К.І.С.», 2012. 400 с.

323. Турій О. Традиційні церкви в незалежній Україні: проблема ідентичності. *І: незалежний культурологічний часопис*. Львів, 2001. Вип. 22. С. 115–133.
324. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології. Київ : Дух і літера, 2005. 262 с.
325. Українська ГКЦ. Історія (к. 80-х років ХХ ст. – до наших днів) URL: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-istoriya-kines-80-h-rokiv-hh-stolittya-do-nashih-dniv_n52318 (дата звернення: 12.04.2020).
326. Уткін О. І. Унія: шлях ганьби і зради. Ужгород : Карпати, 1987. 174 с.
327. Фенич В. «Київська Церква» і Мукачівська єпархія: відомі та невідомі сторінки «непрочитаної» історії XIV–XVII ст. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 21. С. 3–14.
328. Фенич В. «Тривання русинських душ». Маловідомі сторінки історії Української греко-католицької церкви. *Карпатський край*. Ужгород : Патент, 1994. Річник 4-й. № 5–6. С. 31–32.
329. Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною / Мукачівська греко-католицька єпархія. Ужгород, 2007. 107 с.
330. Фенич В. Від монастирської Церкви-Єпархії до «Ecclesia sui iuris»: Ужгородська унія та інституювання церковних спільнот ужгородської унійної традиції. *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 5. С. 26–105;
331. Фенич В. Від Пряшева до Пряшева (1816–1946): шість поділів Мукачівської «єпархії-матері», три хвили міграції вірників і десять спільних ознак еклезіальної ідентичності греко-католиків ужгородської

- унійної традиції. *Ed.: Jaroslav Coranič. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta; Prešovská univerzita v Prešove, 2019. S. 61–79.*
332. Фенич В. Возз'єднувачі: московський вояж православних русофілів і початки еклезіоциду греко-католиків Закарпаття (листопад–грудень 1944 р.). *Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 року). Ужгород : Видавництво «ТІМРАНИ», 2010. С. 49–63.
333. Фенич В. Галичина і Мукачівська єпархія (до 1771 р.). *Тисячоліття – Millennium* : науковий щорічник. Ужгород : Видавництво «Гражда», 2014. Вип. 1. С. 89–103.
334. Фенич В. Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2019. 248 с.
335. Фенич В. Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.). *Carpatica – Карпатика*. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 35: Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. С. 232–246.
336. Фенич В. Долаючи етнічні стереотипи та національні міфи: Греко-Католицька Церква в підкарпатській історіографії 1890–1945 рр. *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни* : матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 16–17 жовтня 2014 р.). Ужгород : ПП «АУТДОР – ШАРК», 2015. С. 102–125.
337. Фенич В. Еклезіальне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Вип. 24: Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літератури : матеріали міжнародної наукової конференції

- (Свидник, 23–24 червня 2006 р.). Свидник : Múzeum ukrajinslej kultúry vo Svidniku, 2007. С. 95–117.
338. Фенич В. Етноконфесійна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії. *Carpatica – Карпатика*. Вип. 30: Історична школа професора Володимира Задорожного : науковий збірник. Вип. 2 / упор. : Р. Офіцинського; передм.: В. Смолія. Ужгород : Гражда, 2004. С. 38–62.
339. Фенич В. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр. *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2003. Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. С. 146–161.
340. Фенич В. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944). *Молодь – Україні* : наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. Ужгород : Патент, 1994. Том 4. С. 73–80.
341. Фенич В. Між вірою і націоналізмом: спогади о. Севастіяна Сабола, ЧСВВ і доля Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині 1945–1950 рр. *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 2. С. 164–201.
342. Фенич В. Між опором, асиміляцією і пристосуванням: адаптація греко-католиків Мукачівської єпархії в умовах радянського тоталітаризму (1949–1989). *«Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується)* : статті і матеріали. Львів : Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. С. 23–29.
343. Фенич В. Мукачівський єпископ Андрей (Бачинський) і відновлення Галицької митрополії: деміфологізація однієї патріотичної легенди. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/51236/ (дата звернення: 26.01.2013).

344. Фенич В. Мученики и мучители: Слуги Божьи Мукачевской греко-католической епархии перед судом идолопоклонников национализма (пример о. Стефана Бендаса). *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 3. С. 172–245.
345. Фенич В. Посередник чи пристосуванець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської епархії). *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Випуск 25: Східно-християнські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі : матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 19–20 червня 2009 р.). Свидник : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku, 2010. С. 61–77.
346. Фенич В. Пряшівський єпископ Павло Гойдич та Мукачівська греко-католицька епархія. *Науковий вісник УжНУ*. Серія: історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 27. С. 169–176.
347. Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина та національно-політична ідентичність греко-католицьких і православних священників Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Науковий вісник УжНУ*. Серія: історія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2005. Вип. 13. С. 48–67.
348. Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина і Угорщини та національно-політична заангажованість закарпатського духовенства (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Carpatica – Карпатика*. Ужгород, 2002. Вип. 18: Історія, політологія, культура: минуле і сучасне. С. 158–195.
349. Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина та національно-політична ідентичність греко-католицьких і православних священників Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету*.

- Серія: Історія. Ужгород : СМП «Вісник Карпат», 2005. Вип. 13. С. 48–67.
350. Фенич В. Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького і православного духовенства Закарпаття (березень 1939 – жовтень 1944 рр.). *Carpatica – Карпатика*. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2002. Вип. 20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. С. 61–103.
351. Фенич В. І. Трансформація державно-церковних відносин в Україні в період тоталітаризму (1938–1943 – 1988–1989 рр.). *Carpatica–Карпатика*. Ужгород : Два кольори, 2001. Вип. 8. Актуальні проблеми вітчизняної і зарубіжної історії та культури. С. 116–134.
352. Фенич В., Цапулич О. Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії Чину св. Василя Великого на Закарпатті. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2004. 188 с.
353. Фенич Володимир. Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії. *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b.* Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta; Prešovská univerzita v Prešove, 2016. S. 5–33.
354. Філіп Л. 350-річчя Ужгородської унії. Відродження Мукачівської греко-католицької єпархії (1988–1995 рр.). *Благовісник*. 1996. № 10 (49). С. 3.
355. Філіп Л. 350-річчя Ужгородської унії. Відродження Мукачівської греко-католицької єпархії (1988–1995 рр.). *Благовісник*. 1996. № 11 (50). С. 4.
356. Філіп Л. 350-річчя Ужгородської унії. Відродження Мукачівської греко-католицької єпархії (1988–1995 рр.). *Благовісник*. 1996. № 12 (51). С. 2.

357. Хабермас Ю. Этика дискурса. Замечания к программе обоснования. *Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург : Наука, 2006. С. 67–172.
358. Хома І. Шляхами Блаженнішого Йосифа від 11.IV.1945 – 27.I.1963. *Богословія*. Рим, 1985. Том 49. С. 89–149.
359. Церква мучеників / упорядник О. Турій. Львів : Свічадо, 2005. 58 с.
360. Шліхта Н. В. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-ї – початок 1979-х рр. Харків : Акта, 2011. С. 251–281.
361. Шліхта Н. Західноукраїнський вплив на український екзархат: несподівані наслідки «возз'єднання». *Ковчег*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2012. Число 6: Насилля влади проти свободи сумління. С. 430–446.
362. Шліхта Н. Мукачівсько-Ужгородська «возз'єднана» єпархія наприкінці 1940-х – у 1960-х рр.: унікальний випадок чи типовий приклад? *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 5. С. 282–295.
363. Шліхта Н. Церква за умов хрущовської антирелігійної кампанії: ситуація в Україні та її польська паралель. *Україна модерна*. Київ–Львів, 2000. Число 4–5. С. 246–286.
364. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ : Критика, 2007. 376 с.
365. Ярема Р. Львовский Церковный Собор 1946 года в свете торжества Православия в Западной Украине. Киев : Кит, 2012. 321 с.
366. Bendász I., Bendász D. Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Budapest : Kairosz Kiadó, 2014. 529 old.
367. Bociurkiw B. R. The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950). Edmonton-Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996. 310 p.

368. Borza P. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939–1945. Prešov : Petra, 2018. 180 s.
369. Botlik J. Cörög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976. Budapest, 2010. 44 old.
370. Botlik J. Hármás kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest : Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997. 335 old.
371. Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950 / Eds.: J. Coranič, P. Šturák, J. Koprivňáková. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. 474 s.
372. Coranič J. Deíny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. 416 s.
373. Coranič J. Územo-správna organizácia Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva na Slovensku v r. 1918–1939. *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УЖНУ «Говерла», 2014. Вип. 3. С. 154–170.
374. Coranič J. Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. Česke Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014. 526 s.
375. Deadlock on cathedral. *Catholic Herald*. 27.04.1990. URL: <http://archive-uat.catholicherald.co.uk/article/27th-april-1990/2/deadlock-on-cathedral> (дата звернення: 12.09.2020).
376. Fenici V. Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert. *Cultura materială și spirituală din Bazinul Tisei Superioare. Influența populației germane asupra culturii celorlalte etnii din regiune* : materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region / Coordonatori: Hans Gehl,

- Viorel Ciubotă. Satu Mare – Tübingen : Editura Muzeului Sătmărean, 2003. S. 83–104.
377. Fenics V. Az ungvári görög katolikus unió hagyatéka: mítoszok, sztereotípiák és a valóság / Ukránból fordította: Ádám Dóra. Ungvár : Valeriy Padyak Kiadója, 2020. 232 old.
378. Fenyč V. Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkačevo 1771–1949. *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die grechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert* / Herausgegeben: von H.-C. Maner, N. Spannenberger. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2007. S. 113–128.
379. Haberman Clyde. Gorbachev visits Pope at Vatican; ties are forced. *The New York Times*. 02.12.1989. P. 1.
380. Haberman Clyde. Vatican and East lowering barriers at a rapid tempo. *The New York Times*. 01.10.1989. P. 2.
381. Haberman C. What Gorbachev Wants From the Pope. *The New York Times*. 26.11.1989. P. 3.
382. One Churches. *The Ukrainian Weekly*. December 31. 1989. № 53. P. 8.
383. Pekar A. Sheptyts'kyi and the Carpatho-Ruthenians in the United States. *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1989. P. 363–374.
384. Pekar A. B. The bishops the Eparchy of Mukachevo with historical outlines. Pittsburgh : Byzantine seminary press, 1979. 88 p.
385. Pope Urges Ukrainian Church Legalization. *The New York Times*. 6 october 1989. C. 9.
386. Puskás L. Ilyeneké Isten országa. Isten Szolgája Orosz Péter (1917–1953) titokban felszentelt püspök élete és vértanúsága. Budapest : Don Bosco Kiadó, 2010. 348 old.

387. Schmemmann S. 2 Vatican Officials Meet With Members of Underground Ukrainian Church. *The New York Times*. June 11 1988. P. 8.
388. The Last Ruthenian Bishop Arrested. *Catholic Herald*. 15.11.1946. P. 1.
389. Ukraine clerics gather in Rome. *Catholic Herald*. 29. 06. 1989. P. 1. URL: <http://archive-uat.catholicherald.co.uk/article/29th-june-1990/2/ukraine-clerics-gather-in-rome> (дата звернення: 20.09.2020).
390. Uniate Church likely to be legalized in New Year. *Catholic Herald*. 6 october 1989. P. 1. URL: <http://archive-uat.catholicherald.co.uk/article/6th-october-1989/1/uniat-church-likely-to-be-legalised-in-new-year> (дата звернення: 20.09.2020).

Рукописи та автореферети дисертаційних робіт

391. Бабинський А. Б. Патріархальний рух в середовищі українських греко-католиків у діаспорі (1964–1989 рр.) : дис. д-ра філософії : 041 «Богослов'я» / Український католицький університет. Львів, 2020. 307 с.
392. Кічера В. В. Заснування і діяльність монастирів Чину святого Василя Великого на Закарпатті (1733–1950 роки) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Ужгород, 2008. 20 с.
393. Пшеничний Т. Ю. Українська греко-католицька церква (1939–1991 рр.): історіографія : автореф. дис. ... д-ра істор.наук : 07.00.06. Київ, 2019. 39 с.
394. Штерр Д. І. Релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1771–1949 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Ужгород, 2015. 19 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Архиєреї Галицької митрополії в 1919–1991 роках

Митрополит Андрей Шептицький (1901–1944)

Микита Будка (1912–1949), Іван Бучко (1929–1971),

Микола Чарнецький (1931–1959),

Митрополит Йосиф Сліпий (1939–1984),

Василь Величковський (1963–1972)

Йосиф Гірняк (1964–1979), Іван Чорняк (1964–1980),

Петро Козак (1964–1985), Никанор Дейнега (1964–1982),

Володимир Стернюк (1964–1991)

Филимон Курчаба (1985–1995), Юліан Вороновський (1986–2013), Михайло

Сабрига (1986–2006)

Йосафат Федорик (1964–1979) – висвячений Олександром Хірою

Павло Василик (1974–2004)

Мирослав-Іван Любачівський (1979–2000)

Станиславська єпархія:

Григорій Хомишин (1904–1945)

Степан Вапрович (1945–1964), Симеон Лукач (1945–1964)

Іван Слезюк (1945–1973)

Софрон Дмитерко (1968–2008)

Яків Тимчук (1976–1988), Іриней Білик (1989– по сьогодні),

Іван Лятишевський (1930–1957)

Перемиська єпархія:

Йосафат Коциловський (1917–1945), Григорій Лакота (1926–1946)

**Єпископи, апостольські адміністратори та єпархіальні вікарії
Мукачівської єпархії (1919–1991)**

Антоній (Антал) Папп (1912–1924)

Петро Гебей (1924–1931)

Олександр Стойка (1932–1943)

Апостольський адміністратор крижевацький єпископ Діонісій Нярадї
(листопад 1938 – березень 1939)

Апостольський адміністратор гайдудорозький єпископ Микола (Міклош)
Дудаш (грудень 1943 – лютий 1946)

Теодор Ромжа (вересень 1944 – листопад 1947)

Єпархіальний вікарій Микола Мураній (листопад 1947–1979?)

Олександр Хіра (1945–1983)

Петро Орос (1945–1953)

Костянтин Сабов (1977–1982)

Іоан Семедій (1978–2008)

Йосиф Головач (1983–2000)

Іван Маргітч (1987–2003) – висвячений Софроном Дмитерком

Уривок із привітання мукачівського єпископа Петра Гебея галицького митрополита Андрея Шептицького з нагоди його 25-ліття архисрейського служіння (1926)

«Слава Ісусу Христу! – Его Высокопреосвященству, Всесвѣтлѣйшему Кирь Андрею, Графу на Шептицяхъ Шептицькому, Митрополиту и проч. Львовъ. – Ваше Высокопреосвященство! Наидостойнѣйшій и Возлюбленнѣйшій Митрополитъ!

И наши сердца тут, въ Подкарпатскихъ горахъ и долинахъ, чувствовали теплоту радостной славы славного Метрополиса Львова, ибо милый голосъ звоновъ и благоговѣйны молитвы к небесамъ весело извѣщаютъ днесъ цѣлому русскому народу: всерадостнѣйшій праздникъ 25-лѣтнего юбилея Вашего Высокопреосвященства на престолѣ Митрополической архиепархіи львовской, съ которымъ отличаетъ Господь только избранныхъ своихъ».

Джерело: Срібний ювілей Львовського гр.-католицького митрополита Андрея Шептицького. *Душпастырь*. 1926. Число 2. С. 68.

Священники Мукачівської єпархії, висвячені галицькими архиєреями**Єпископ Микола Чарнецький**

1. Легеза Олександр (1957)
2. Мадяр Павло, ЧСВВ (1957)
3. Маргітич Михайло (1958)
4. Тодавчич Богдан, ЧСВВ (1958)

Митрополит Йосиф Сліпий

1. Маргітич Володимир (1960)

Єпископ Володимир Стернюк

1. Ляхович Іван (1967)
2. Товт Микола (1968)
3. Копинець Іван (1968)
4. Береш Іван (1968)
5. Думнич Іван (1972)

Єпископ Павло Василик

1. Сливка Іван (1980)
2. Карпинець Василь (1980)
3. Носа Василь (1981)

Єпископ Софрон Дмитерко

1. Бровді Андрій (1988)
2. Бровді Василь (1988)
3. Бровді Іван (1988)
4. Бровді Михайло (1988)
5. Бровді Петро (1988)
6. Бровді Юрій (1988)
7. Гульпа Михайло (1988)
8. Данилаш Михайло (1988)
9. Зейкан Василь (1988)
10. Костак Василь (1988)
11. Погоріляк Михайло (1988)
12. Тернинко Іван (1988)
13. Роман Василь (1996)
14. Садварі Іван (1996)
15. Федорко Стефан (1996)

Кардинал Мирослав-Іван Любачівський

1. Васко Михайло (1989)

Єпископ Юліан Вороновський

1. Амбруш Йосиф (1992)
2. Бляшин Василь (1992)
3. Данилаш Василь (1992)
4. Маргітич Олексій (1992)
5. Райчинець Василь, ЧСВВ (1992)
6. Шелемба Михайло (1992)

**Уривок із інтерв'ю Мелетія Малиничча, ЧСВВ (1994)
про місіонерську діяльність монахів-василіан на Підкарпатській
Русі у 1930-х рр.**

«Згодом зачали ходити вістки і про те, що появилися монахи-місіонарі, які на своїх місіях навчають людей основних правил християнської віри. Завдяки цьому люди заспокоюються, перестають переходити у схизматицьке православ'я, а деякі з них і перейшли з нього знову у греко-католицитво. На одній із таких місій пощастило побувати і мені. Вона відбувалася у сусідньому селі Верхні Ворота, де знаходилася парохія, звідки отець-парох, тоді о. Василь Ларій, обслуговував і моє невелике тоді село, село Лази.

Тоді я взнав, що ті місіонарі-монахи – то отці-василіяни. Цю місію у Верхніх Воротах проводили С. Решетило, Т. Скиба і, можливо, ще хтось помагав їм, котрого я не бачив. Я був замалий тоді, щоб я вслідив зрозуміти то, що вони проповідували. Мені сподобалося те, що я бачив у них і що чув від них, їх свіжу живу рідну мову. Так мені сподобалося, що в мені збудилося бажання: коли б я був таким. Мої побожні батьки, душпастирський труд отця-пароха В. Ларія, любителя свого народу, і врешті оця місія названих отців-василіян і сталися для мене тим, завдяки чому я став монахом-василіянином».

Джерело: Інтерв'ю з о. Мелетієм Малиничем від 27.10.1994, м. Свалява, Закарпатської обл. АІЩ. Ф. П1. Оп.1. Спр. 430.

**Уривок із спогадів отця Елемира Ортутая про владика
Теодора Ромжу**

*«...Є такі цікаві спогади і його вміння дипломатично відповідати: «А коли зачалася робота, вони хотіли то, щоби він торжественно підписав православію во імени єпархії. А коли він категорически се отказав, – да, се, думаю, се Ви не чули, но се тоже правда, 100% правда. Та не забудьми, що його воститали в Ватикані, значить, дипломатическій стіль. Сказав: – Добре, завтра. Єще подумаю вночі, і завтра прийдеми і підпишемо, єслі Бог так хоче. Ну і прийшли завтра. Він і, думаю, секретар його ***. (150) Представте, 9 людей там, на Народній Раді: (148) – Преосвященний отче, підпишіть. Дали ручку елегантно... Він сів: – Дякую, я маю свою ручку. І так акуратно хоче підписати. Всі встали і смотрять, а оден із них держить фотоапарат. Ну, так як *** (159) Се не брехня, вірте мені, що се історический факт. – І великий керівник Радянського союзу, Советського союзу, Сталін, тоже хоче се? – Хоче. – Хе, слиш, єслі він хоче, чому підписати? Його воля, – то і так закон буде у нас. На, положи тута. Не підписав. Розумієте, се хитрость?»».*

Джерело: Інтерв'ю з о. Елемиром Ортутаєм від 05.10.1993, м. Ужгород, Закарпатської обл. АИЦ. Ф. ПІ. Оп.1. Спр. 204.

**Уривок із спогадів отця Івана Сливки про своє висвячення єпископом
Павлом Федориком у 1980 році**

Про своє висвячення о. Іван Сливка згадує наступним чином:

«Василь Габор (далі – В.Г.): А хто Вас висвятив?

отець Іван Сливка (далі - о. І.С.): Єпископ Павло Василик. Зараз він Івано-Франківський єпископ. Чули про нього?

В. Г.: Так. В якому місяці і де висвячували Вас?

о. І. С.: 2-3 січня 1980 року вдома, на квартирі тут.

В. Г.: У Вас?

о. І. С.: В мене вдома. Він приїхав сюди з дозволу нашого вікарія. Він був єпископ, але не говорив, що він єпископ.

В. Г.: Отця...

о. І. С.: ...Семедія. Вікарій — то управитель єпархії, а єпископ – то вже чин.

В. Г.: То власне з дозволу?

о. І. С.: Без дозволу не можна висвячувати.

В. Г.: Хто на Вашому свяченні був присутній?

о. І. С.: Батько, вчитель, отець Ортутай, мама, сестра, діточки і два священики із Івано-Франківська – отець Микола...»

Джерело: Інтерв'ю з о. Іваном Сливкою (сином) від 21.07.1995, м. Мукачеве, Закарпатська обл. АИЦ. Ф. П1. Оп.1. Спр. 620.

**Уривок із інтерв'ю Марії Майороші священника МГКЄ
Володимира Маргітича про його таємне богослужіння в одному із сіл
Львівської області**

«Ще й таке було дуже багато, що ми мінялися. Львівяни йшли сюди, а ми йшли туди. Навіть були такі домовленості. Я їду у Львів. Мені сказав о. Павло, що треба у одне село поїхати. І він не знав куди і я не знав. Було так домовлено, що я їм кажу який вагон, а якщо ми ся не домовили, то четвертий вагон у нас був завжди. Коли поїзд прибував, то ви йдете до 4-го вагону і з нього злізаєте. Ті, що Вас мали зустрічати. Наприклад, у нас така домовленість була, що я у ліве плече буду собі газеткою стучати помаленьку, так рідко і ходити-ходити чи читати надписи чи щось. І до мене мають підійти, поздороватися, повернутися і геть. І все. Ви за ними йдете, де вони Вас поведуть – туди і підете. Добре. Це так і було. Я зліз, я довго не чекав. Підійшли 2 жінки і 1 чоловік. «Слава Ісусу Христу», - так тихенько в ухо. «Слава і навіки». Повернулися і пішли. Ну, я за ними. На трамвай, потім тролейбус, потім знову трамвай. Потім на автобус – я за ними. Потом за містом, полем десь кілометрів 10. Я за ними спостерігаю – вони спереди, я ззаді (десь 50 м.). Потім через поле десь добрий кілометр. Прийшли у село. Дуже рідко ся оглядали, дуже рідко. Пройшлися селом, бачу обернулися двоє і пішли. Я бачу – відкрилися дверці, там жіночка стояла в дверях. Я нікому нічого не казав, зайшов у двері – і це все без слів. Вона зразу побігла сперед мене, відкрила там дверку. Ну, отче, тепер вже можете спокійно говорити. Ми зразу розклалися і почалася Служба. Після закінчення я пішов і ніяких розмов не було. Я навіть не знав, яке то було село».

Джерело: Інтерв'ю з о. Володимиром Маргітичем від 03.10.2012, м. Берегово, Закарпатської обл. Інтерв'юер Майороші М. *Особистий архів М.Майороші*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 3.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Майороші М. Відносини Мукачівської греко-католицької єпархії та Галицької митрополії на сторінках офіційних видань – «Благовісник» і «Патріярхат». *Мандрівець*. 2012. № 3. С. 27–31.
2. Майороші М. А. Галицька митрополія і Мукачівська єпархія: складні стосунки в умовах окупаційних режимів (1939–1944 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Історія». 2021. № 1. С. 43–50.
3. Майороші М. Галицькі монахи-василіани і реформа ЧСВВ у Мукачівській греко-католицькій єпархії. *Українознавство*. 2021. №1 (78). С. 217–228.
4. Майороші М. А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Історія». 2012. Вип. 28. С. 18–27.
5. Майороші М. Місіонерська та культурно-просвітницька діяльність галицьких монахів-василіан на Підкарпатській Русі. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 1(4). С. 34–43.
6. Майороші М. Рецепція Другого Ватиканського Собору в Мукачівській греко-католицькій єпархії. *Українське релігієзнавство*. 2013. № 66. С. 309–317.
7. Майороші М. А. Радянська церковна політика, Львівський «собор» та переслідування Греко-католицької церкви на Закарпатті. *Науковий вісник УжНУ*. Серія Право. 2021. Вип. 62. С. 45–51. С. 45–51 (*Index Copernicus*).
8. Majorossy M. «A Munkácsi görögkatolikus egyházközség újraengedélyezése». *Külügzi Szemle*. 2021. V. 20. № 4 (Подано до друку).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Майороші М. Відносини Мукачівської греко-католицької єпархії та Галицької греко-католицької митрополії на сторінках офіційних видань – «Благовісник» і «Патріярхат». *Матеріали I всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: «Історико-філософські читання молодих учених»* (12 квітня 2012 р.). Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. С. 129–132.
10. Майороші М. Легалізація Греко-католицької церкви в Україні спільними зусиллями духівництва Української Греко-Католицької Церкви та Мукачівської греко-католицької єпархії. *Каразінські читання (історичні науки)* : тези доповідей 65-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 20 квітня 2012 р.). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. С. 392–393.
11. Майороші М. Рецепція Другого Ватиканського Собору в Мукачівській греко-католицькій єпархії. *Україна і Ватикан: до і після*

Другого Ватиканського Собору : науковий збірник. Київ : Українська Асоціація Релігієзнавців, 2013. С. 309–318.

12. Майороші М. А. Роль молодіжних релігійних організацій у встановленні толерантних міжконфесійних відносин. *Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 28–29 травня 2013 р. (м. Ужгород, Закарпатська область, Україна). Ужгород, 2013. С. 384–391.

13. Майороші М. Інтерв'ю репресованих греко-католицьких священиків як історичне джерело. *Матеріали науково-практичної конференції присвячені 100-ій річниці з дня народження о. Стефана Бендаса*. Мала Копаня, 2013. С. 20–25.

14. Майороші М. Спільні зусилля духовенства та вірних Галицької митрополії та Мукачівської єпархії за легалізацію ГКЦ в Україні. *«Правда визволить...»* : матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-річчя легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. / За ред. о. П. Марцелюка, С. Гуркіної, В. Суботіна. Жовква : Місіонер, 2015. С. 166–181.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Майороші М. Андрей Шептицький і Закарпаття. *Ковчег* : науковий збірник з церковної історії / Відп. ред. Олег Турій. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2015. Вип. VII. С. 232–250.

16. Майороші М. Взаємини митрополита Йосифа Сліпого з душпастирями Мукачівської греко-католицької єпархії в таборах Гулагу. *«Залишився тим, ким був...»*. *Кир Йосиф Сліпий* : збірник документів. Жовква: Місіонер, 2018. С. 25–30.

17. Майороші М. Мукачівська греко-католицька єпархія та Українська греко-католицька церква на сторінках «Благовісник» і «Патріархат». *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 1. С. 95–103.

18. Майороші М. Особисті взаємини між греко-католицькими священиками Мукачівської і Галицької провінцій у Катакомбній Церкві. *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: Історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 4. С. 100–115.